

ГЕНДЕРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Це видання підготовлене на основі дослідження, проведеного в межах виконання «Програми рівних можливостей», яку впроваджує Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні. Автори дослідження мали на меті виявлення та аналіз нагальних гендерних проблем, наявних в українському суспільстві, та розроблення окремих рекомендацій з їх розв'язання.

Думки, висновки чи рекомендації належать авторам та упорядникам цього видання і не обов'язково відображають погляди ПРООН чи інших організацій та закладів системи ООН. При використанні матеріалів посилання на дослідження обов'язкове.

Автори: Амджадин Л.М., канд. соціол. наук (6.2. – 6.5.), Костенко О.Ю. (розділ 7), Лібанова Е.М., чл.-кор. НАН України, доктор екон. наук (параграфи 5.3., 6.1.), Мельник Т.М., канд. юрид. наук (вступ, розділи 1 – 4), Піщуліна О.М., канд. екон. наук (параграфи 5.1., 5.2).

Укладач і науковий редактор: канд. філос. наук М. Скорик.

Коректор:

Фото на обкладинці: Ольга Карасьова

Гендерні перетворення в Україні. – Київ. Надруковано в ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007. – 165 с.

ЗМІСТ

Передмова	4
Вступ. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ	6
Розділ 1. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ҐЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ	
Розділ 2. ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА ТА ЇЇ РОЛЬ У ТВОРЕННІ СУСПІЛЬСТВА ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ	
2.1. Ґендерно-правові аспекти формування парламенту України	
2.2. Ставлення політичних партій до формування парламенту на ґендерно-паритетних засадах	
2.3. Представленість жінок і чоловіків в українському парламенті	
2.4. Діяльність парламенту у формуванні ґендерної політики	
Розділ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ВИКОНАВЧОЮ ВЛАДОЮ	
3.1. Просування ґендерної рівності виконавчої влади	
3.2. Творення механізму забезпечення рівності жінок і чоловіків у виконавчій владі	
3.3. Забезпечення ґендерної органами місцевого самоврядування	
Розділ 4. СУДОВА ВЛАДА: ВПРОВАДЖЕННЯ ҐЕНДЕРНИХ ПІДХОДІВ	
Розділ 5. ПРАЦЯ, ЗАЙНЯТИСТЬ І ДОХОДИ: ҐЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЙ	
5.1. Ґендерні особливості попиту та пропозиції на ринку праці	
5.1.1. Жінки і чоловіки на ринку праці	
5.1.2. Ґендерна сегрегація ринку праці	
5.1.3. Динаміка попиту та пропозиції на ринку праці	
5.1.4. Ґендерні відмінності в можливостях працевлаштування	
5.1.5. Ґендерні виміри безробіття	
5.1.6. Ґендерна структура підприємництва	
5.2. Ґендерні аспекти трудових міграційних процесів	
5.2.1. Міжнародна трудова міграція та її ґендерний вимір	
5.2.2. Внутрішні причини трудової міграції	
5.2.3. Трудові міграційні процеси у ґендерному вимірі. «Жіноча» міграція	
5.3. Ґендерна диференціація доходів як один із ключових показників стану рівності жінок і чоловіків в Україні	
Розділ 6. ҐЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ	
6.1. Ґендерна диференціація смертності населення України	
6.2. Ґендерні особливості здоров'я українців	
6.3. Трансформація інституту сім'ї в контексті ґендерних відносин	
6.4. Ґендерні аспекти особистої безпеки. Насильство і торгівля людьми	
6.5. Ґендерні особливості ставлення до навколишнього середовища	
Розділ 7. ҐЕНДЕРНІ КОНТЕКСТИ АКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ	
7.1. Мас-медіа та їх роль у формуванні ґендерно-паритетної культури	
7.1.1. Ґендерні стереотипи в мові	
7.1.2. Медіа-образи жінок і чоловіків сьогодення	
7.1.3. Становлення ґендерного дискурсу в українських ЗМІ	
7.2. Становлення й розвиток ґендерної освіти в Україні	

ПЕРЕДМОВА

Програма Рівних Можливостей ПРООН презентує звіт за результатами чергового, третього, аналітичного дослідження гендерних проблем українського суспільства. Метою цього дослідження є оцінка стану гендерних відносин в Україні, формулювання актуальних гендерних проблем та розробка пропозицій щодо їх вирішення.

Ця праця ґрунтується на аналізі реальних гендерних перетворень, а також на результатах досліджень, проведених Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України протягом 2006 року та інших досліджень локальних гендерних проблем, здійснюваних протягом 2004 – 2007 рр.

Цей звіт не мав на меті надати вичерпний огляд усіх проблем, наявних у сьогоденних гендерних відносинах в Україні. У звіті увагу зосереджено на тих центральних компонентах, які є реальними складовими гендерної політики, що здійснюється українською владою, а також – на аналізі проблем, суспільно визнаних за основні регулятивні зони такої політики – нерівності на ринку праці, гендерному насильстві, гендерних відмінностях у особистій безпеці та ролі медіа у цих процесах. Такий підхід дозволив акцентувати реальні гендерні перетворення, яких зазнає українське суспільство та простежити окремі аспекти їх розвитку.

Пропонований звіт містить 7 частин.

Вступ вводить у проблему забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, підкреслюючи її актуалізацію в умовах сучасної України.

У розділах 1-4 розглянуто та проаналізовано перетворення у політичній площині, включно з напрямками державної гендерної політики, в Україні, роллю законодавчої, виконавчої та судової влади у створенні суспільства гендерної рівності, розбудову механізму виконавчої влади, що має регулювати гендерні відносини, та впровадження гендерних підходів у діяльності судової влади.

Розділ 5 присвячено аналізу гендерних відносин на ринку праці з огляду на те, що саме зарплата оплачуваної праці і для чоловіків, і для жінок є основним джерелом їх економічної самостійності, однією з цільних сфер самореалізації та життєвого успіху. Наявні структурні обмеження такої самореалізації мають, як показує здійснений аналіз, суттєві відмінності для представників різних гендерних груп, а тому неодмінно мають бути об'єктом державної гендерної політики.

У Розділі 6 представлено огляд основних демо-соціальних тенденцій, з огляду на які аналізуються ключові для кожної особистості проблеми, пов'язані з гендерним насильством, особистою безпекою та на-

вколишнім середовищем, що мають ґендерно відмінні виміри. В цьому контексті аналізується і торгівля людьми, яка законодавчо визначена як злочин і має бути подолана. Внаслідок здійсненого аналізу виокремлюються ґендерні проблеми, притаманні не лише жінкам, а й чоловікам як соціостатевим групам, зокрема, що є підґрунтям для розробки відповідних рекомендацій та ухвалення державних рішень.

Розділ 7 містить аналіз окремих сторін діяльності ключових соціальних інституцій, які формують та змінюють культурне поле ґендерних відносин в Україні – вітчизняних медіа та ґендерної освіти. Об'єктом аналізу, представленим у цьому розділі, є поширені в суспільстві ґендерно-стереотипні уявлення і практики, які у багатьох аспектах підтримуються саме українськими мас-медіа. Ґендерна освіта, розглянута як спосіб змінити ґендерно-стереотипні уявлення та надати суспільству необхідні знання щодо ґендеру та ґендерних відносин, є, з огляду на це, окремим напрямком аналізу, представленим у даному розділі.

Видання розраховане на державних і партійних діячів, державних службовців – керівників і спеціалістів всіх рівнів управління, які розробляють та втілюють відповідні напрями ґендерної політики, керівників жіночих та інших громадських організацій, співробітників аналітичних центрів, освітян – викладачів, науковців, аспірантів та студентів, які розробляють окремі актуальні питання ґендеру, широкої громадськості.

ВСТУП

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Будь-який напрям політики має свій історичний час виникнення, утвердження й розвитку. Наприкінці XX – початку XXI століття у світовому та європейському співтовариствах надзвичайно актуалізувався напрям політики в галузі рівності прав та можливостей жінок і чоловіків. Цьому передувала активна діяльність міжурядових організаційних структур, розробка й прийняття міжнародних документів, організація та проведення світових, європейських регіональних форумів з питань рівності та діяльність міжнародного жіночого руху. Результатом цієї діяльності стала глобальна концепція гендерних перетворень – gender mainstreaming, – змістом якої є інтегрування гендерних підходів у всі сфери суспільного й державного життя країн.

Гендерні перетворення на світовому й національних рівнях значною мірою зумовлені процесами глобалізації, демократизації та гуманізації суспільного та державного життя, що охопили й українське суспільство. Внаслідок цих процесів значно розширилися міжнародні зв'язки як жінок, так і чоловіків, зокрема, внаслідок посилення їх міграційних потоків, розширилась поінформованість щодо можливих устроїв суспільства, почав вивчатись та втілюватись у суспільне життя та державну практику міжнародний досвід гендерних перетворень.

За оцінками ООН, Україна належить до індустріальних держав, де зароджується суспільство, ґрунтоване на інформації. Виробництво як джерело багатства все більш замінює сфера обслуговування, а також зростає потреба в інтелекті, розумовій праці, становленні нового змісту культури людини. Органічною потребою такої культури стає зростання потреби у свободі й рівності, справедливості й толерантності. Саме вони розглядалися на другому і третьому Всесвітніх Самітах ООН як фундаментальні цінності суспільства XXI століття з особливим акцентом на утвердженні рівності. До документів, прийнятих на цих Самітах, приєдналася й Україна.

Актуалізація процесу творення сучасного суспільства пов'язана з включенням в нього всього населення з особливостями його гендерної структури. Активно входячи в публічний простір, жінка, як і чоловік, стає все більш здатною контролювати свої знання і формувати себе як самостійного, а не підлеглого, залежного індивіда. Як і в усьому світі, цей процес активізувався в Україні в другій половині XX сторіччя.

Кінець XX ст. в Україні позначився утворенням додаткових економічних можливостей, що дозволяють людині будь-якої статі набути самостійності. І для жінок, і для чоловіків відкрилася можливість ефективного освоєння і використання нових комунікаційних технологій у веденні підприємницької діяльності, в освітніх цілях, а також для встановлення контактів, обміну інформацією, ведення пропагандистської діяльності тощо.

Актуалізація активності жінок і чоловіків внаслідок входження їх до інформаційного середовища передбачає зміни в самовираженні й самоствердженні особистості, у їхніх культурних цінностях, стилі життя та способах спілкування, а також впливає на їхню поведінку у забезпеченні стійкого розвитку. Та якщо технології новотворення суспільства чоловіками за попередні тисячоліття вже були випрацьовані, освоєні, організаційно та юридично оформлені, то українська жінка їх лише опановує, змінюючи тим самим традиційні уявлення про політику, владу,

сім'ю, свою власну роль в суспільстві, творення свого життєвого шляху та соціального простору.

Процес глобалізації на межі XX-XXI століть унаочнив великий розрив у становищі української жінки і чоловіка. І це актуалізує роль і значення державної ґендерної політики в країні як могутнього фактора у подоланні такого розриву. Враховуючи те, що ґендерні проблеми не зводяться лише до проблем становища жінок, вони потребують цільової ґендерної політики в галузі змін у становищі і жінок, і чоловіків відповідно до потреб історичного часу.

Ґендерна політика держави є відображенням ґендерної ситуації в громадянському суспільстві. «Ґендерне будівництво держави» як створення спеціалізованих інститутів, що займаються ґендером, формалізують і реалізують ґендерну політику, відображає суспільство як носія ґендерних цінностей і ґендерних традицій, творця цілісного ґендерно організованого простору та своєї ґендерної культури. Це зумовлює межі копіювання зразків ґендерної політики інших держав. Якщо суспільство не готове до їх сприйняття, то державні інститути можуть працювати безрезультатно. І тут важливо, щоб держава не відставала від суспільства, адже в разі такого відставання ґендерні процеси стануть некерованими.

Дослідження українського суспільства показало, що воно реально потребує ґендерних перетворень, і що такі перетворення є об'єктивною необхідністю. Будівництво нової української державності супроводжує значне зацікавлення громадянського суспільства щодо ґендерних питань. Докорінні зміни суспільної організації соціального життя, зумовлені входженням жінки майже у всі його сфери, актуалізує ґендерну діяльність всіх структур політичної системи суспільства. Крім того, дедалі більшого значення набуває спосіб спільної праці жінки і чоловіка, оскільки народжуються нові форми трудової етики, які включають в себе ґендерний компонент. Причому цей компонент пронизує трудову етику у низці соціальних інститутів, таких як сім'я, школа, виробництво. Утверджуються нові ґендерні чесноти взаємоповаги статей, їх взаємопідтримки, толерантності, партнерства й паритетності. Формується нова ґендерна культура, що є основою сучасних форм поведінки і жінки, і чоловіка. Тому навіть копіювання окремих зразків ґендерних перетворень інших народів є прогресивним кроком, коли вони сприяють динамічному розвитку своєї країни.

Актуалізація ґендерної політики, посилення її ролі і значення пов'язані також із драматичними процесами, зумовленими процесами глобалізації та становленням інформаційного світу. В українському суспільстві наявна серйозна асиметрія в ґендерних відносинах, аналіз, попередження та ліквідацію якої в загальносуспільному масштабі може здійснити лише зорієнтована на ґендерні перетворення держава.

Такі явища, як зростання чоловічої та жіночої злочинності, поглиблення соціальної дезорганізації (що проявляється, зокрема, в поширенні розлучень, руйнуванні сімейних відносин, появі нових форм організації сімейних стосунків, поширенні дитячої безпритульності), зросла міграція, що має суттєвий ґендерний вимір, спричиняють серйозні суспільні деформації. Так, в Україні з'являються окремі райони з домінуванням в основному чоловічої чи жіночої робочої сили. Зростає кількість іммігрантів – чоловіків і жінок, які мають свої культурні, а тому

й ґендерні особливості, що, безперечно, вплине на власне українську ґендерну культуру та сучасні процеси перетворень у ній. Змінюється характер взаємовідносин жінок і чоловіків у їх спілкуванні між собою та з оточенням. За даними соціологічних досліджень, в українському суспільстві трансформуються уявлення про належну мораль, яка перестає бути загальнозначимою, що змінює і традиційні уявлення про відносини поміж статями. Ці процеси мають і негативний, і позитивний виміри. Негативні соціальні тенденції в житті жінок і чоловіків часто призводять до деградації взаємовідносин поміж статями, що потребує цільового державного впливу на них та робить історично необхідною актуалізацію державної ґендерної політики з її системним впливом на ґендерні трансформації, що відбуваються в українському суспільстві.

Процеси індустріалізації та інформатизації іманентно потребують самоорганізації соціального життя, творення громадянського суспільства, базовими відносинами в якому є відносини між статями. Відбувається упорядкування багатьох моральних норм, традицій, звичаїв, корпоративних норм, узгодження їх з правовими нормами. В системі цих норм з'являється і розширюється кількість норм, що регулюють ґендерні відносини. Організація соціального порядку з урахуванням ґендерного аспекту, створення широкого кола громадських організацій, серед яких поглиблюється ґендерна орієнтація, потребують державної уваги і творення державою ґендерно орієнтованих юридичних норм. Врахування ґендерного компоненту стає потребою і в самотворенні й функціонуванні управлінської влади, що актуалізує владний, управлінський та правовий напрями державної ґендерної політики.

Нові правила життя потребують установок на гуманізацію та відповідних орієнтирів. Сповнений сучасним змістом гуманізм відносин поміж статями вимагає гуманізації державної політики, тобто звернення до особистості жінки і чоловіка. Актуалізація гуманітарного наповнення державної політики веде до подолання її технократичної спрямованості, що панувала майже все ХХ століття. Така гуманізація надасть позитивної динаміки і змінам у становищі жінки та чоловіка, і самому становленню українського суспільства.

Понад півтора десятиліття років незалежна Україна розбудовує нові форми організації суспільного життя й державного устрою. Їх перебудова на принципах демократії і справедливості пов'язана насамперед зі змінами людського потенціалу та набуття ним нових якостей. Поряд із іншими факторами, соціальний зміст цієї перебудови включає й зміни у становищі та статусі жінки і чоловіка, які є визначальними для темпів суспільних перетворень, їх прискорення чи відставання. Оскільки Україна як європейська держава через історичне відхилення в соціальному розвитку за радянських часів втратила значний відтинок соціального часу, то об'єктивно необхідний пошук можливостей його надолужити. Такі можливості, серед інших, полягають у ґендерних перетвореннях. І залежно від здатності використати їх ефективно та доцільно, спираючись на об'єктивні тенденції ґендерного розвитку, визначається історична хода України, її вступ у європейське середовище та активність самоутвердження в ньому як держави, політика якої зорієнтована на усталений людський розвиток й сприяння досягненню рівності між жінками і чоловіками.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ

Державна ґендерна політика України в тому, що стосується документального вираження, чіткості змісту і напрямів втілення, сформувалася в перші роки ХХІ століття.

Рубіжним роком, коли поняття «ґендер» серед політиків при його вживанні перестало уточнюватися, стали 2005-2006 рр. В ці роки саме з питань рівності жінок і чоловіків були прийняті важливі державні документи стратегічного значення. Вони засвідчили політичну волю до втілення ґендерної рівності на державному рівні. Ґендерний напрямок перестав розглядатись як додаток до концепції «поліпшення становища жінок», як це раніше подавалося в різних державних актах, а втілювався як реально існуюче масштабне явище, що потребує державної уваги і державних форм регулювання. Такими документами були:

- Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 26 липня 2005 року №1135/2005;
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», прийнятий Верховною Радою України 8 вересня 2005 року № 2866-IV;
- Державна програма з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1834.

Указ Президента, в якому йшлося, власне, про механізми задіяння виконавчої влади до управління ґендерними процесами, випередив прийняття Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який формувався в парламенті понад шість років. Навряд чи є ще хоча б один випадок у Верховній Раді України, щоб з однієї проблеми подавалося вісім законопроектів, як це було із законом про рівність жінок і чоловіків. Це показник того, як важко законодавча влада звільняється від технократичного мислення і як складно відбувається гуманізація змісту законодавчої діяльності і гуманітаризація політики в країні.

Цільовий закон з питань ґендеру був прийнятий вперше в Україні у розвиток конституційної норми про рівність прав і можливостей. Він не виник спонтанно. Його прийняттю передувала активна діяльність, яка набула особливого розвитку у попередні десять років до прийняття Закону. Під її впливом формувалася ґендерна політика у 1990-ті та перші роки ХХІ століття. А будь-яка політика, що вимагає довіри, має визначити мету, завдання й результати успіху. Саме у цей час викристалізовувався зміст основних положень Закону та сформувалось прогресивне концептуальне і практичне його значення, яке можна визначити як:

- узгодження і гармонізація національного законодавства з питань ґендеру з міжнародним;
- законодавче визнання наявності в країні ґендерної дискримінації в усіх сферах соціального життя та заборона її як явища, що стримує соціальний прогрес;
- виокремлення забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків як спеціальної сфери;
- визнання ґендерної політики як необхідної складової політики і визначення її основних напрямів;

- наголос на необхідності забезпечити реальні можливості для досягнення ґендерної рівності;
- утвердження механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а саме, окреслення системи органів, установ та організацій, наділених повноваженнями щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків;
- акцентування на значенні утворення спеціалізованого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків і окреслення його компетенції;
- підкреслення відповідальності за порушення законодавства України про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків;
- постановка питання про введення спеціальних тимчасових заходів з метою створення рівних можливостей для жінок та чоловіків та просування ґендерної рівності у специфічних сферах соціального життя, де виявляється непропорційне представництво жінок і чоловіків або нерівний статус осіб, залежно від їх статі.

Політика відіграє важливу роль у моделюванні способу життя суспільства і державного будівництва, діяльності державних і громадських інститутів. Ґендерна політика є формою моделювання рівних прав і можливостей чоловіків і жінок відповідно до історичних потреб і процесу суспільного розвитку, реального статусу жінок і чоловіків, їх відносин, змін в них, рольових характеристик чоловіків та жінок. Вона включає і спроби політико-правового моделювання ґендерної перспективи та здійснення напрямів ґендерних перетворень в політико-правовій сфері життя українського суспільства.

Надзвичайно важливим для інтегрування ґендерного підходу в українське суспільство є визначення у Законі **основних напрямів державної політики** щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків.

1. Утвердження ґендерної рівності.

Така формула Закону щодо напрямку ґендерної політики справедливо не зводить рівність лише до її юридичного розуміння. Вона підводить до розуміння рівності соціального статусу та загальної участі жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного, державного та приватного життя на основі самоусвідомлення потреб та інтересів як жінок, так і чоловіків. В ній закладено долання елементу ієрархічності, за якою історично чоловіки розглядалися як статусно вищі, а їх діяльність та її результати – більш суспільно значущими, аніж дії та результати, досягнені жінками. Такий напрямок відображає мету суспільства щодо рівності у ґендерних відносинах. І держава виступає гарантом забезпечення такої рівності, спрямовуючи свою діяльність властивими для неї юридичними, організаційними та ідеологічними методами.

Однак термінологічне визначення **«ґендерної рівності»**, що дається в ст.1 Закону, законодавець всупереч реальним потребам звів лише до рівності правового, а не соціального статусу жінок і чоловіків, тоді як можливості розширив до загально-соціальних умов для реалізації прав.

2. Недопущення дискримінації за ознакою статі.

Цей напрям передбачає діяльність держави в галузі забезпечення однакового ставлення до жінок і чоловіків, тобто заборону прямих і не-

прямих форм **дискримінації**. І хоча в Законі не наголошується на існуванні таких форм, все ж практика засвідчує, що в Україні непряма (прихована) дискримінація досить поширена.

При визначенні напрямів державної діяльності державна політика розглядається як напрям, що спрямовується «на недопущення гендерної дискримінації», тоді як у ст. 6 Закону йдеться про «заборону за ознакою статі». Більш юридично грамотно звучало б утверджувальне «попередження й заборона дискримінації за ознакою статі».

3. Застосування позитивних дій.

Вперше в законодавстві України справедливо виділяється застосування позитивних дій як самостійний напрямок державної діяльності. Враховуючи рекомендації міжнародних організацій, результати національного досвіду інших країн та існуючий гендерний розрив у становищі жінок і чоловіків в країні, законодавець розглядає застосування позитивних дій як **спеціальні тимчасові заходи**, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Про застосування позитивних дій йдеться у восьми статтях Закону. Причому підкреслюється, що позитивні дії з боку держави не вважаються дискримінацією за ознакою статі.

Закон визначає інституції, на які покладається втілення цього напрямку діяльності:

- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, організації та установи, об'єднання громадян сприяють збалансованому представництву жінок та чоловіків в управлінні та прийнятті рішень. Для досягнення мети цього Закону у своїй діяльності вони можуть застосовувати позитивні дії (ст.7);
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків вносить пропозиції щодо застосування позитивних дій та їх припинення (ст.11);
- органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції здійснюють позитивні дії (ст.12);
- працедавці можуть здійснювати позитивні дії, спрямовані на досягнення збалансованого співвідношення жінок і чоловіків у різних сферах трудової діяльності, а також серед різних категорій працівників (ст.17).

Однак законодавець в основному декларує можливості звернення до позитивних дій, тоді як виконавець Закону потребує розкриття змісту таких позитивних дій, що не досить чітко виписані в ньому. Такі дії можуть бути загальні та спеціальні, нормативно-правові і політичні та ін. У Законі не визначені критерії, умови та підстави застосування позитивних дій. В ньому не виписано правову норму необхідності обов'язкового 40-відсоткового представництва жінок у складі депутатського корпусу парламенту, рекомендованого державам за міжнародними актами, до яких приєдналася Україна, і за наявності якого можливе розв'язання гендерних проблем законодавчим чином. До речі, «Цілями Тисячоліття. Україна» – програмою, вже прийнятою в Україні, передбачається до 2015 року досягнення 30-відсоткового представництва жінок у парламенті.

Аморфною залишається норма статті 15 Закону, в якій записано, що «політичні партії, виборчі блоки під час висунення кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у відповідних виборчих списках». Залишаються актуальними рекомендації щодо відсоткового складу осіб обох статей в партійних списках, які випали з поля зору законодавця.

У Законі не виписаний механізм прийняття рішень про застосування позитивних дій та припинення дії й контролю за їх здійсненням. Це обмежує юридичні можливості застосування продекларованої норми, а отже робить паліативним забезпечення самого напрямку діяльності.

4. Забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно-важливих рішень.

Цей напрям державної політики Закон розглядає у широкому соціальному контексті. Позитивний зміст цього підходу полягає у передбаченому ним виробленні державних гарантій у нормативно-правових заходах, спрямованих на перебудову діяльності всіх структур політичної системи на ґендерних принципах. Та без конкретизації й обов'язкового визначення відсоткових параметрів участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно-важливих рішень цей важливий напрям державної політики на практиці залишиться лише продекларованим чи в кращому разі паліативним. Причому визначення необхідності 20% - 30% - 40%-ої участі осіб тієї чи іншої статі при прийнятті рішень є лише першим кроком, оскільки законодавець говорить саме про «рівну участь» жінок та чоловіків у прийнятті рішень, тобто про їх 50-відсоткове представництво.

5. Забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків.

Законодавець вдало поставив акцент на державному напрямі діяльності щодо забезпечення можливостей для жінок і чоловіків реалізувати себе як рівних особистостей, які мають професійні й сімейні обов'язки. Жінка особливо перебуває щодо цього в нерівному становищі, порівняно із чоловіком.

Цей напрям державної політики заслуговував би в Україні на окремий розділ в Законі, як це, наприклад, виписано в Законі про встановлення рівності жінок і чоловіків в Німеччині, у Федеральному плані з ґендерної рівності Канади «Платформа дій на нове сторіччя», або на окрему статтю, як в Законі Республіки Ісландії про надання рівного статусу і рівних прав жінкам і чоловікам.

6. Підтримка сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства

Відповідно до ст.51 Конституції України, підтримка сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства визначається як напрям державної діяльності. Закон про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямовує становлення сім'ї та розвиток відносин у ній на принципі паритетності. Саме така сім'я, побудована на демократичних засадах, відповідає сучасній реальності стану і поведінки жінок і чоловіків. Руйнування традиційної сім'ї, патріархальних

відносин у ній – процес, який характеризує сучасний світ. Такі тенденції властиві й українському суспільству. Побудова паритетної культури відносин жінок і чоловіків потребує часу. В такій ситуації в Законі досить точно ставиться акцент саме на відповідальному материнстві й батьківстві, від яких залежить стан дитинства в країні. Характер відповідальності більш детально визначає сімейне, цивільне та інше законодавство.

7. Виховання і пропаганда серед населення України культури ґендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері.

Визначаючи цей напрям ґендерної політики, законодавець спрямовує життєдіяльність всіх соціальних інститутів в Україні на формування і збереження цінностей ґендерної рівності. Такий напрям державної політики та її інтегрування в усі сфери життя сприятиме творенню культури суспільства ґендерної рівності. Культура ґендерної рівності не виникає сама по собі. Вона потребує виховання, широкої пропаганди, масштабної системної освіти і просвітницької діяльності.

8. Захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Становлення інформаційного суспільства поряд і прогресом містить і певні аномальні явища. Серед них прагнення зберегти патріархальні відносини через засоби масової інформації, використати пропаганду тіла жінки у найобразливіших для неї формах в рекламі. Ці явища мають глобальний характер і також є поширеними в Україні. Держава є тією організованою структурою, яка здатна впливати на інформаційні процеси, зокремо й пов'язані з ґендерною дискримінацією. В умовах нерозвиненого інформаційного законодавства і становлення інформаційного права цей напрям заслуговував би на представлення у самостійній статті Закону.

Отже, прийняття Верховною Радою України цільового Закону з питань ґендеру й визначення в ньому напрямів ґендерної політики є значним кроком в юридичному утвердженні демократії в українському суспільстві. Цей Закон набув би ще більшого змісту, якби вмістив спеціальні заходи щодо нагляду за забезпеченням рівності чоловіків і жінок. В Законі практично відсутній механізм подання та розгляду скарг на дискримінаційні дії приватних та посадових осіб, державних органів, проведення перевірок за такими скаргами, прийняття за ними рішень, обов'язкових для виконання, не передбачено накладення санкцій та ін.

Статті Закону не залишаться декларацією, якщо будуть інтегровані в сучасний політико-правовий механізм забезпечення ґендерної рівності. А з іншого боку, такий механізм буде здатний до сприйняття Закону, якщо вчасно і активно зможе інтегрувати всю систему напрацьованих ґендерних норм права.

Державна ґендерна політика має перетворитись на реальні дії. Саме на такі дії, на забезпечення стабільного розвитку українського суспільства на засадах демократії спрямована Державна програма з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року, прийнята Кабінетом Міністрів України.

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА ТА ЇЇ РОЛЬ У ТВОРЕННІ СУСПІЛЬСТВА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

2.1. Ґендерно-правові аспекти формування парламенту України

Панорама реального забезпечення рівності жінок і чоловіків в Україні найбільш виразно проглядається через структуру влади та механізми її формування і здійснення, через політико-правове забезпечення функціонування цих механізмів. Помітною стала певна тенденція внесення ґендерного компоненту в систему законодавчої влади, її формування і функціонування. Однак на сьогодні це є лише початком включення ґендерного підходу до державно-політичної та правової діяльності. Але такий початок є досить зрілим та переконливим, і подальший розвиток ґендерно-спрямованої діяльності сприятиме розгортанню всіх можливостей в Україні та її впевненого входження в Європейське співтовариство як сучасної розвиненої держави, що керується сучасними європейськими цінностями.

Верховна Рада України формується через вибори, які, серед іншого, є й демонстрацією державної ґендерної політики в дії, і тому – важливою складовою оцінки ретроспективи ґендерного розвитку та його перспективи.

Як політична подія, вибори всіх шести скликань Верховної Ради України детерміновані ґендерним статусом їх суб'єктів, прийнятими моделями ґендерної поведінки громадян та орієнтацією виборців, вбудованою в структуру всіх інституцій суспільства. Вони висвітлюють особливості усвідомлення політичних потреб входження жінки в систему державної влади нарівні з чоловіком, привнесення нею новацій в державну політику, готовності чи неготовності жінки і чоловіка спільно діяти в політиці сучасними методами.

Прийняте в останні роки виборче законодавство України декларує відсутність будь-яких дискримінаційних обмежень щодо жінок та чоловіків, проголошуючи їх рівність у виборчому процесі. У Конституції України чітко виписані рівні виборчі права для всіх громадян незалежно від статі. Згідно з нею, жінка нарівні з чоловіком має всі права і свободи. І жінки, і чоловіки є рівними перед законом і беруть участь у виборах до органів державної влади на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Конституція України наголошує, що не може бути привілеїв чи обмежень за статтю та іншими ознаками. Інакше кажучи, конституційно декларуються гарантії не лише рівності прав, а й рівності можливостей.

У виборчому законодавстві України конституційні положення про народне волевиявлення розгорнуті: забезпечується загальне, рівне і пряме виборче право шляхом таємного голосування. Ґендерний аспект полягає в тому, що проголошується право всім громадянам, незалежно від їх статі, брати участь у виборах на рівних засадах, безпосередньо обирати депутатів шляхом голосування за кандидатів у депутати, включених до виборчого списку блоку (партії), вільно формувати свою волю і вільно виявляти її при голосуванні. Незалежно від статі всі громадяни, досягши визначеного віку, юридично можуть бути обраними й мають право висувати кандидатів у депутати.

Законодавчо визначається участь жінок і чоловіків без наявності будь-яких елементів ґендерної дискримінації на всіх етапах виборчого

процесу, а саме при: складанні списків виборців; утворенні виборчих округів, виборчих дільниць та виборчих комісій; висуванні та реєстрації кандидатів у депутати; проведенні передвиборчої агітації; голосуванні; підрахунку голосів виборців та встановленні підсумків голосування та результатів виборів депутатів; реєстрації обраних депутатів; офіційному оприлюдненні Центральною виборчою комісією результатів виборів депутатів.

Проте законодавець, приймаючи Закон про вибори до Верховної Ради України, обходить увагою наявність в країні фактичної ґендерної нерівності в самому парламенті. Адже Верховна Рада України протягом всіх шести скликань за своїм складом є, фактично, представницьким органом чоловічої частини населення країни. Її діяльність – продукт чоловічого волевиявлення і чоловічого світобачення.

Законодавчий орган, приймаючи виборче законодавство і Закон про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (2005 р.), не врахував ґендерний розрив у складі депутатів парламенту та рекомендації міжнародних організацій щодо тимчасових спеціальних заходів. В них ідеться про застосування позитивної дискримінації через ґендерне квотування. Встановлення таких квот – це гарантування для жінок і чоловіків ґендерної рівності у разі ґендерної незбалансованості. Парламент України ще залишається індиферентним і до міжнародного досвіду розв'язання проблеми ґендерної нерівності.

За матеріалами Міжнародного інституту з надання допомоги у справі демократизації й проведення виборів і Глобальної бази даних Стокгольмського університету про виборчі квоти для жінок, близько 100 країн встановили квоти, використали систему квот раніше або розглядали можливість їх введення. В 10 з цих країн була введена система закріплення місць, а в 30 країнах прийняті закони про обов'язкові квоти. Крім того, 130 політичних партій в 61 країні прийняли системи квот у добровільному порядку¹.

Отже, декларуючи ґендерну рівність, виборче законодавство України, фактично, не враховує наявність в країні прихованої ґендерної дискримінації у виборчому процесі. Воно не надає відповідного юридичного тлумачення конституційній нормі про створення можливостей для забезпечення ґендерної рівності. Ні законодавство про вибори, ні Закон України «Про політичні партії в Україні» не містить вироблених процедур і механізмів щодо реального, фактичного забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків реалізувати свої виборчі права і цим самим подолати розрив у представленні жінок і чоловіків в українському парламенті.

Становлення правової системи в Україні, здійснення правової реформи потребує вже на цьому етапі юридичного додання фактичного відсторонення жінок від прийняття рішень у політиці. Відчуження жінок від влади не є сприятливим ґрунтом для становлення й розвитку демократичного процесу.

Законодавство, спрямоване на правове забезпечення прогресивної орієнтації розвитку багатопартійної системи, мало б юридично сприяти ліквідації ґендерної нерівноваги в державних структурах, в тому числі й через формування партійних списків на ґендерно-паритетних засадах.

2.2. Ставлення політичних партій до формування парламенту на ґендерно-паритетних засадах

Демократизація суспільного життя в Україні зумовила нові принципи формування владних структур, одним з яких є формування законодавчої влади на партійно-пропорційній основі. На відміну від попередніх виборчих кампаній, вибори 2006 і 2007 років вперше відбувалися на цій основі. Позитивним у цьому є розширення кола суб'єктів, що брали участь у виборах.

Особливістю політичного моменту виборів 2006 і 2007 років в ракурсі ґендерної рівності є те, що вони відбулися невдовзі після прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.) та Указу Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.).

Здавалося б, політичні партії, які і за Законом «Про політичні партії в Україні», і за їх статутами діють відповідно до законодавства України, будучи суб'єктами виборчого процесу та йдучи до влади для участі у творенні законодавства, мали б цілеспрямовано застосовувати його у власній внутрішньопартійній діяльності. І, отже, можна було б очікувати, що партійні політичні програми і політичні платформи відобразять обов'язковість виконання волі закону.

Однак, як показала виборча практика, партії не оволоділи ґендерною проблематикою. Вони залишилися малочутливими до ґендерної нерівноваги у суспільстві і до вимог законодавства в сфері ґендеру. Крім того, в Законі «Про політичні партії в Україні» у статті 12, де йдеться про права політичних партій як суб'єктів виборчого процесу, говориться про право «ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні». Підтекст цього формулювання апелює радше до віджилої концепції «поліпшення становища жінок», аніж до ґендерного підходу, який вимагає рівності жінок та чоловіків у суспільстві. За метою своєї діяльності політичні партії, не лише як суб'єкти виборчого процесу, а й як політичні структури, мають бути зацікавлені у масовому творенні та розвитку різного роду організацій громадянського суспільства. А їх інтерес як суб'єктів виборчого процесу мав би спрямовуватись на забезпечення можливостей утвердження ґендерного підходу в процесі формування органів влади в країні.

Та, як засвідчив перебіг виборчого процесу і його результати на виборах 2006 і 2007 років, політичні партії лишаються індиферентними і до ґендерного дисбалансу в складі парламентаріїв країни, і до формування ґендерної культури в структурі власне політичних партій. Варто зауважити, що на цих виборах фактично непомітними в утвердженні ґендерної політики були й ті політичні партії які раніше позиціонувались як «жіночі» – «Жінки за майбутнє», «Солідарність жінок України», «Жінки України» та ін.

Частково це можна пояснити тим, що партії в Україні все ще перебувають у стадії формування і становлення. Вони не набули сили й ваги на зразок європейських партій і не мають значного досвіду участі у виборчому процесі. Діяльність партій значною мірою зумовлена й тими

економічними відносинами, в системі яких вони діють і які мають на них значний вплив. Не відпрацьована і не освоєна партіями ідеологія, задекларована й сповідувана ними. Багато з партій не мають наукового підґрунтя своїх програм, навчених партійних кадрів. У зв'язку з цим слабо проглядається ґендерний аспект їхньої діяльності, а освоєння політичними партіями ґендерної проблематики відбувається надто повільно.

Характерною особливістю виборів 2006 та 2007 рр., порівняно з попередніми парламентськими виборами, є те, що не лише ґендерний підхід, але й «жіноча» тема як така у виборчих програмах партій та блоків була фактично відсутня. Проте аналіз передвиборчих партійних програм показує, що постала нова проблема. Якщо відмову від доти доволі поширеної ідеології «поліпшення становища» жінок у контексті виборів можна вважати позитивом, то новим викликом для українських політичних партій стала ґендерна проблема, яка є базовою при аналізі глибинних соціальних процесів. Політичні партії потребують спеціальних знань з ґендерної проблематики і практики ґендерних перетворень, оволодіння ґендерною методологією.

Деякі політичні партії у передвиборчих програмах продовжують звертатися до міфічного образу матері-берегині, пов'язуючи з жінкою здебільшого піклування про добробут дітей. За ідеологією матері-берегині втрачається розгляд реального становища жінки і чоловіка

Таблиця 2.1. Розподіл кандидатів у депутати від політичних партій та виборчих блоків партій, за статтю на виборах-2007 (станом на 13 жовтня 2007 р.)²

№	Партія (виборчий блок партій)	Кількість зареєстрованих кандидатів у депутати (осіб)	З них:			
			Жінок		Чоловіків	
			осіб	%	осіб	%
1.	Комуністична партія України	444	80	18,0%	364	82%
2.	Партія регіонів	450	55	10,0%	395	90%
3.	Блок «НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМОБОРОНА»	401	59	14,7%	342	85,3%
4.	«Блок Юлії Тимошенко»	450	51	11,3%	399	88,7%
5.	«Блок Литвина»	260	32	12,3%	228	87,7%
6.	Прогресивна соціалістична партія України	404	164	40,7%	240	59,3%
7.	Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	351	42	12%	309	88%
8.	Соціалістична партія України	282	80	18%	241	85,4%
9.	Всеукраїнська партія Народної Довіри	86	23	26,7%	63	73,3%
10.	Партія національно-економічного розвитку	136	40	29,3%	96	70,7%
11.	Блок «Всеукраїнська громада»	104	23	22,3%	81	77,7%
12.	Виборчий блок Людмили Супрун Український регіональний актив (УРА)	388	73	19,0%	315	81,0%
13.	Партія Вільних Демократів	85	19	22,35%	66	77,65%
14.	Комуністична партія України (оновлена)	41	14	34,1%	27	65,9%
15.	Селянський Блок «Аграрна Україна»	136	17	12,5%	119	87,5%
16.	Партія Зелених України	147	25	17,0%	122	83,0%
17.	«Український Народний Блок»	214	53	15,0%	161	85,0%
18.	Виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (Конституція – Україна – Честь – Мир – Антифашизм)	168	53	31,5%	115	68,5%
19.	«Блок партії пенсіонерів»	92	33	35,1%	59	64,9%
20.	Блок «Християнський блок»	225	80	35,6%	145	64,4%
Всього:		4 864	1 016	24%	3 848	76%
Співвідношення кількості жінок і чоловіків			1 : 4			

в сучасному суспільстві. Зосередженість на материнстві та дитинстві поза батьківством є показником глибокого вкорінення патріархального мислення в суспільстві в цілому та політичних партіях зокрема і небажання сучасних політичних структур змінювати ситуацію.

Центральна виборча комісія затвердила учасниками виборчої кампанії 2007 р. 20 політичних партій (блоків). Вона зареєструвала 4864 кандидатів у народні депутати України, висунутих політичними партіями (блоками). Така кількість політичних партій (блоків), що йдуть на вибори, показує слабку політичну орієнтацію і політичну здатність і жінок, і чоловіків, які йдуть у політику, до політичного прогнозування щодо перемоги партій (блоків) на виборах, оскільки перемагають на виборах здебільшого 5-6 партій (блоків). Велика кількість партій розглядається як «технічні». Розглянемо за ґендерним принципом списки, що показують склад висунутих політичними партіями (блоками) кандидатів у депутати на виборах-2007 (див. Табл.2.1.).

Ґендерний склад представлених партійних списків на виборах-2007 показує значну нерівновагу представництва жінок і чоловіків. Реальні можливості бути обраними наявні переважно в кандидатів у депутати-чоловіків. Загальне співвідношення кількості висунутих кандидатами в депутати жінок щодо кількості чоловіків на виборах-2007 становить 1:4 і, отже, воно не змінилося порівняно з виборами-2006, де їх співвідношення було таким же, що становить 25 % від загальної кількості кандидатів у народні депутати України.

Домінуючим у формуванні виборчих списків політичних партій залишається традиційний підхід. Якщо дані передвиборчої кампанії 2007 р. порівняти з результатами попередніх, то побачимо, що кількість жінок-кандидаток у народні депутати України в 1998 р. становила 11% від загальної кількості кандидатів, а у 2002 р. – 19,56%. Це дає підстави констатувати загальне зростання кількості жінок серед висунутих кандидатами у депутати до парламенту України за останні десять років приблизно в два рази.

Експерти Комісії зі становища жінок ООН однією з умов, що підвищує ефективність участі жінок в управлінні і посилює їх вплив на політику, розглядають виявлення ними найважливіших суб'єктів і союзників та роботу у взаємодії з ними³. В цьому контексті важливим є виявлення та аналіз потенційних прибічників ідеї ґендерно-паритетного представництва серед політичних партій. Зростання загальної кількості жінок, висунутих кандидатами у депутати за партійними списками на виборах-2006 та виборах-2007 порівняно з попередніми, є виявом активізації інтересу жіночого соціуму до фахової партійної діяльності, а отже й про певні зміни в їх політичному світогляді. Однак при цьому простежуються певні особливості у політичній орієнтації жінок.

Насамперед, очевидною особливістю жінок, які вступають до політичних партій, є їх слабка орієнтація у політичній ситуації в країні. Про це свідчить розпорошеність політичної активності жінок в діяльності 137 політичних партій, що діють у країні⁴. Найбільше жінок – у маловпливових політичних партіях, які перебувають у стані утвердження. З другого боку, участь жінок у багатьох політичних партіях, які ще не набули впливу, є свідченням їх реального практичного інтересу до партій з яскраво вираженою соціальною зорієнтованістю. Це підтверджує і

ранжувальний розподіл (рейтинг) політичних партій (блоків) за відсотковою кількістю жінок, висунутих до парламенту на виборах 2006 та 2007 рр. (див. Табл. 2.2.).

Значна кількість політичних партій, до певної міри, бере до уваги принципи ґендерної рівності при висуненні кандидатів у депутати. Як

Таблиця 2.2. Рейтинг політичних партій (блоків) за кількістю жінок, внесених до партійних списків на виборах-2006 і виборах-2007.⁵

Вибори-2006			
Кількість жінок у партійних списках			Рейтинг політичної партії (блоку)
К-сть осіб	%	Політична партія (блок)	
40	45,98	Партія Зелених України	1
58	45,31	Блок Безпартійних «Сонце»	2
160	40,61	Блок Наталії Вітренко «Народна Опозиція»	3
61	33,52	Політична партія України «Партія Політики Путіна»	4
11	32,35	Політична партія «Європейська столиця»	5
6	30,0	Партія Соціального Захисту	6
7	29,17	Партія національно-економічного розвитку	7
25	27,17	Партія Пенсіонерів України	8
23	26,13	«Виборчий блок «Євген Марчук – «Єдність»	9
28	23,53	Блок «Патріоти України»	10
47	23,04	Політична партія «Третя сила»	11
9	22,5	Українська партія «Зелена планета»	12
41	22,4	Виборчий блок «Влада народу»	13
73	21,6	«Виборчий блок «Держава – Трудовий Союз»	14
13	21,31		15
10	21,28	Ліберальна партія України	16
8	21,05	Партія «Віче»	17
34	19,0	«Блок ЮРІЯ КАРМАЗІНА»	18
84	18,75	Комуністична партія України	19
23	18,7	«Блок Лазаренка»	20
28	17,83	Політична партія «Партія екологічного порятунку «ЕКО+25»	21
37	16,89	Український Народний Блок Костенка і Плюща	22
6	16,66	Соціально-Християнська Партія	23
16	16,33	Виборчий блок «Блок Бориса Олійника і Михайла Сироти»	24
63	15,49	«Блок Юлії Тимошенко»	25
62	15,31	Блок НДП	26
6	15,0	Народний Рух України за єдність	27
11	14,67	Політична партія «Вперед Україно»	28
12	14,29	Українська Консервативна партія	29
55	14,14	Соціалістична партія України	30
17	14,05	Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	31
4	12,9	Політична партія «Трудова Україна»	32
52	12,09	«Народний блок Литвина»	33
11	12,09	Виборчий блок Політичних партій «За Союз»	34
7	11,48	Селянська партія України	35
33	11,07	«Громадянський блок «Пора»	36
42	10,8	Блок «НАША УКРАЇНА»	37
47	10,59	Партія регіонів	38

У партійних списках всіх інших 10 політичних партій (блоків) кількість жінок становить менше 10%.

показує таблиця 2.2., на виборах-2006 найбільше жінок-кандидаток представлено у списках 18-ти партій, які є маловпливовими, і жодна з яких не пройшла до парламенту. У трьох політичних партіях кількість жінок серед висунутих кандидатів у депутати сягала трохи не половини всього складу: Партія Зелених України, блок Безпартійних «Сонце», Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція». Це партія і блоки, до керівництва якими обрані жінки. В 14-ти політичних партіях жінки становили 20–34% всього складу партійного списку. 10 політичних партій внесли до партійного списку кандидатами у депутати 15–20% жінок. Від 10 до 15% становили жінки у партійних списках 12 політичних партій.

На виборах-2007 у третини суб'єктів виборчого процесу кількість жінок у партійних списках сягала 30-40%. Це Прогресивна Соціалістична Партія України, Блок «Християнський блок», «Блок партії пенсіонерів», Комуністична Партія України (оновлена) та Виборчий блок політичних партій «КУЧМА». Все це дає підстави стверджувати, що визначається тенденція розширення кількості жінок, включених до партійних списків.

Проте політична практика виборів 2006 і 2007 рр. виявила й те, що ґендерний підхід при формуванні партійних списків цілком не відчутний серед партій, які набрали необхідні прохідні відсотки. Ці партії не розглядали такий підхід серед своїх політичних пріоритетів.

Так, блок «Наша Україна», який широко пропагує європейські цінності, не розглядає ґендерну рівність серед фундаментальних цінностей і пріоритетів. У його партійному списку на виборах-2006 жінки становлять

Таблиця 2.2. Рейтинг політичних партій (блоків) за кількістю жінок, внесених до партійних списків на виборах-2006 і виборах-2007.⁵

Вибори-2007			
Кількість жінок у партійних списках			Рейтинг політичної партії (блоку)
К-сть осіб	%	Політична партія (блок)	
164	40,7	Прогресивна Соціалістична Партія України	1
80	35,6	Блок «Християнський блок»	2
33	35,1	«Блок партії пенсіонерів»	3
14	34,1	Комуністична Партія України (оновлена)	4
53	31,5	Виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (Конституція – Україна – Честь – Мир – Антифашизм)	5
40	29,3	Партія національно-економічного розвитку України	6
23	26,7	Всеукраїнська партія Народної Довіри	7
19	22,35	Партія Вільних Демократів	8
23	22,3	Блок «Всеукраїнська громада»	9
73	19,0	Виборчий блок Людмили Супрун Український Регіональний Актив (УРА)	10
80	18,0	Комуністична Партія України	11
80	18,0	Соціалістична Партія України	12
59	14,7	Блок «НАША УКРАЇНА – НАРОДНА УКРАЇНА»	13
25	17,0	Партія Зелених України	14
53	15,0	«Український Народний Блок»	15
17	12,5	Селянський блок «Аграрна Україна»	16
32	12,3	«Блок Литвина»	17
42	12,0	Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	18
51	11,3	«Блок Юлії Тимошенко»	19
55	10,0	Партія регіонів	20

лише 10,8% (42 особи з 389 кандидатів), а на виборах-2007 – 14,7% (59 осіб з 401 кандидата). Приблизно така ж кількість жінок, а саме 10,59% (47 осіб з 444 кандидатів) і 10% (55 осіб з 450 кандидатів), представлена на виборах-2007 серед кандидатів у списку Партії регіонів. Не відчувається ґендерного підходу у блоці, керованому політиком-жінкою – блоці Юлії Тимошенко. Жінки у партійному списку цього блоку складають, відповідно, лише 15,49% (63 особи з 407 кандидатів) на виборах-2006 і 11,3% (51 особа з 450 кандидатів) на виборах-2007. Протягом двох виборчих кампаній Ю.В. Тимошенко залишається єдиною жінкою в першій двадцятці партійного списку кандидатів у депутати «Блоку Юлії Тимошенко». Комуністична партія України, яка за радянських часів встановила негласну квоту 33-36% жінок у складі Верховної Ради України, на виборах 2006 і 2007 рр. до парламенту незалежної України внесла до партійних списків лише 84 кандидатки-жінки (18,75%) із загальної кількості кандидатів 448 осіб; а на виборах-2007 – 80 жінок (18%) із 444 занесених до партійних списків, тобто співвідношення жінок і чоловіків у списках КПУ становило 1:6. Соціалістична партія України, яка ґендерні принципи відобразила і закріпила у своїй Програмі, на виборах-2006 внесла до виборчого партійного списку 14,14% (55) жінок. «Блок Литвина», що вперше пройшов до парламенту і особливо наголошував на соціальній проблематиці, разом з тим, включив, до партійного списку жінку лише кожною восьмою. Для проходження до парламенту України ці партії абсолютизували інші складові політики. Цей аналіз свідчить про надто повільні зміни патріархатної ідеології в Україні та досить значне поширення стереотипів минулого, про непоінформованість або слабе сприйняття населенням законодавства про ґендерну рівність. Ґендерний дисбаланс у партійних списках також є свідченням слабкості громадянського впливу (зокрема, впливу громадських організацій) на партійні підходи до формування законодавчого органу державної влади.

Ґендерні позиції політичних партій (блоків) розкриваються і в структурі самих виборчих партійних списків. Не випадково до парламенту було внесено законопроект «Про внесення змін і доповнень до деяких законів України (щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі)», який депутати розглядали у січні 2007 р. і, на жаль, його не підтримали. У ньому йшлося саме про те, щоб під час висунення політичними партіями та виборчими блоками кандидатів у народні депутати України та місцевих рад обов'язково забезпечувалось представництво у виборчому списку як жінок, так і чоловіків у кожній п'ятірці кандидатів у депутати.

Як підтвердила виборча практика, найбільше шансів отримати депутатський мандат має той кандидат у депутати, прізвище якого стоїть на початку партійного списку або хоча б у його центрі. Місце для прізвища жінки у списку вже само по собі в абсолютній більшості випадків є можливістю потрапляння чи не потрапляння до складу парламенту. Як показала українська реальність, політичні партії і блоки політичних партій при складанні списків традиційно зорієнтовані на чоловічий склад парламенту. Надзвичайно виразно це видно на прикладі виборів-2007 (див. Табл. 2.3.).

Таблиця 2.3. дає уявлення про загальний підхід політичних партій у їх ставленні до ґендерної рівності, про розуміння ними ролі ґендеру в сучасних умовах у країні і у цілому у світі, про знання європейських

процесів і тих ґендерних змін, що відбуваються в Україні, та ролі в цих процесах всієї системи влади, а особливо – законодавчої. Основна маса жінок, тобто 900 із 1016, перебуває у списках під номерами після № 41. У цьому випадку прізвища жінок значною мірою виконують технічну функцію – означення висунення їх до органів влади.

Перші сорок номерів у списках політичних партій (блоків), які виграли вибори-2006 і вибори-2007, показують ґендерну нечутливість цих політичних структур. Навіть у списках Комуністичної партії, що увійшла до парламенту, відкинувши політичний досвід квотування за радянських часів, 80 із 84 жінок-кандидаток у народні депутати України на виборах-2006 значилися після №41, а на виборах-2007 – на цій же позиції, після першої сороковки, значились 75 із 80 жінок. У партійному списку Партії регіонів на виборах-2006 із 47 жінок 43 жінки значилися після №41, а на виборах-2007 із 55 жінок, висунутих кандидатами до парламенту, 51 жінка висувалася після №41. Жодних змін не відбулося в ґендерних підходах до партійного списку Блоку Юлії Тимошенко. На

Таблиця 2.3. Розподіл позицій жінок-кандидаток у народні депутати України у списках політичних партій (блоків) на виборах до ВРУ у 2007 р.⁶

Партія (виборчий блок партії)	К-сть жінок у партійних списках	З них:				Від №41 і далі
		У першій п'ятірці	У першій десятці	У першій двадцятці	У першій сороковці	
Комуністична партія України	80	1	1	4	5	75
Партія регіонів	55	2	2	2	4	51
Блок «Наша Україна – Народна Самооборона»	59	-	2	5	5	54
«Блок Юлії Тимошенко»	51	1	1	1	2	49
«Блок Литвина»	32	-	-	1	2	30
Прогресивна соціалістична партія України	164	2	6	9	15	149
Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	42	1	2	2	2	40
Соціалістична партія України	80	1	1	1	1	79
Всеукраїнська партія Народної Довіри	23	2	2	5	9	14
Партія національно-економічного розвитку України	40	1	1	4	9	31
Партія Зелених України	25	1	1	1	7	18
Блок «Всеукраїнська громада»	23	1	2	2	12	11
Виборчий блок Людмили Супрун – Український регіональний актив (УРА)	73	2	2	2	3	70
Партія Вільних демократів	19	1	1	3	6	13
Блок партії пенсіонерів України	33	2	2	3	5	28
Комуністична партія України (оновлена)	14	2	4	7	12	2
Селянський блок «Аграрна Україна»	17	-	-	1	1	16
«Український Народний Блок»	53	1	1	2	3	50
Виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (Конституція – Україна – Честь – Мир – Антифашизм))	53	2	2	3	6	47
Блок «Християнський блок»	80	1	2	3	7	73
ВСЬОГО:	1016	24	35	63	116	900

виборах-2006 (висунуто 83 жінки) і на виборах-2007 (висунуто 81 жінку) лише по 2 жінки йшли у перших 40 номерах. А Блок Литвина, який переміг на виборах-2007, із 32 жінок-кандидатів у депутати у партійному списку серед перших чотирьох десятків загального списку висунув лише двох, а після них – 30.

Все це дає підстави вважати, що другорядне становище жінок в політичних партіях пояснюється розмитістю внутрішніх процедур, за яких рішення приймаються переважно представниками партійної номенклатури. Кількість жінок у списках названих політичних партій і блоків, що набрали необхідну кількість прохідних місць до парламенту, є вкрай низькою. Ґендер не був поставлений ними як загальносуспільна проблема в країні в цілому, і як пріоритетна політична проблема зокрема. Це зумовлює індиферентне ставлення до ґендерної рівності як цінності, яку треба обстоювати і утверджувати на державному рівні. Вибори ще не стали для більшості громадян інструментом вибору якості подальшого життя, а сприймаються як факт заміни керівництва.

Індиферентне ставлення політичних партій (блоків) до проблем ґендерної рівності відображене в їх передвиборних програмах на виборах 2006 та 2007 років. Вони глибоко консервативні у ставленні до рівності жінок і чоловіків, забезпеченні їм рівних можливостей участі у політичному житті на державному рівні. Майже у всіх відсутня ґендерна складова, а отже й ґендерна чутливість. У жодній з програм не розгортається конституційний принцип рівності прав та можливостей і не йдеться про виконання норм Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Це є показником того, що ґендерні проблеми залишалися поза увагою народних обранців Верховної Ради України п'ятого скликання і залишаються такими у парламенті шостого скликання.

Проте серед політичних партій (блоків) є й такі, які виявили зацікавлення до ґендерних проблем.

Так, на виборах-2006 серед передвиборних програм, у яких чітко виражена ґендерна позиція, виділяється Опозиційний блок «Не Так!». В його програмі записано:

«В соціально-економічній сфері:

- ...подолання соціально-економічної дискримінації жінок, нерівності в оплаті праці чоловіків і жінок;
- забезпечення захисту сім'ї, материнства й дитинства...

В сфері державного управління та соціально-політичному житті:...

- забезпечення реальної рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, рівноправне партнерство чоловіків і жінок у політиці і соціальному житті...»

Внесення ґендерної складової до передвиборної програми цього блоку значною мірою зумовлене послідовністю захисту ґендерної позиції одним з його суб'єктів – політичною партією «Жінки – за майбутнє», яка ще на виборах-2002, вперше у виборчій практиці в Україні, внесла до передвиборної програми положення про ґендерну рівність.

У передвиборних програмах ряду партій (блоків) є окремі моменти, які свідчать про ґендерну чутливість їх авторів. Наприклад, Блок народно-демократичних партій (що включає чотири партії – Народно-демократичну партію України, Християнсько-демократичну партію України, Демократичну партію України та Християнсько-ліберальну пар-

тію України) на виборах-2006 серед визначених пріоритетів не вказує на гендерну рівність. Разом з тим, у платформі Народно-демократичної партії, яка входить до блоку, міститься ряд положень щодо рівності: йдеться про споконвічний ідеал рівності українського народу (поруч з такими, як свобода, справедливість і демократія); про виклик часу і пріоритети, серед яких рівність у досягненні добробуту і суспільного добробуту та всебічний розвиток особистості на основі єдиних для всіх можливостей і перспектив; про створення умов і можливостей для вільного розвитку кожної людини та ін. Блок Литвина «Народність, справедливість, законність», який визначив стратегічну мету побудови в Україні народної держави, на виборах-2006, конкретизуючи свою діяльність, вказує на «... розроблення та реалізацію комплексної програми державної підтримки сім'ї, її зміцнення, піднесення ролі однієї з опор суспільної моралі і поліпшення демографічної ситуації у державі...». Тут ставиться акцент на сім'ї та патерналістському ставленні до неї держави.

Блок «Патріоти України» у передвиборній програмі під назвою «Соціальна політика: партнерство заради розвитку держави» вказує на «відродження традиційно високої ролі жінки в українському суспільстві, усунення відкритих і прихованих форм дискримінації жінок». Проте з програми важко зрозуміти, про які традиції йдеться і який механізм усунення дискримінації жінки передбачається в рамках традиційного бачення її становища.

Партія Пенсіонерів України у передвиборній програмі багато уваги приділяє принципу рівності і забезпеченню рівних можливостей. Проте гендерної проблеми партія не бачить, хоча вона особливо актуальна для цієї соціальної групи.

Передвиборні програми демонструють слабку обізнаність політичних партій у питаннях гендеру. Вони відверто залишаються в полоні «концепції поліпшення становища жінок», панівної за радянських часів і цілковито безперспективної в сучасних умовах. Партії органічно потребують гендерної просвіти. Позбавлені гендерної освіченості, партії ні концептуально, ні діяльнісно не зможуть змінити своїх політичних стратегій. В цій ситуації необхідність знань щодо гендерної рівності для політичних партій є над-значущою і виходить за межі суто внутрішньо-партійних процесів. Оскільки політичні партії є політичними суб'єктами, їх гендерна освіченість стає загальносуспільною і загальнодержавною проблемою.

Вибори показали також, що характерною рисою сучасного політичного моменту є прорив кількох жінок на всеукраїнську арену політико-партійного лідерства. Спостерігається творення інституту жіночого політичного лідерства, причому такий інститут в Україні формується поза жіночим рухом. Обрані до Верховної Ради України всіх скликань жінки не були харизматичними лідерками, які виростили на ґрунті громадської діяльності в жіночих організаціях. А жіночий рух не став тим середовищем, яке б зростило громадського лідера, здатного за світоглядом, рівнем політичного бачення, державного мислення і харизмою впливати на широкі верстви населення.

Ця ситуація засвідчує, що політичні партії ще не стали партіями широких мас, зацікавленими в активності громадянського суспільства та в його об'єднанні у впливові організаційні структури. Висунення і обрання народними депутатами України пов'язане з певним спектром мож-

ливостей. Саме вони значною мірою спричиняють нерішучість з боку жінок кандидувати до органів влади. Серед таких можливостей, що зумовлюють висунення жінки кандидатом у народні депутати України, показовим є соціальний стан та місце праці (див. Табл. 2.4). Економічно панівним і забезпеченим владою є переважно чоловіче середовище і саме в ньому формуються ймовірні кандидати у народні депутати України. Не виключено, що, орієнтуючись в ситуації проходження до влади осіб, які займають керівні посади, багато жінок втрачають надію бути обраними й не випробовують себе на виборах.

Центральна виборча комісія, публікуючи кількісні дані про кандидатів у депутати на виборах-2006 і на виборах-2007, не дає їх розбивки за статтю, що підтверджує відсутність усталеного ґендерного підходу в країні до оцінки виборчого процесу.

В сучасних умовах самостійне потрапляння жінки до партійних списків та подальше її просування на депутатське місце без чоловічої під-

Таблиця 2.4. Розподіл кандидатів у народні депутати України, включених до списків політичних партій (блоків) за посадою і заняттям на виборах 26 березня 2006 р. (Станом на 1 лютого 2006 р.)⁷

№ п/п	Посада, заняття	Кількість кандидатів у народні депутати України	
		осіб	%
1.	Військовослужбовці	6	0,08
2.	Голови обласних державних адміністрацій	3	0,04
3.	Голови обласних рад	7	0,09
4.	Керівники органів місцевої виконавчої влади та самоврядування	493	6,40
5.	Керівники/працівники підприємств	344	4,46
6.	Керівники/працівники політичної організації	301	3,91
7.	Керівники/працівники у сфері освіти та виробничого навчання	648	8,41
8.	Керівники/працівники у сфері охорони здоров'я	186	2,41
9.	Керівники/працівники установ академії наук	65	0,84
10.	Керівники/працівники фінансових установ	82	1,06
11.	Керівники та працівники державних підприємств	481	6,24
12.	Керівники та працівники міністерств і відомств	65	0,84
13.	Народні депутати України	385	5,00
14.	Підприємці	2304	29,89
15.	Пенсіонери	677	8,78
16.	Помічники-консультанти народних депутатів України	270	3,50
17.	Працівники Адміністрації Президента України	12	0,16
18.	Працівники Апарату Верховної Ради України	23	0,30
19.	Працівники громадських об'єднань і організацій	319	4,14
20.	Працівники засобів масової інформації	111	1,44
21.	Працівники правоохоронних органів	80	1,04
22.	Працівники сільськогосподарських підприємств	38	0,49
23.	Працівники соціально-культурної сфери	78	1,01
24.	Працівники соціально-побутової сфери	6	0,08
25.	Робітники	32	0,42
26.	Служителі культу	10	0,13
27.	Студенти, аспіранти	93	1,21
28.	Тимчасово не працюючі	588	7,63
ВСЬОГО :		7 707	100%

тримки є майже неможливим. Про це свідчить, зокрема, аналіз розподілу посад і занять кандидатів у народні депутати України, включених до списків політичних партій (блоків) на виборах-2006. Він показує, що чоловіки виступають як єдині реальні політичні особи, які впливають на формування структур законодавчої влади.

Так, військовослужбовці, голови обласних державних адміністрацій та обласних рад і всі керівники міністерств, відомств та підприємств є чоловіками, і у списках політичних партій становлять 34,78%. До парламенту п'ятого скликання кандидують 385 народних депутатів Верховної Ради України четвертого скликання. Приблизно така ж ситуація і на виборах до парламенту шостого скликання. Це переважно чоловіки. Майже всі політичні партії, що беруть участь у виборчому процесі, очолюються народними депутатами України – чоловіками. Для них найбільш доступні механізми відтворення влади і ресурси забезпечення цього процесу. Традиційно обрані депутати є певною перепорою для входження жінок у парламент. Не випадково дедалі частіше висловлюються пропозиції про зміну виборчої системи, про внесення змін до виборчого законодавства, про оновлення парламенту, зорієнтованого на самовідтворення, в тому числі і ґендерного відтворення. Серед кандидатів у депутати – працівники Адміністрації Президента України, Апарату Верховної Ради України, правоохоронних органів, служителі культу – всі вони, за рідкісним винятком, чоловіки. У списку кандидатів у депутати 2304 підприємці (29,89%) – це також здебільшого чоловіки, бо майже вся приватна власність є власністю чоловіків. І хоча серед них можна зустріти жінку – представницю малого чи середнього бізнесу, проте в систему влади втрапляють в основному представники великого бізнесу, й це також чоловіки. Існує сформована корпоративна порука, яка базується на відпрацьованих корпоративних нормах спілкування, які є чоловічими. Потрапляючи в таку систему, жінка вносить демократичні зміни, бажані не лише для культури ґендерних відносин, які тільки починають утверджуватися в Україні.

Дискримінація, зокрема й ґендерна дискримінація, під час виборів набула і відкритих, і прихованих форм. Головне – висунення своєї людини, кланові зв'язки, протекціонізм, а в підсумку – небажання серйозно ставитися до «жіночих» кандидатур. Жінки – кандидатки у народні депутати України найчастіше проявляли себе далекими від політики. Переважну більшість жінок-кандидаток рекрутують, тобто «запрошують»⁸ до діяльності під час виборів як відомих «зірок» у сферах мистецтва, спорту, як близьких та вірних помічників-консультантів тощо, тобто як осіб, далеких від політики та мало підготовлених для активної політико-правової діяльності у парламенті. Державно-політичне використання чоловіками політичної неосвіченості або малоосвіченості більшості із «запрошених» жінок розраховане для артикуляції чоловічого аргументу щодо виключення жінки з сфери політики внаслідок її неготовності до політичної діяльності. Як показує практика, такі жінки дотримуватимуться чоловічих моделей поведінки та чоловічі пріоритети сприйматимуть за норму. Загалом, саме за кількістю та рівнем жінок, «запрошених» тією чи іншою політичною партією (блоком) до складу партійних списків можна судити про рівень політичної здатності партії до розв'язання реальних суспільних і державних проблем, про моральний рівень її членів і керівництва,

про масштабність бачення, здатність до державницького підходу та до політичного аналізу сучасних реалій національного розвитку і місця України у світових процесах. В умовах, коли політична влада в країні тісно пов'язана й переплетена з власністю, коли, за оцінками експертів, перебуває в тіньовому секторі понад 50% економіки (а за деякими оцінками – до 70-80%), усунення жінки від політики є реальністю перехідного періоду в країнах пострадянського простору.

В Україні чоловіки контролюють понад 95% економічних ресурсів, а жінки – до 5%. Таке співвідношення цілком збігається з відсотковим складом попередніх скликань парламенту. Співставлення цих даних наочно показує нерівність умов і фактичне існування діаметрально різних стартових можливостей для жінок і чоловіків як двох ґендерних груп. Наявність керованої з боку олігархів влади і тіньової власності в умовах ненапрацьованого права і слабкої судової влади дає можливість використати їх на виборах. Жінка, будучи відстороненою від керівництва та від власності, виявилася обмеженою і в доступі до політичної сфери, в якій приймаються над-важливі економічні та інші рішення, і від яких великою мірою залежить її соціально-економічне становище й самі можливості реальної ґендерної рівності.

Це свідчить про надзвичайно звужені політичні і правові можливості проходження в парламент для жінок. Чоловіче панування в політиці дискримінаційно зорієнтоване вже на стадії формування законодавчої влади. Таку ситуацію можна розглядати в контексті того загального явища, яке отримало назву «привласнення держави» (state capture)⁸, тобто різноманітних процесів впливу політичних та економічних еліт і угруповань на формування нормативно-правових актів. Таке привласнення через виборчий процес виступає як чоловіче. Якщо при мажоритарній системі можна було посилалися на небажання виборців обирати жінок, то сьогодні ґендерний дисбаланс жінок та чоловіків формується в політичних партіях і насамперед зусиллями їх керівництва.

Політичні партії України мають підлітковий вік і майже нульову практику участі в ґендерних перетвореннях, а тому й не мають переконливої світоглядної ґендерної позиції. Ґендерні зрушення, що набули світового масштабу, і які в Україні здійснюються майже стихійно, відбуваються поза аналізом і практикою українських політичних партій. Утвердження жінок, висунення жінок-політичних лідерів, врахування жіночого досвіду, як і узагальнення реального становища та соціального статусу 54-х відсотків жіночого населення країни, відбуваються поза партійним середовищем.

На сьогодні політичні партії фактично є нейтральними щодо ґендерних процесів, які відбуваються в Україні. Як організатори соціального й політичного середовища, своєю ґендерною індиферентністю вони об'єктивно стримують перебіг і розвиток цих процесів.

Реальність потребує формування партій оновленого типу, із розширеним жіночим представництвом, перегляду партійних програм на основі принципів ґендерної рівності та із врахуванням ґендерних перспектив, розширення стратегії конкретних дій щодо просування жінок до виборних і урядових органів, здійснення ґендерного аналізу партійного будівництва, кадрового складу політичних партій.

⁸ Використовується термін народного депутата України Тамари Прошкуратової, вживаний нею щодо своєї особи на Круглому столі. До такої термінології вдаються й інші депутати.

2.3. Представленість жінок і чоловіків в українському парламенті

На виборах-2006 і 2007 за партійно-пропорційною системою до Верховної Ради України пройшли п'ять політичних блоків (партій). Змінилася лише одна політична партія (див. Табл. 2.5.). Під час цих виборчих кампаній народними депутатами України обрано однакову кількість жінок та чоловіків, відповідно, 36 та 414, а співвідношення жінок і чоловіків становить 1:11,5. Отже, ґендерний розрив у персональному складі депутатського корпусу органу законодавчої влади України залишається надзвичайно великим: представленість жінок у ньому в 11,5 разів менша, ніж чоловіків.

Ці результати дещо кращі за результати попередніх парламентських виборів-2002, коли до Верховної Ради України пройшло всього 23 жінки (5,1%). Проте вибори 2006 і 2007 рр. навіть близько не просунули Україну до рівня європейських парламентів, в яких середньоєвропейський показник представленості жінок становить 23%, а загальносвітовий – 14%⁹.

Дані, наведені у Таблиці 2.5., є особливо промовистими порівняно зі світовими процесами. Якщо співставити їх із середньосвітовими показниками, то в 1995 р. частка жінок серед парламентаріїв становила 11,3%, а в 2005 р. – 16,0 %. Серед глав парламентів у 1995 р. із загальної кількості, яка становить 228 осіб, обрано 24 жінки (10,5%), а у 2005 р., відповідно, 254 та 21 (8,3%). 18 країн світу мають показник представленості жінок у парламентах від 20 до 50% їх загального складу, 43 країни – 20-30%, 67 країн – від 10 до 20%. У парламентах інших країн світу жінки становлять до 10%. Серед пострадянських країн Україна займає передостаннє місце, а за представленістю жінок у парламенті на світовому рівні посідає 111 місце, поруч із Сомалі, Мадагаскаром і Алжиром (див. Додаток 1).

Таблиця 2.5. Ґендерний склад Верховної Ради України п'ятого і шостого скликань, обраний за партійно-пропорційною системою на виборах 2006 р. і виборах 2007 р. (станом на 31 березня 2006 р.)¹⁰

Політична партія (блок)	К-кість осіб, обраних народними депутатами України		З них:							
			чоловіків				жінок			
	Вибори 2006	Вибори 2007	Вибори-2006		Вибори-2007		Вибори-2006		Вибори-2007	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
«Блок Юлії Тимошенко»	129	156	121	94,0%	144	92,3%	8	6,0%	12	7,7%
Партія регіонів	186	175	172	93,0%	163	93,0%	14	7,0%	12	7,0%
Блок «Наша Україна – Народна самооборона»	81	72	72	89,0%	65	91,2%	9	11,0%	7	8,8%
Комуністична партія України	21	27	18	95,7%	23	85,0%	3	4,3%	4	15,0%
«Блок Литвина»*	–	20	–	–	19	95,0%	–	–	1	5,0%
Соціалістична партія України**	33	–	31	94%	–	–	2	6%	–	–
Всього:	450 / 100%	450 / 100%	414	92%	414	92%	36***	8%	36	8%

* На виборах-2006 «Блок Литвина» до парламенту не пройшов, не набравши необхідної кількості голосів.

** На виборах-2007 Соціалістична партія України до парламенту не пройшла, оскільки не набрала необхідної кількості голосів.

*** Пізніше, внаслідок переходу декількох депутатів на роботу в систему управління, кількість жінок поповнилася ще трьома, перенесеними з партійних списків, і загальна кількість жінок становила вже 39 осіб, тобто 8,7%.

Протягом 1995-2005 рр., тобто за 10 років, кількість країн, у парламентах яких жінки представлені не менш, ніж на 30-відсотковому рівні, зросла в чотири рази. Це означає, що визначилась світова тенденція до утвердження ґендерної рівноваги в парламентах на планетарному рівні. Виконання цільового показника 30-відсоткової представленості жінок у парламентах та зростання її до 40-відсоткової, яка вважається необхідною критичною масою, потрібне для того, щоб жінки могли

Таблиця 2.6. Розподіл народних депутатів за статтю у складі всіх скликань Верховної Ради незалежної України

Скликання	Загальна к-ість депутатів				
	Жінок		Чоловіків		Співвідношення жінок і чоловіків
	Осіб	%	Осіб	%	
Перше скликання (1990-1994 рр.)	13	3,0	421	97,0	1 : 33
Друге скликання (1994 – 1998 рр.)	19	5,7	316	94,3	1 : 17
Третє скликання (1998 - 2002 рр.)	35	8,1	395	91,9	1 : 12
Четверте скликання (2002 – 2006 рр.)	23	5,1	427	94,9	1 : 19
П'яте скликання (2006 – 2007рр.)*	36	8,0	414	92,0	1 : 12
Шосте скликання (2007р.)	36	8,0	414	92,0	1 : 12

*У Верховній Раді України п'ятого скликання фракція називалася «Наша Україна».

домагатися реальних політичних та суспільних змін. За оцінкою ООН, «концепція створення «критичної маси» жінок-лідерів виявилася ефективним мобілізаційним засобом». На жаль, щодо України, то на сьогодні важко спрогнозувати терміни виконання цільового показника 30-відсоткової представленості жінок в органах законодавчої влади, визначеного в «Цілях Тисячоліття. Україна», оскільки ще не повністю визначились тенденції ґендерного розвитку політикуму України в умовах пропорційної системи формування її законодавчої влади.

Однак окремі зміни можливо зауважити і простежити вже на нинішньому етапі. Так, доволі чітко проглядаються тенденції змін у складі депутатського корпусу України, якщо з позицій ґендерного підходу порівняти склад всіх його скликань, починаючи з часу незалежності (див. Табл. 2.6.).

Таблиця 2.7. Розподіл народних депутатів за статтю у складі фракцій шостого скликання Верховної Ради України (станом на 19 лютого 2008 р.)¹¹

Назва фракцій	Всього осіб	З них:			
		жін.		чол.	
		осіб	%	осіб	%
Фракція «Блок Юлії Тимошенко»	156	11	7,0%	145	93,0%
Фракція Партії регіонів	175	12	6,86%	163	93,14%
Фракція Блоку «Наша Україна—Народна самооборона»*	72	7	9,7%	65	90,3%
Фракція Комуністичної Партії України	27	5	18,5%	22	91,5%
Фракція «Блок Литвина»	20	2	10,0%	18	90,0%

У Верховній Раді України за час її незалежності протягом всіх шести скликань жінки становили від 3 до 8 відсотків. Якщо за радянських часів існувала негласна квота щодо обрання (точніше сказати – внесення до списків) жінок до парламенту як третину його складу, то за останні скликання в умовах незалежної України до Верховної Ради

України обираються майже незмінні 8% від загальної кількості складу парламенту.

Майже всуціль чоловічий склад депутатського корпусу парламенту екстраполюється і на склад його окремих структурних підрозділів – фракцій та комітетів.

Так, відповідно до кількості жінок і чоловіків у парламенті визначається й розподіл за статтю у партійних фракціях (див. Табл. 2.7.).

У складі Верховної Ради п'ятого і шостого скликань жінки представлені однаковою кількістю осіб. Відповідно, приблизно така ж кількість перебуває у партійних фракціях. Вони мало чим відрізняються за скликаннями парламенту – набагато більшу роль відіграє особистісний вплив жінки-політика.

При цьому у парламенті п'ятого скликання жінки очолювали дві партійні фракції з п'яти: фракцію БЮТ – Юлія Тимошенко, і фракцію Партії регіонів – Раїса Богатирьова. Велика кількість парламентських комітетів та мала кількість жінок-парламентарок (як і недостатнє розуміння ними ґендерних проблем) призводить до вузькості їх впливу: 36 народних депутатів-жінок об'єктивно не можуть охопити своїм впливом великий масив законопроектів при їх підготовці та розгляді в парламентських комітетах, щоб таким чином забезпечити ґендерну компоненту. При цьому саме в комітетах формуються закони і, отже, забезпечується або не забезпечується їх ґендерна складова. Таким чином, в умовах, які склалися, внесення ґендерного змісту в законопроекти, які формуються і подаються на розгляд Верховної ради України, залежить від сформованої у народних депутатів ґендерної свідомості та ґендерної культури, а така культура все ще потребує цілеспрямованого формування та певного часу.

У 26-ти парламентських комітетах Верховної Ради України п'ятого скликання три жінки були головами комітетів, три – заступниками голів і десять – головами підкомітетів. У 27 комітетах парламенту шостого скликання кардинальних змін не відбулося: і лише одна жінка очолює комітет, дві є першими заступниками голів, чотири – заступниками голів і шість – секретарями комітетів (див. Табл. 2.8.). Це слід розцінити як свідчення активності та певного авторитету жінок-парламентарок, які навіть за такої малої кількості їх у парламенті все ж обираються першими заступниками, заступниками та секретарями.

Аналіз утворення парламентських комітетів у Верховній Раді України показав консервативність депутатського корпусу у сприйнятті ґендерних проблем і розумінні їх важливості. Так, під час підготовчих засідань тимчасової Президії Верховної Ради України п'ятого скликання було підтримано пропозицію про створення парламентського комітету з питань сім'ї та ґендерної політики. Однак у трьох поданих на розгляд парламенту постановох щодо створення парламентських комітетів, внесених представниками фракцій «Наша Україна» та БЮТ, цей комітет уже не згадувався. Не йдеться про ґендер і в традиційно наявному в парламенті Комітеті з питань охорони здоров'я, материнства й дитинства. А це був сприятливий політичний момент для створення Комітету з рівних прав і можливостей після прийняття Закону про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, який дав би можливість розгорнути діяльність із законодавчого забезпечення ґендерних перетворень.

Важливим є створення у складі парламенту п'ятого скликання Підкомітету з міжнародно-правових питань та ґендерної політики при Комітеті з питань прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин. Створення такої інституційної структури давало можливість цілеспрямувати й активізувати ґендерну діяльність в законодавчому органі.

В цілому ж, ґендерний аналіз парламенту показує, що законодавча влада в Україні є переважно маскулінно зорієнтованою.

Таблиця 2.8. Ґендерний розподіл у комітетах парламенту Верховної Ради України шостого скликання (станом на 4 грудня 2007 р.)¹²

№	Назва комітетів	Всього членів комітету	З них: жінки і чоловіки									
			Голови комітетів		Перші заступники голів комітетів		Заступники голів комітетів		Секретарі комітетів		Члени комітетів	
			жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.
1.	Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин	10	—	1	—	1	—	1	—	1	1	5
2.	Комітет з питань державного будівництва та місцевого самоврядування*	13	—	1	1	—	—	3	—	1	—	7
3.	Комітет з питань правової політики	15	—	1	—	1	—	1	1	—	1	10
4.	Комітет з питань правосуддя	24	—	1	—	1	1	1	1	—	2	17
5.	Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності	17	—	1	—	1	—	2	—	1	—	12
6.	Комітет з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією	24	—	1	—	1	—	2	—	1	—	19
7.	Комітет з питань національної безпеки і оборони	17	—	1	—	1	—	2	—	1	—	12
8.	Комітет у закордонних справах	13	—	1	—	1	—	1	—	1	1	8
9.	Комітет з питань європейської інтеграції	9	—	1	—	1	—	1	—	1	2	3
10.	Комітет з питань економічної політики	21	—	1	—	1	2	1	—	1	—	15
11.	Комітет з питань бюджету	36	—	1	—	2	—	3	1	—	2	27
12.	Комітет з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства та регіональної політики*	17	—	1	—	1	—	3	—	1	—	11
13.	Комітет з питань фінансів і банківської діяльності	20	—	1	—	0	—	4	—	1	1	13
14.	Комітет з питань транспорту і зв'язку	26	—	1	—	1	—	2	—	1	—	21
15.	Комітет з питань соціальної політики та праці	11	—	1	—	—	—	2	—	1	1	6
16.	Комітет з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва	13	1	—	—	1	1	2	—	1	—	7
17.	Комітет з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки	23	—	1	—	1	—	2	—	1	—	18
18.	Комітет з питань податкової та митної політики*	16	—	1	—	1	—	3	—	1	1	9
19.	Комітет з питань аграрної політики та земельних відносин	23	—	1	—	1	—	3	—	1	2	15
20.	Комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи	19	—	1	—	1	—	2	—	1	—	14
21.	Комітет з питань культури і духовності	10	—	1	1	—	—	1	1	—	—	6
22.	Комітет з питань науки і освіти	10	—	1	—	1	—	1	1	—	1	5
23.	Комітет з питань охорони здоров'я	8	—	1	—	1	—	1	1	—	1	3
24.	Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму	12	—	1	—	1	—	1	—	1	1	7
25.	Комітет з питань свободи слова та інформації	12	—	1	—	1	—	1	—	1	2	6
26.	Комітет у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів	8	—	1	—	1	—	1	—	1	1	3
27.	Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України	22	—	1	—	1	—	3	—	1	1	15
ВСЬОГО		449	1	26	2	26	4	50	6	21	21	294

* Ці комітети створені 13 грудня 2007 р.

Домінування в депутатському корпусі чоловічого представництва й надалі призводитиме до трансляції і законодавчого закріплення цінностей, пов'язаних насамперед із забезпеченням чоловічих пріоритетів, а образ чоловіка-депутата, який у боротьбі за щастя народу самозречено вболіває й бореться за «щастя жінки», в Україні має шанс стати ледь не канонізованим. І це тоді, коли жінки становлять 56% від числа тих, хто має вищу освіту.

З огляду на сказане, варто розглянути ставлення виборців – жінок і чоловіків, – до проблем ґендерно рівного політичного представництва. Чи є статева належність суттєвою складовою для переваг у зайнятті тієї чи іншої керівної посади? Одне з останніх досліджень, здійснене Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, вивчало загальне ставлення населення України до обрання на керівні посади¹³, що може розглядатись як сприятливий чи несприятливий контекст для ґендерно рівного політичного представництва, а також – як показник ґендерної культури українців (див. Табл. 2.9.).

Як показують ці дані, значна частина українського суспільства у представництві на всіх посадах надає перевагу чоловікам. На жаль, представлені в таблиці дані не утримують розподілу за статтю самих респондентів, а тому неможливо визначити кількість жінок та чоловіків у співставленні з тим, представникам якої з ґендерних груп надають перевагу жінки, і якої – чоловіки.

Однак вони спонукають до висновку про дію історичної інерції та апелюють до часів, коли на владних посадах перебували чоловіки і політична сфера в цілому асоціювалася переважно з ними. Водночас слід відзначити й тенденції до ґендерної рівності, оскільки майже половина або й більше половини респондентів не надає переваги у зайнятті високих керівних посад виключно чоловікам, а, навпаки, однаково бачить на них і жінку, й чоловіка. Також 59% опитаних дотримується думки, що народним депутатом може бути як чоловік, так і жінка, що є показником високої готовності електорату до ґендерно рівного політичного представництва. З цього можна зробити висновок про те, що низька представленість жінок в українському парламенті не є питанням неготовності електорату обирати жінок-політиків. Її причини слід

Таблиця 2.9. Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Кого Ви більше схильні бачити в якості...», %¹⁴

Посади	Чоловіка	Жінку	Однаково	Важко відповісти
Президента України	47	19	27	7
Прем'єр-Міністра України	42	16	34	8
Голови Верховної Ради України	44	9	39	8
Голови Верховного Суду України	37	12	41	10
Голови Конституційного Суду України	35	11	43	11
Міського/сільського голови	34	12	44	10
Депутата Верховної Ради України	23	8	59	10
Депутата місцевої ради від Вашого округу	19	14	57	10
Лідера партії, яка Вам імпонує	30	15	44	11
Директора підприємства, на якому Ви працюєте	33	15	38	14
Голови профспілкового комітету підприємства, де Ви працюєте	20	20	42	18

Таблиця 2.10. Обставини, що заважають жінкам і чоловікам здійснювати успішну політичну кар'єру, %¹⁵

Назва обставин	Жінкам	Чоловікам
Недостатній рівень професіоналізму (досвід, знання)	50	63
Наявність сім'ї, дітей	37	4
Недостатній рівень освіти	33	46
Упередженість керівництва щодо висунення представників жінок на керівні посади (навіть у тому випадку, коли професійний рівень жінки-працівника рівний або вочевидь вищий, ніж у її колеги-чоловіка)	21	7
Велика конкуренція з боку колег-чоловіків	21	36
Невпевненість у своїх силах, можливостях виконувати більш складну або керівну роботу	21	26
Перебування у декретній відпустці	16	1
Велика конкуренція з боку колег-жінок	9	6
Упередженість керівництва щодо висунення чоловіків на керівні посади (навіть у випадку, коли професійний рівень чоловіка-працівника рівний або вочевидь вищий, ніж у його колеги-жінки)	6	6
Інше	2	2

шукати швидше у технологіях виборчих перегонів та в зорієнтованому на самовідтворення переважно чоловічому за складом українському політикумі. Це підтверджують і дослідницькі дані щодо обставин, які заважають жінкам та чоловікам у здійсненні успішної політичної кар'єри (див. Табл. 2.10).

Опитані експерти вважають, що недостатній рівень професіоналізму та освіти більш характерний для чоловіків, ніж для жінок. Так само чоловікам притаманна більша невпевненість у своїх можливостях виконувати керівну роботу, що, втім, не заважає їм кандидувати й обиратись народними депутатами. Натомість специфічно жіночими перешкодами до зайняття керівних посад та політичної кар'єри респонденти вважають наявність сім'ї, дітей і перебування у декретній відпустці, тобто сфери діяльності, пов'язані з репродуктивною роботою. Аналіз отриманих даних призводить до парадоксального висновку про те, що або депутатами та на керівні посади обираються бездітні чоловіки й ті, хто не має сім'ї, або ж обрані на керівні посади чоловіки не несуть відповідальності перед власною родиною та дітьми. Відомо, що у світі є й позитивний досвід вирішення проблеми поєднання службових та родинних обов'язків, в тому числі і для осіб, які займають керівні посади, і, зокрема, в країнах, склад депутатського корпусу яких є відносно ґендерно збалансованим.

Серед представлених даних привертають увагу й ті, що показують упередженість керівництва у висуненні жінок на керівні посади (навіть у випадку рівного або вочевидь вищого, ніж у колеги-чоловіка, професійного рівня працівниці-жінки). Це теж призводить до висновку про подібну ж приховану або й відверту упередженість, наявну в політичних технологіях при організації й проведенні виборів до органів влади.

В цілому, надто мала кількість жінок в українському парламенті обмежує їх доступ до прийняття загальнообов'язкових та суспільно-важливих рішень. Це підтверджується й труднощами проходження в парламенті законопроектів, спрямованих на утвердження ґендерної рівності. Так, у парламенті ніколи не обговорюється проблема нерівного представництва чоловіків і жінок, не здійснюються контрольні функції за виконанням ст. 24 Конституції України. Ця тема є табуованою і для ЦВК, яка

здійснює аналіз виборів – вона може проскочити скоромовкою, однак не розглядається як реальний і нагальний пріоритет.

Загальним висновком є те, що на найвищому рівні представницької демократії в Україні практично не відбувається властивих майже всім країнам Європи ґендерних змін, а саме – стійкої тенденції утвердження рівності між жінками та чоловіками в законодавчому органі влади. В багатьох країнах Євросоюзу жінки становлять до 40% парламентаріїв. Така ж вимога наявна в багатьох міжнародних документах. Варто додати, що рівень політичного представництва статей є основним і науково обґрунтованим показником розвитку ґендерного законодавства у тій чи іншій країні. Натомість вибори 2006 і 2007 рр. показали, що український парламент за параметрами ґендерної рівності перебуває на периферії Європи. І не лише Європи.

Ґендерний розрив у складі депутатського корпусу українського парламенту свідчить про відсутність умов і можливостей входження до нього жінки, що зумовлює політичну форму дискримінації жінок. У підписаній Україною Конвенції ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок» «дискримінація щодо жінок» визначається як будь-яка відмінність, виключення чи обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення визнання, користування або здійснення жінками (незалежно від їх сімейного стану) прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській чи будь-якій іншій галузі.

Отже, рівність жінок і чоловіків не зводиться до правового статусу, а визначається ще й фактичним становищем кожної статі. Держави-учасниці Конвенції ООН зобов'язалися здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок і уживати всіх відповідних заходів, в тому числі законодавчі, для зміни або скасування дискримінаційних щодо жінок чинних законів, постанов, звичаїв і практик. У Конвенції говориться про «ухвалення державами-учасницями тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками і жінками; ці заходи мають бути скасовані, коли будуть досягнуті цілі рівності можливостей і рівноправного ставлення»¹⁶. У випадках наявної ґендерної розбалансованості має бути застосована політика позитивних дій, спрямована на зняття формальних бар'єрів для вступу жінки в політичну сферу, з якої вона, фактично, виключена. Мають бути визначені позитивні переваги для збільшення кількості недопредставлених за статтю осіб. Така політика передбачає «зміщення акценту з рівності доступу на створення умов, за яких найбільш можливо отримати рівність результатів»¹⁷. Позитивні дії включають адаптацію особливих дій щодо жінок для того, щоб урівняти їх стартові можливості з чоловіками.

Як показала світова практика, входження жінки в політику вносить зміни в її ідеологічний, ціннісний, програмуючий, контролюючий, мобілізаційний, організаційний та інший зміст. Воно коригує «чоловічий характер» лідерства, звужуючи абсолютизацію силових рішень, сприяє зменшенню агресивності, поширює позитивні практики раціональних рішень. Тільки обрання жінки до парламенту забезпечить внесення ґендерних питань до стратегічних програм та формування ґендерно-чутливого порядку дня на сесіях. Доки ж ґендерні питання лишатимуться на узбіччі процесу вироблення державної політики, доти трансформація ґендерних ролей та відносин, що веде до рівноправності в розвитку нації, лишатиметься недосяжною.

На світовому рівні жіноче в політиці дедалі більше виявляє себе як прогресивний ресурс у демократизації й гуманізації соціального та політичного життя. Вхідження жінки в політичну владу є фактором демократизації політики держави та механізмів її здійснення. Це і зумовлює необхідність творення інституту жіночого політичного лідерства у формуванні передовсім законодавчої влади.

Аналіз показує, що в сьогоденній Україні інститут жіночого політичного лідерства перебуває на стадії становлення. Практично для всіх жінок, які обрані до Верховної Ради, депутатська робота не є логічним продовженням їх попередньої політичної діяльності. На жаль, досі в країні не існує системного компетентного напрямку формування та підтримки жіночого політичного лідерства, а тому не існує й механізму формування жінок – державних і партійних діячок. Є всі підстави розцінювати вибори як відповідальний момент у становленні й розвитку такого процесу.

2.4. Діяльність парламенту у формуванні ґендерної політики

Якщо позитивних тенденцій щодо кардинальних ґендерних змін у чисельному складі законодавчої влади не спостерігається, то в її ставленні до ґендерних питань простежуються помітні зміни. Депутати й парламентські комітети виявляють дедалі більшу активність в обговоренні ґендерних проблем. Протягом 1999-2005 рр. до Верховної Ради України надійшло, в порядку законодавчої ініціативи, вісім законопроектів з рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. У цьому сенсі є показовим саме розширення кількості суб'єктів законодавчої ініціативи

Таблиця 2.1.1. Законопроекти з рівних прав та можливостей чоловіків і жінок, подані до Верховної Ради України суб'єктами законодавчої ініціативи¹⁸

№	Дата подання законопроекту, р.	Суб'єкти законодавчої ініціативи	Назва законопроекту
1.	Жовтень, 1999	Народний депутат України Ковалко М.П.	Закон України «Про державні гарантії рівних прав та можливостей чоловіків і жінок»
2.	Жовтень, 1999; (Закон повторно вносився у лютому 2001)	Народний депутат України Костицький В.В.	Закон України «Про національну стратегію поліпшення становища жінок в Україні»
3.	Червень, 2001	Народні депутати України Ковалко М., Остах І., Самойлик К., Ромовська З.	Закон України «Про державні гарантії рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
4.	Вересень, 2002	Народний депутат України Зварич Р.	Закон України «Про забезпечення рівності прав жінок та чоловіків»
5.	Березень, 2003	Народні депутати України Волков О.М. і Біловол О.М.	Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
6.	Грудень, 2003	Народні депутати України Фоменко К.О., Білозір О.В., Супрун Л.П., Шкіль А.В., Семенюк В.П., Катушева З.Г., Надрага В.І., Кириченко Л.Д., Прошкуратова Т.С., Гармаш Г.Ф., Самойлик К.С., Григорович Л.С., Будаг'янц М., Бахтєєва Т.Д., Терещук С.М., Драчевський В.В., Кармазін Ю.А., Маркуш М.А., Кириллов В.Д.	Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
7.	Січень, 2004	Кабінет Міністрів України	Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
8.	Грудень, 2004	Народні депутати України Самойлик К.С. і Надрага В.І.	Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»

– протягом п'яти років 26 народних депутатів України виявили законодавчу ініціативу щодо внесення законопроекту про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (див. Табл. 2.11).

Обговорення внесених законопроектів відбулося на великій кількості круглих столів, конференцій та нарад для народних депутатів України. Матеріали законопроектів обговорювались також на наукових і науково-практичних конференціях, організованих та проведених науковцями та громадськими організаціями.

У вересні 2005 р. парламент прийняв Закон про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, який розглядає впровадження ґендерних підходів як цілісний і стратегічний процес. Закон окреслив повноваження законодавчої влади з питань рівності жінок та чоловіків. Він, зокрема:

- Вказує на компетенцію парламенту у визначенні основних засад ґендерної політики держави. Такі засади, як один з найважливіших політико-юридичних документів, що концептуально визначатиме позиції України у сфері ґендерних перетворень, ще мають бути розроблені. Він має відобразити звільнення від віджилих соціальних підходів на користь нових та ефективніших.

- Юридично зобов'язує необхідність застосування у всій законодавчій діяльності в Україні принципу забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків. Відповідно до міжнародних документів, принцип ґендерної рівності має бути визначеним як фундаментальний в усій загальнодержавній діяльності.

- Вказує на здійснення парламентського контролю за виконанням чинних законодавчих актів із забезпечення ґендерної рівності і наголошує на необхідності й потребі у прийнятті нових. Зокрема, на це має бути спрямована ґендерно-правова експертиза законодавства.

- Юридично визначає ґендерну політику держави і механізми її інтегрування в усі сфери життя суспільства. Закон взаємопов'язує впровадження ґендерних підходів створенням справедливого суспільства та його сталого й ефективного розвитку.

- Акцентує увагу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на дотриманні рівних прав та можливостей у рамках здійснення контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина. У щорічній доповіді Уповноваженого мають висвітлюватися питання дотримання рівності прав та можливостей жінок і чоловіків.

На жаль, законодавець не визначився зі створенням посади Уповноваженого Верховної Ради з рівних прав і можливостей, потреба в якій реально існує. Це підтвердили досвід і практика окремих пострадянських країн, наприклад, Республіки Литва, а також досвід Швеції, Словенії, Німеччини та інших країн. Ці країни детально виписали компетенцію уповноважених, які сприяють дотриманню рівних можливостей жінок та чоловіків і стежать за виконанням закону, оскільки лише в цьому разі він не буде декларативним.

Зростання активності в галузі ґендерних перетворень виражається в законотворчій діяльності парламентських комітетів Верховної Ради. Аналіз показує розширення кола парламентських комітетів, які виявляють зацікавленість до ґендерних проблем та практично долучаються до розробки відповідних документів.

Таблиця 2.12. Парламентські слухання з питань становища жінок та рівності статей в Україні¹⁹

№	Дата проведення, р.	Порядок денний парламентських слухань	Постанови Верховної Ради України за результатами парламентських слухань
1	12 липня 1995	Про виконання в Україні положень Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок»	Постанова «Про Рекомендації учасників парламентських слухань щодо Виконання в Україні Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 12 липня 1995 р.
2	9 червня 2004	Становище жінок в Україні: реалії та перспективи	Постанова «Про Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» від 29 червня 2004 р.
3	21 листопада 2006	Актуальні завдання та проблеми попередження гендерного насильства	Постанова «Про Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства» від 22 березня 2007 р.
4	21 листопада 2006	Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи	Постанова «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи» від 27 червня 2007 р.

Так, Комітет Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин у співпраці з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту ініціював проведення третіх і четвертих парламентських слухань з гендерних проблем (див. Табл. 2.12).

З 1995 по 2007 рік в Україні питання становища жінок та чоловіків чотири рази розглядалося на парламентських слуханнях, за результатами яких Верховна Рада України приймала відповідні постанови.

Аналіз тематики парламентських слухань показує, що лише слухання «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи», що відбулись у листопаді 2006 р., чітко і уперше фокусувались на власне гендерних питаннях. На відміну від перших та других парламентських слухань, що в основному розглядали проблеми жінок, треті і четверті слухання, які відбулись в один день, характеризують утвердження гендерної політики.

Ця ситуація є симптоматичною, коли згадати, що в Україні, фактично, існує конкуренція культур: традиційної патерналістської та гендерно-талітарної, причому спостережено тенденції до витіснення першої та розвитку другої. Україна стає країною, де виробляється тенденція перемагаючої культури гендерної рівності. Не випадково останні парламентські слухання акцентували увагу на інтенсифікації саме гендерних перетворень, врахуванні особливостей жіночого і чоловічого соціуму та формуванні нової культури гендерних відносин в українському суспільстві. Постанови Верховної Ради України, що затвердили рекомендації парламентських слухань, розкрили підхід законодавчого органу до гендерних проблем у суспільстві й конкретизували напрями та механізми її забезпечення.

Комітет Верховної Ради України у закордонних справах, співпрацюючи з Програмою рівних можливостей ПРООН в Україні, провели Міжпарламентський круглий стіл «Роль парламенту у забезпеченні гендерної рівності: міжнародний досвід» (листопад 2006 р.). У його роботі взяли участь представники парламентів та дипломатичних представництв Білорусії, Грузії, Литви, Польщі, Фінляндії і Швеції. На ньому прийнято Меморандум про важливість створення Міжпарламентської асамблеї паритетної демократії як сталої форми співпраці між парламентами з питань гендеру, що позитивно характеризує відкритість Української держави до співпраці з іншими державами у сфері гендеру.

Інтенсифікації ґендерних перетворень сприятиме діяльність Підкомітету з міжнародно-правових питань та ґендерної політики, створеного при Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. Його діяльність спрямована на аналіз ґендерної ситуації в Україні, організацію її широкого обговорення, розробку кроків до встановлення ґендерно-паритетної демократії. Оскільки Підкомітет орієнтований на вдосконалення ґендерної політики, то можна сподіватись на його активність у цій сфері та на активізацію інтересу до ґендерних проблем з боку партійних фракцій парламенту, які досі достатньої зацікавленості не виявили.

Крім того, важливим є розширення співпраці Підкомітету з міжнародно-правових питань та ґендерної політики з громадськістю країни у формуванні ґендерної культури.

У сучасній Україні прокидається здатність до самоорганізації як у громадянських, так і в політичних цілях. Створення в ній численних політичних партій та громадських організацій свідчить про розпочаті процеси самоорганізації жінок і чоловіків, творення громадянського суспільства.

На 1 січня 2007 р. в Україні діяло 2595 легалізованих об'єднань громадян, п'ята частина з яких мають міжнародний статус (див. Табл. 2.13).

Втім, ця кількість громадських організацій є вкрай незначною для такого суспільства, як українське, що призводить до висновку про слабкий розвиток громадянського суспільства. Якщо порівняти Україну

Таблиця 2.13. Легалізовані об'єднання громадян в Україні ²⁰

Назва об'єднань	К-ість об'єднань громадян	Мають статус	
		міжнародних	всукраїнських
Політичні партії	137	-	137
Громадські організації:	2458	536	1922
громадські рухи	10	4	6
об'єднання національних та дружніх зв'язків	155	61	94
молодіжні об'єднання	163	14	149
З них студентські	16	-	16
дитячі організації	13	1	12
жіночі організації	45	4	41
Об'єднання ветеранів та інвалідів	79	12	67
З них об'єднання ветеранів та інвалідів війни	12	-	12
Об'єднання професійної спрямованості	467	67	400
Об'єднання (товариства) охорони природи (екологічні)	60	21	39
Об'єднання (товариства) охорони пам'яток історії та культури	3		3
оздоровчі та фізкультурно-спортивні об'єднання	300	23	277
Об'єднання захисту населення від наслідків аварій на ЧАЕС	35	22	13
науково-технічні товариства, творчі об'єднання	154	40	114
освітні, культурно-виховні об'єднання	194	51	143
Інші громадські організації	780	216	564
Спілки об'єднань громадян	104	9	95
Благодійні організації (об'єднання, фонди тощо)	860	558	302
Профспілкові організації	116		116
ВСЬОГО:	2595	536	2059

з Норвегією, в якій сьогодні досягнуто найвищого в світі рівня матеріального добробуту населення, то кожен норвежець бере участь в 4-5 громадських організаціях.

Переважна кількість створених громадських об'єднань є слабодієвими і ще мають навчитися самоуправлінню і взаємовідносинам як між собою, так і з державними структурами, й оволодіти ґендерною спрямованістю своєї діяльності. Проте можна констатувати, що ґендерна активність в країні тісно пов'язана з розвитком громадянського суспільства.

Аналіз структури громадських об'єднань засвідчує формування в ній такого виду громадських організацій, як жіночі. Серед 2458 громадських організацій діє 45 жіночих, з яких 4 міжнародних і 41 всеукраїнська. Система громадських організацій, що формується в Україні, є певною «ґендерною аудиторією», в якій осмислюються ґендерні потреби, формуються думки та судження щодо впровадження ґендерного підходу, виявляються різні способи реагування (довіра чи індиферентність) чоловіків і жінок на різні форми державної, політичної та громадської діяльності, формуються й розробляються ґендерні ініціативи. Ці організації є важливим джерелом соціального і політичного капіталу країни, правової ініціативи щодо ґендерних перетворень на місцях та їх впливу на творення ґендерного законодавства. До таких правових ініціатив належать, зокрема, розробка законів про рівність жінок і чоловіків в Україні, про попередження насильства в сім'ї. Саме громадські жіночі структури на початку 1990-х років ініціювали створення спеціалізованого державного органу з питань становища жінок – державного комітету або міністерства, – та включення в його діяльність ґендерного компоненту.

Реально існуючий ґендерний розрив у становищі жінки і чоловіка в Україні відображений у складі й діяльності політичних та громадських об'єднань. Порівняно із чоловічим соціумом кількість жінок та їх активність в цих організаціях нижча. А саме в них формуються норми співробітництва жінок і чоловіків, паритетність у їхніх взаємовідносинах. І наскільки Підкомітет з міжнародно-правових питань та ґендерної політики своїм політичним, ідеологічним та організаційним впливом активізує ґендерну діяльність в цих організаціях через безпосередні зв'язки з ними або опосередковано, настільки розширюватимуться можливості ґендерно-паритетної культури в українському суспільстві.

Цільовий закон із забезпечення ґендерної рівності передбачає активну діяльність законодавчої влади щодо розширення вітчизняного законодавства з ґендеру. Цього потребує суспільство. За останніми дослідженнями розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві, проведеними Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ, лише 12% опитаних розглядають рівень розвитку законодавчої бази з ґендеру як високий, а основна частина респондентів сприймають його як посередній (44%) і як низький (36 %) ²¹.

Отже, прийняття парламентом Закону України про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, кроки в напрямі забезпечення такої рівності переконують у необхідності активізувати ґендерно-спрямовану діяльність всіх структур у системі законодавчої влади, передусім здійснити ґендерну експертизу чинного законодавства та сформувати нові ґендерні норми.

Це створить політичну і юридичну базу для оптимального інтегрування ґендерної політики у всі сфери соціального життя, а формування дієвого механізму ґендерних перетворень забезпечить здійснення цього процесу виконавчою владою.

* * *

Відповіддю на актуальні виклики сьогодення має стати активізація діяльності законодавчої влади у напрямку ґендерної рівності.

Зокрема, потребує взаємного узгодження всіх її частин Стаття 24 Конституції України та інші її статті, що мають бути приведені у відповідність до прийнятого національного законодавства та міжнародних документів з питань ґендеру.

Необхідною видається й активізація творення національного ґендерного законодавства, спроможного юридично забезпечити основні напрями державної політики ґендерної рівності, окреслені в Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», зокрема шляхом уведення спеціальних тимчасових заходів позитивної дискримінації та дієвих і конкретних санкцій за їх невиконання.

Ці кроки здатні подолати такі негативні явища, як недостатня представленість жінок у парламенті України. Вони дадуть змогу вжити конкретних заходів, які гарантуватимуть жінкам можливість займати керівні посади шляхом законодавчо встановлених квот у системі пропорційного представництва та посприяють перетворенням у реальній державній та партійній практиці у напрямку збалансованого представництва жінок та чоловіків.

¹ Доповідь Генерального секретаря ООН «Рівна участь жінок і чоловіків в процесах прийняття рішень на всіх рівнях». П'ятдесятя сесія Комісії зі становища жінок ООН. – 27 лютого – 10 березня 2006 р. – С.14.; Мельник Т.М. Міжнародний досвід ґендерних перетворень. Закони зарубіжних країн з ґендерної рівності. – К.: «Логос». – 2004. – С.77-84.

² Розраховано за даними www.gov.ua

³ Доповідь Генерального секретаря ООН «Рівна участь жінок і чоловіків в процесах прийняття рішень на всіх рівнях»; П'ятдесятя сесія Комісії зі становища жінок ООН. – 27 лютого – 10 березня 2006 р. – С.17.

⁴ Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К.: Вид-во «Консультант», 2007. – С. 22.

⁵ Розраховано за даними www.gov.ua

⁶ Розраховано за даними www.gov.ua

⁷ Розраховано за даними www.cvk.gov.ua

⁸ Сердюк О.В. Корупційгенність законодавства: проблеми виявлення корупційних ризиків в проектах нормативних актів // Збірник тез лекцій з питань нормопроєктування. – К. – 2005. – С.121.

⁹ Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 17.

¹⁰ Розраховано за даними www.gov.ua

¹¹ Розраховано за даними <http://gska2.rada.dov.ua/pls/p>

¹² Розраховано за даними www.gov.ua

¹³ Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 38.

¹⁴ Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 67.

¹⁵ Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 67.

¹⁶ Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (науково-практичний коментар). – Харків. – 2005. – С. 48, 58-59, 78.

¹⁷ Обеспечение равенства полов: политика стран Западной Европы / Под ред. Гардинер Ф. – М.: Идея-Пресс, 2000. – С. 290.

¹⁸ Розраховано за даними www.gov.ua

¹⁹ За даними Парламентських слухань з питань становища жінок та рівності жінок та чоловіків в Україні, що відбулися 21 листопада 2006 р.

²⁰ Україна в цифрах 2006: Статистичний довідник. – К.: Вид-во «Консультант», 2007. – С.19.

²¹ Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 16.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ВИКОНАВЧОЮ ВЛАДОЮ

3.1. Просування гендерної рівності виконавчої влади

Аналіз діяльності виконавчої влади в Україні показує поступове освоєння нею гендерної проблематики під впливом громадянського суспільства, що розвивається в країні, та міжнародних структур. Суспільство й держава набувають досвіду гендерної діяльності, освоюють гендерні виміри стратегічно важливих напрямів та секторів всіх сфер життєдіяльності та управління ними. Формуються нові підходи, які враховують гендерний компонент і при творенні органів управління, і в регулюванні соціальних процесів, що здійснюються ними. Гендерно збалансована участь в управлінні передбачає не лише фізичну присутність жінок і чоловіків у формуванні рішень, але й якість такої участі, що проявляється у взаємній повазі до різноманітних думок і позицій. Впровадження гендерного компоненту в управління передбачає участь жінок та чоловіків в різних системах управління, а також сприйняття ними впливу цих систем.

Правові процеси забезпечення виконавчою владою гендерної політики, сприяння розвитку гендерної демократії і становлення гендерної культури оптимально можуть здійснюватися при її належному державно-організаційному забезпеченні, а саме створенні державних структур, через які державна гендерна політика розробляється й реалізується. Україна сьогодні лише формує узгоджену систему державних органів виконавчої влади з визначеною компетенцією з гендерних питань, і цей процес відбувається поступово. Більшість керівників та спеціалістів досі ще не мають чіткого уявлення про гендерні питання.

У процесі формування гендерної політики державні органи виконавчої влади в Україні, як і в багатьох інших країнах, відчували і продовжують відчувати певні труднощі у своїй діяльності. Насамперед, в країні надто повільно напрацьовується національна концепція загальноносупільного розвитку. Розбіжності у поглядах політиків, часті урядові кризи, суперечності в підходах державних діячів, відсутність наукового обґрунтування стратегічного змісту важливих пропозицій та аналізу їх соціальних наслідків, непрофесійність, поширена в системі управління, – все це впливає і на здійснення гендерних перетворень, утвердження та визначення гендерної перспективи як у загальнонаціональному масштабі, так і в галузевих напрямках діяльності, а також на діяльність в сфері гендеру на регіональному рівні. Водночас сама оцінка сьогоденної ситуації в країні неможлива без врахування гендерних обставин, окреслення потреб і пріоритетів з урахуванням гендерного підходу.

Труднощі у здійсненні гендерно-зорієнтованої діяльності органів виконавчої влади зумовлені також двома потоками впливу, а саме, впливу традиційної концепції «поліпшення становища жінок», з одного боку, а з іншого – народження й утвердження нової концепції гендерних перетворень у всіх сферах суспільного життя. Окремі акти органів виконавчої влади поєднували в собі обидві орієнтації: наприклад, Указ Президента України від 5 квітня 2001 р. «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні» або Постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 рр.». У Постанові Кабінету Міністрів зроблено крок назустріч гендерному підходу порівняно з попереднім Планом дій, затвердже-

ним Постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. «Про Національний план дій на 1997-2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві», в якому йшлося переважно про жіночий ґендер.

Логістика Указу Президента потребує доказів того, що не можна підняти соціальний статус жінки, не змінюючи соціальний статус чоловіка. Крім того, на сьогодні специфічно чоловічі ґендерні проблеми потребують не меншої державної уваги. Тому більш повно виглядав би указ, в якому йшлося б про забезпечення рівного статусу жінок і чоловіків. Зауважимо, що президентська система управління, з притаманними їй елементами автократії, фактично, не сприяла просуванню жінки в політику протягом всього періоду незалежності України. За незначними винятками, жінки були фактично відсутні в управлінських структурах Секретаріату Президента. Створювані численні дорадчі та консультативні органи не лише не мають паритетного представництва, а й здебільшого представлені виключно чоловіками: наприклад, науково-консультативна рада з питань внутрішньої політики на початку свого створення не мала в своєму складі жодної жінки.

З позицій міжнародного підходу до ґендерної рівності та вимог взаємної узгодженості документів, покликаних регулювати певні сфери суспільних відносин, є неоднозначним і такий документ, як розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. «Про затвердження Концепції безпечного материнства» (прийнята відповідно до вимог Концепції державної сімейної політики, схваленої Постановою Верховної Ради України від 17 вересня 1999 р.). В останній йшлося про завдання розробки «Концепції безпечного материнства та відповідального батьківства». Адже й на міжнародному рівні обговорюється питання репродуктивної функції чоловіків, яка не менше потребує захисту. Нині ж в Україні проблеми чоловічого репродуктивного здоров'я набувають катастрофічних обсягів, як, зрештою, і соціального самопочуття чоловіків в цілому. З огляду на це, затвердження Концепції безпечного материнства логічно потребує прийняття і Концепції безпечного батьківства. В умовах великої кількості безпритульних і покинутих дітей актуальною стає також проблема відповідального материнства. Все це відповідало б конституційній нормі про турботу з боку держави про материнство і батьківство (ст. 51 Конституції України) як про рівних партнерів. Такий алогізм у Постанові Верховної Ради та розпорядженні Кабінету Міністрів зумовлений інерцією традиційних ідеологем, а також запізнiliм зверненням з боку держави до нових концептуальних основ у ставленні до жінок та чоловіків. Подібні традиційні підходи наявні і в інших нормативно-правових актах.

На початку ХХІ ст. в системі виконавчої влади був уперше прийнятий цільовий документ власне ґендерного змісту – Указ Президента від 26 липня 2005 р. «Про вдосконалення центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Указ мав на меті підвищення ефективності державної політики та узгодженої співпраці органів виконавчої влади у забезпеченні ґендерно рівних прав і можливостей. Документ зобов'язував міністрів, керівників інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначити одного зі своїх заступників як відповідального у забезпеченні рівності жінок та чоловіків. В структурі цих органів встановлювалась по-

садова особа, до компетенції якої було віднесено забезпечення рівності жінок та чоловіків і яка є персонально відповідальною за неї. В Указі окреслена компетенція цих осіб, а саме: забезпечення надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей у відповідній сфері діяльності, сприяння створенню рівних умов для жінок та чоловіків у поєднанні ними професійних і сімейних обов'язків, здійснення заходів, спрямованих на формування ґендерної культури, прийняття ґендерного законодавства, організації серед службовців ґендерної просвіти, впровадження ґендерних підходів до організації роботи. Координація заходів, здійснюваних центральними і місцевими органами виконавчої влади для забезпечення рівності жінок та чоловіків, покладалася на Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. Отже, в Указі йшлося про створення системи управління ґендерними процесами, яка була широко розгорнута в цільовому Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р.

Прийнятий Закон обходить компетенцію Президента України щодо його ґендерних повноважень, хоча у багатьох країнах світу найвища посадова особа держави бере активну участь у формуванні державної ґендерної політики. Так, Закон королівства Норвегії про рівність між статями закріплює, що король призначає раду з рівності, Уповноваженого у справах рівності і Оскаржувальну комісію з рівності, які повинні сприяти виконанню закону.

Закон України про забезпечення рівних прав і можливостей законодавчо визначив механізм виконавчої влади¹ у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків. До нього належать:

- Кабінет Міністрів України;
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Визначаючи механізм виконавчої влади у забезпеченні ґендерної рівності в Україні, законодавець забезпечив:

- утвердження нового системного, інтегрованого, ґендерно-базованого підходу до управління;
- закріплення вертикалі органів, що здійснюють управління ґендерними процесами;
- регулювання відносин по горизонталі між органами виконавчої влади з питань рівності жінок та чоловіків;
- визначення основних повноважень означених органів виконавчої вертикалі;
- визначення забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків як сфери діяльності державних органів виконавчої влади (ст. 7, 8, 9, 10), що логічно потребує створення професійного спеціалізованого управління на всіх рівнях;
- закріплення повноважень спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- здійснення виконавчою владою інтегрування державної ґендерної політики у всі сфери життя суспільства;

■ необхідність «проведення єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (ст.10).

Законодавчо визначені повноваження у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків має Кабінет Міністрів України. Насамперед, Уряд забезпечує проведення визначеної в Законі єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав і можливостей в усіх сферах життя. Засади такої політики та її концептуальне визначення має прийняти Верховна Рада України.

Законом передбачено широкий спектр заходів щодо вдосконалення ґендерного законодавства, здійснення ґендерного аналізу кадрового складу службовців всіх ланок виконавчої влади, формування ґендерної культури населення.

Важливою формою вдосконалення регулювання ґендерних відносин є ґендерно-правова експертиза законодавства, Постанову про здійснення якої прийняв Кабінет Міністрів України 12 квітня 2006 р. В цій Постанові на Міністерство юстиції України покладається здійснення ґендерно-правової експертизи в усіх сферах чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів, а сама вона розглядається як складова правової експертизи. Крім того, положення про те, що «ґендерно-правова експертиза проектів нормативно-правових актів проводиться як складова частина правової експертизи» внесено до пункту 16 розділу VI Тимчасового регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2000 р. Отже, проекти нормативно-правових актів мають розроблятися з обов'язковим урахуванням принципу ґендерної рівності.

Уряд програмує внесення змін до виборчого законодавства та Закону України «Про політичні партії в Україні», якими має увести ґендерні квоти як тимчасові спеціальні заходи з утвердження рівності прав жінок і чоловіків.² Цей крок відповідає рекомендаціям міжнародних структур і досвіду та досягненням із ґендерної рівності багатьох країн Європи.

На виконання єдиної державної політики в галузі утвердження ґендерної рівності Уряд приймав національні Плани дій із впровадження ґендерної рівності та забезпечення їх виконання. Національні плани, що приймалися раніше, зводилися до поліпшення становища жіночої частини соціуму, тим самим втілюючи односторонній підхід до проблеми. Це значною мірою ускладнювало виконання таких планів, визначення критеріїв та підведення підсумків. У цьому сенсі Закон є більш логічним, зорієнтовуючи на творення дієвих планів, що забезпечуватимуть рівновагу жінок та чоловіків та ліквідацію дисбалансу поміж ними. Зміст плану має регулювати ґендерні відносини, враховуючи особливості соціального статусу й становища жінок та чоловіків, а не лише жінок, оскільки неможливо вирішувати проблеми однієї статі, ігноруючи проблеми іншої, тим більше – у загальнонаціональному масштабі. Цей підхід не виключає ведення та здійснення політики, яка виокремлює жінок як ґендерну групу, що знаходиться у більш нерівних умовах порівняно з чоловіками. Однак цей сегмент політики має розроблятися та здійснюватися у загальних структурних рамках ґендерної політики.

Уряд також розробляє і реалізує державні цільові програми, серед яких і програми забезпечення рівності жінок та чоловіків. Варто підкреслити, що ще до прийняття Закону Кабінет Міністрів України був на-

цілений на розробку такої програми – про це свідчить розпорядження Прем'єр-Міністра від 5 липня 2006 р. «Про схвалення Концепції Державної програми з утвердження рівності в українському суспільстві на 2006-2010 роки». У ньому схвалювалася представлена Концепція, а Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту зобов'язувалось розробити Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 роки.

Така Державна програма була розроблена Міністерством, і 27 грудня 2006 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року». 52 пункти програми окреслюють гендерну перспективу та поле діяльності з реалізації гендерної рівності в українському суспільстві. Слід зазначити, що державна програма, як документ, є актом більшої юридичної та соціально-політичної ваги порівняно з планом дій.

Однак аналізована Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року має й суттєві проблемні моменти. Першим з них є узагальнене бачення загально-суспільних гендерних проблем в системі заходів, яке не розгортається до гендерної специфіки жінок і чоловіків та відповідних особливостей і становища дівчаток і хлопчиків.

Гендерна ситуація, що склалась в Україні, потребує не лише загального розуміння гендерної рівності у формально-гендерному кількісному розрізі, а й у статеві-віковому, національно-віковому, національно-культурному, територіальному та інших, на основі яких тільки й можливе вироблення відповідних рекомендацій, спроможних реально поліпшити гендерні відносини в країні. Такий підхід потребуватиме і розробки гендерно-зорієнтованих галузевих програм відповідними міністерствами, ґрунтованих на забезпеченні гендерно-рівних можливостей на основі аналізу особливостей становища жінок та чоловіків, що посприє стабільному і ефективному виконанню програмних завдань.

По-друге, аналізована Програма залишає поза увагою гендерні проблеми сучасної сім'ї та розробку програм їх врегулювання.

Незважаючи на те, що в науковій літературі сучасну сім'ю та її функції зводять головним чином до репродукції, її проблеми неправильно відносити виключно до демографії. Творення сучасної егалітарної сім'ї об'єктивно має як прогресивні, так і негативні моменти. Україна не має концепції розвитку сім'ї, ґрунтованої на знанні сучасних світових підходів та об'єктивному аналізі національних процесів. Як правило, лишаються поза увагою сучасні зміни в моралі, зростання індивідуалізму й егоїзму, відчуження від публічного життя та зосередженість на особистості.

Як показує світова практика, зміни в сімейних відносинах пов'язані не лише з економічними показниками, а й з багатьма іншими, зокрема гендерними, і, отже, потребують комплексного вивчення та відповідного державного регулювання. Нові структурні та функціональні зміни української сім'ї, характерні для неї гендерні особливості та становлення паритетності відносин у родині, що відбувається в останні десятиліття, належним чином не висвітлені ні в Концепції державної сімейної політики, прийнятої Верховною Радою України у вересні 1999 р., ні у

Державній програмі підтримки сім'ї на період до 2010 року, схваленої Кабінетом Міністрів у лютому 2007 р. Ці документи мали б не лише наголошувати на ґендерних аспектах сучасної сім'ї, а ґрунтуватися на ґендерній методології.

Закон України про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до повноважень Уряду відносить спрямування і координацію роботи міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення ґендерної рівності. Державна програма з утвердження ґендерної рівності передбачала утворення у 2007 р. при Кабінеті Міністрів України Міжвідомчої ґендерної ради, а при центральних та місцевих органах виконавчої влади – консультаційно-дорадчих органів, експертних робочих груп з ґендерних питань за участю науковців і представників громадських організацій. Таку Міжвідомчу раду з питань сім'ї, ґендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми при Кабінеті Міністрів України було утворено Постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2007 р. Привертає увагу занадто розширена компетенція утвореної ради, покликаній координувати низку різнопорядкових питань, зокрема й ґендерні, що є методологічною плутаниною. Цією ж постановою затверджено Положення про Міжвідомчу раду та Порядок підготовки щорічних державних доповідей з питань сім'ї, ґендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми. Такі доповіді готуються Міністерством України у справах сім'ї, молоді і спорту і ухвалюються Міжвідомчою радою. Вони доповняють той механізм управління ґендерними процесами, на який вказує Закон.

Законодавчо визначена ґендерна політика має реалізовуватися через кадрово забезпечені, системно діючі організаційні структури управління. Особливістю сучасного державного управління є прагнення не лише ефективно виконувати законодавчі акти, а й впливати на вибір та втілення в життя відповідних політик. Отже, впровадження ґендерних підходів у діяльність міністерств та відомств залежне і від ґендерного світогляду перших осіб, які керують ними та наділені відповідною компетенцією.

Ґендерний світогляд представників виконавчої влади в країні вищується вже через ґендерний склад її кадрової структури, а також способи її підбору та формування. Саме від кадрового забезпечення виконавчої влади залежить включення ґендерних перспектив, залучення ґендерного аналізу до розробки, здійснення й оцінки проектів, стратегій і програм.

До складу вищого органу виконавчої влади – Кабінету Міністрів України входять: Прем'єр-Міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністри. Серед них у 2006-2007 рр. не було жодної особи жіночої статі.

Особливо слід зазначити те, що вперше в історії України з лютого по вересень 2005 р. посаду Прем'єр-міністра України обіймала жінка. 18 грудня 2007 р. Юлія Володимирівна Тимошенко була вдруге обрана Верховною Радою України на цю високу посаду. Вона залишається однією з найбільш впливових політичних фігур, визнаних як в Україні, так і в світі. У 1995 р. на світовому рівні із 187 глав держав і урядів було обрано 12 жінок (6,4%). У 2005 р. – відповідно, з 191 – лише 8 (4,2%).³

Показником ґендерної збалансованості в державній кадровій політиці

є місце жінки серед керівників центральних органів виконавчої влади. Представленість жінок та чоловіків на посадах керівників або заступників керівників вищих органів виконавчої влади в Україні характеризується значним дисбалансом. На початок 2008 р. посаду міністра в країні обіймає лише одна жінка. Якщо порівняти сучасний стан з 1990-ми роками, то на той час три жінки обіймали посади міністрів і ще три – посади голів державних комітетів.

Однак вирішення питань гендерної рівності неможливе методом вкраплень; воно потребує системної гендерної рівноваги в державному механізмі, в кожному державному органі.

Якщо в Україні зростає гендерний розрив у кількості жінок і чоловіків на міністерських посадах, то на світовому рівні відбувались позитивні зміни. За останні десять років число жінок на міністерських посадах у світі зросло. У 1996 р. відсоткова частка міністрів-жінок становила 6,8%, а у 2005 р. – 14,3% від загального числа міністрів в урядах країн. У 2005 р. з 858 міністерських посад у 183 країнах 12 жінок були міністрами оборони, 20 – міністрами у справах фінансів і бюджету, 25 – міністрами закордонних справ, 63 – міністрами освіти, 60 – міністрами охорони навколишнього середовища та енергетики, 69 – міністрами з соціальних питань, 83 – міністрами у справах сім'ї, дітей, молоді, інвалідів і престарілих та ін. Найбільш високий рівень представленості жінок – в урядах Швеції – 52,4% та Іспанії – 50%.⁴

Система органів виконавчої влади в Україні стоїть на сторожі чоловічих стандартів. Позиції рівня прийняття рішень в органах виконавчої влади займають переважно чоловіки, а позиції обслуговуючого рівня зайняті переважно жінками. Така дискримінація жінки є свідченням досі несформованої гендерно-паритетної культури чоловічого керівництва в системі органів виконавчої влади, невміння спілкуватися з жінкою при підготовці та прийнятті важливих рішень, при розв'язанні державних питань; вести діалог з нею при здійсненні управлінських функцій.

Значно більша кількість жінок-держслужбовців – у апараті законодавчої і виконавчої влади. Загальна чисельність державних службовців у ньому демонструє тенденцію до зростання кількості жінок та витіснення чоловіків. В цілому, серед державних службовців жінок втричі більше, ніж чоловіків. Причому це рівною мірою стосується і керівників, і спеціалістів. Та якщо серед керівників кількість жінок переважає більш ніж у півтора рази, то серед спеціалістів – в чотири рази, тобто йдеться про фемінізацію цієї ланки державного управління, що може привнести як позитивні (посприяти доданню технократичного мислення і технократичних установок, їх панування в системі управління), так і негативні моменти.

Крім аналізу кількісного співвідношення жінок і чоловіків у кадровому складі виконавчої влади, важливо оцінити працюючих на посадах державних службовців – представників обох гендерних груп, – з точки зору їх професіоналізму, співставивши розподіл за статтю з таким параметром, як посадові категорії (див. Табл. 3.1, 3.2).

Як бачимо, простежується закономірність у тому, що перші посадові категорії державних службовців посідають переважно чоловіки. Із тих, хто має першу категорію на керівній посаді, жінка – лише кожна сьома. Що ж до другої посадової категорії, то тут жінка вже кожна п'ята. При

Таблиця 3.1. Кількість державних службовців – чоловіків і жінок – за категоріями посад (станом на 31 грудня 2006 р.)⁵

Посадові категорії	Жінки		Чоловіки	
	Осіб	У % до облікової кількості державних службовців відповідної категорії	Осіб	У % до облікової кількості державних службовців відповідної категорії
Всього	192075	75,3	63054	24,7
Керівники	41776	63,5	24055	36,5
З них мають посадову категорію:				
першу	46	14,6	269	85,4
другу	286	23,0	958	77,0
третю	1197	38,1	1947	61,9
четверту	3341	46,4	3859	53,6
п'яту	11881	65,5	6245	34,5
шосту	25025	69,9	10777	30,1
Спеціалісти	150299	79,4	38999	20,6
З них мають посадову категорію:				
другу	34	34,3	65	65,7
третю	2049	61,8	1268	38,2
четверту	2211	62,4	1333	37,6
п'яту	17746	71,0	7238	29,0
шосту	52511	79,2	13818	20,8
сьому	75748	83,2	15277	16,8

цьому варто зазначити, що у 2002 р. жінка була, відповідно, кожна 20-та і 5-та. У більшості жінкам присуджуються п'ята, шоста і сьома категорії.

Що ж до державних службовців-чоловіків, то їм переважно присуджується перша, друга і третя посадові категорії. Це можна пояснити тим, що саме чоловіки, призначені на найвищі посади, вирішують питання щодо присудження посадових категорій, тобто наявністю традиційних установок чоловічого корпоративізму, що також свідчить про досі гендерно малочутливу кадрову політику у відповідних органах управління. Важливим є й те, що чим нижча категорія, тим нижча заробітна платня, яка часто не влаштовує чоловіка, однак має влаштувати жінку, чий про-

Таблиця 3.2. Кількість державних службовців за категоріями посад та статтю (станом на 31 грудня 2006 р.)⁶

Посадові категорії	Загальна чисельність державних службовців	У тому числі:							
		Керівники		Спеціалісти		Жінки		Чоловіки	
		Осіб	У % до відповідної категорії	Осіб	У % до відповідної категорії	Осіб	У % до відповідної категорії	Осіб	У % до відповідної категорії
Всього	255129	65831	25,8	189298	74,2	192075	75,3	63054	24,7
З них мають категорії посад:									
Першу	315	315	100,0	-	-	46	14,6	269	85,4
другу	1343	1244	92,6	99	7,4	320	23,8	1023	76,2
третю	6461	3144	48,7	3317	51,3	3246	50,2	3215	49,8
четверту	10744	7200	67,0	3544	33,0	5552	51,7	5192	48,3
п'яту	43110	18126	42,0	24984	58,0	29627	68,7	13483	31,3
шосту	102131	35802	35,1	66329	64,9	77536	75,9	24595	24,1
сьому	91025	-	-	91025	100,0	75748	83,2	15277	16,8

фесійний досвід переривається турботами про сім'ю, народженням дитини, веденням домашнього господарства.

Розглядаючи ці крайнощі в присудженні посадових категорій, можна робити висновки про певну цілеспрямовану гендерну орієнтацію.

Як демонструють наведені дані, характерним є переважання жінок-спеціалістів серед службовців апарату виконавчої влади. Службовці-спеціалісти, особливо в регіонах, є своєрідною управлінською професійною мережею, галузевою тканиною, діяльність якої творить гендерно активне й збалансоване середовище в різних галузях виробництва та сферах життєдіяльності. Це дозволяє очікувати, що питання гендеру для спеціалістів не будуть чимось окремим, а становитимуть інтегральну складову проблеми, що відноситься до галузі.

Серед держслужбовців-спеціалістів на регіональному рівні жінок в декілька раз більше, ніж чоловіків. У 14 областях України кількість жінок на цих посадах становить понад 80%. Такий гендерний розрив у кадровому забезпеченні цієї ланки виконавчої влади призводить до передачі професійного контролю над галуззю в руки лише жінок, що може привести до непередбачуваних наслідків і потребує ґрунтовного аналізу.

Однак і в цій сфері спостерігаються явища вертикальної гендерної сегрегації, а саме: чим вища категорія, тим більше спеціалістів чоловічої статі її отримують, і навпаки: чим нижча категорія, тим більшої кількості жінок її присвоєно. В такій ситуації стає нагальною потреба гендерно-паритетного підходу до підбору кваліфікованих жіночих кадрів та підвищення їх кваліфікації.

Відповідно до визначених тенденцій у присудженні посадових категорій у системі державного управління, проглядається й нерівність у заробітній платі державних службовців – жінок та чоловіків (див. Табл. 3.3).

Таблиця 3.3. Співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків в державному управлінні у 2006 р.⁷

	Середньооблікова кількість жінок		Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн.		Співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків у %
	тис. осіб	у % до середньо-облікової кількості працівників	Жінок	Чоловіків	
У державному управлінні	394,1	66,8	1 463	1 812	80,7%
Всього по Україні	6 035,1	52,8	885	1 216	72,8%

У 2006 р. середньомісячна заробітна плата штатних працівників становила: у чоловіків 1812, у жінок – 1463 гривень.⁸

Розрив у заробітній платі жінок і чоловіків у сфері державного управління менший, ніж в цілому по Україні, становлячи, відповідно, 331.0 грн. проти 349.0 грн. Проте він є реальним показником нерівності в самій системі державного управління. Незважаючи на те, що жінки становлять дві третини загальної кількості державних службовців, на більш оплачуваних посадах, тобто посадах найбільш високих категорій, переважають чоловіки.

Важливою формою підготовки керівників і спеціалістів та досягнення гендерної рівноваги серед них є формування кадрового резерву. Зростає кількість жінок, зарахованих до кадрового резерву на керівні поса-

ди. У 2005 році на посади керівників місцевих державних адміністрацій запропоновано 213 жінок, проти 184 у 2004 році та 153 – у 2003 році. Однак при цьому кількість жінок, зарахованих до кадрового резерву на керівні посади у центральних органах виконавчої влади, зменшилася: до нього включено 131 жінку, що становить 16,6 відсотка. Жодної жінки не включено до кадрового резерву Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством закордонних справ України, Міністерством промислової політики України, Міністерством транспорту та зв'язку України, Міністерством фінансів України, Державним комітетом України по водному господарству, Державним комітетом лісового господарства України, Державним комітетом України з державного матеріального резерву, Вищою атестаційною комісією України, Державним комітетом фінансового моніторингу України, Фондом державного майна України, Закарпатською, Київською та Чернівецькою обласними державними адміністраціями.⁹ Це свідчить про низьку готовність значної кількості управлінських структур до переходу на сучасні принципи діяльності з урахуванням ґендерного балансу їх керівного складу.

Державна програма з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року передбачає проведення ґендерного аналізу складу центральних та місцевих органів виконавчої влади, працівників галузей, а також врахування під час формування кадрового резерву та затвердження на керівні посади в органах виконавчої влади принципів ґендерно збалансованого представництва. Програмою передбачено стажування осіб, що перебувають у резерві на такі керівні посади, що має здійснюватись із дотриманням вимог ґендерної рівності. Певний крок у цьому напрямі зробило Головне управління державної служби України, що є основним замовником підготовки магістрів за спеціальністю «Державна служба» у галузі «Державне управління». На 1 вересня 2006 р. кількість зарахованих на навчання жінок, становить 665 осіб або 73,8% від загальної кількості зарахованих, що на 2,2% більше порівняно з 2005 роком (коли жінки становили 545 осіб або 71,6%).¹⁰

Реформування управління ґендерними процесами відбувається активно, коли контингент, що його здійснює, налаштований на сприйняття перебудови, змін, втілення нового, пошуку моделей, коли він не обтяжений стереотипами минулого.

3.2. Творення механізму виконавчої влади з питань ґендеру

Створення нових інституцій та перебудова чинних є нормальним процесом змін політичної системи того чи іншого суспільства. В утвердженні позицій ґендерної рівності створення відповідних інституцій стає важливим чинником сприяння політиці рівності та необхідним змінам у суспільних поглядах.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» в ст. 7 юридично окреслює механізм забезпечення таких прав та можливостей і чітко вказує на місце в ньому «спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Про компетенцію цього органу йдеться в статті 11 Закону, що має назву: «Стаття 11. Повноваження спеціально уповноваженого цен-

трального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків виділяється в самостійну сферу, тому вимога самостійного, професійного та цілеспрямованого управління нею є цілком логічною. Таке управління й повинен забезпечити спеціальний центральний орган виконавчої влади, що регулює відносини в цій сфері.

Гендерна проблематика віднесена до компетенції Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. Тобто це міністерство наділене повноваженнями виконувати функції забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на даний час. Воно не є спеціальним центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Про необхідність створення спеціалізованого органу з рівних прав і можливостей з окресленою сферою діяльності опосередковано свідчить і постійне реформування органів з питань сім'ї і молоді, що відбувалося протягом понад 10 останніх років. Тільки на фоні процесу управління державою у 1990-ті роки стає зрозумілою необхідність спеціалізованого управління гендерними процесами сьогодення.

Реструктуризація всього суспільного життя 1990-х років зумовила творення й реформування органів виконавчої влади, до компетенції яких були віднесені питання, які на той час називалися «жіночими». Як результат впливу демократичної громадської думки (насамперед жіночих громадських організацій, які в цей період були особливо активними), виникали різні державні структури законодавчої й виконавчої влади, діяльність яких певною мірою спрямовувалась на впорядкування гендерних відносин.

Протягом 17 років активізувалося й зацікавлення держави до впровадження гендерних підходів при розробці проектних та стратегічних документів. В системі виконавчої влади створювались і діяли державні структури, які сприяли вкоріненню гендерного підходу в регулюванні й виконанні загальнонаціональних і галузевих завдань. Відбувалася постійна їх трансформація: Сектор у справах жінок, охорони сім'ї, материнства і дитинства Кабінету Міністрів України (1993-1999 рр.), Комітет у справах жінок, материнства і дитинства при Президентові України (1995-1996 рр.), Міністерство України у справах сім'ї та молоді (1996-1999 рр.), реорганізоване в Державний комітет України у справах сім'ї та молоді (1999-2000 рр.), Департамент молодіжної і сімейної політики (з 2000 р.), а згодом Державний департамент молодіжної і сімейної політики у складі Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України (з 2001 по 2002 рр.), Державний комітет України у справах сім'ї та молоді (з 2002 р.), Міністерство України у справах сім'ї, молоді і спорту. Відповідні структури створювались в областях, містах і районах.

Однак є фактом те, що названі органи виконавчої влади створювались не внаслідок усвідомлення державою потреб внутрішнього національного розвитку та необхідності регулювання гендерних відносин, а під впливом жіночого руху. Ці органи створювались або напередодні, або внаслідок певних загальнополітичних подій, зокрема виборів до органів державної влади, коли громадська активність досягала найви-

щого прояву, а державні структури були вимушені реагувати на цю активність, зокрема й на волевиявлення жінок.

Безперервна реорганізація центрального органу виконавчої влади є показником ґендерної малочутливості Уряду, який ніяк не міг визначитися у потребі та змісті діяльності органу, що мав би забезпечувати ґендерну рівність. Крім того, такий орган погано вписувався в існуючі підходи до створення органів державного управління: на той час він не мав окресленої сфери, галузі й чіткого предмету діяльності. Очевидно, що обрана на тоді сфера компетенції такого органу – жінка, сім'я і діти, – не може бути предметом його діяльності, бо не людські ресурси, жінки і чоловіки, а відносини, в яких вони перебувають, потребують державного регулювання та є важливою характеристикою суспільного розвитку. Цей розвиток може бути сталим або ні, залежно від прав і відповідальності за прийняття рішень, які мають та яких не мають жінки і чоловіки. Управління ж здійснюється суспільними відносинами, що існують між ними, і не всіма, а тими, щодо яких держава може мати вплив як юридична та організуюча сила. Предметом діяльності визначеного у прийнятому Законі про рівні права та можливості жінок і чоловіків спеціального центрального органу управління можуть стати лише ґендерні відносини, а також вся діяльність, спрямована на їх забезпечення.

До необхідності створення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Україна історично підійшла, вже маючи певні напрацювання й досвід Міністерства, що займалося питаннями сім'ї, молоді, спорту й до яких поступово додавалися проблеми ґендеру. Починаючи з 2000 року, Міністерство почало все активніше включатися до освоєння та імплементації ґендерних підходів й регулювання ґендерних процесів. Було проведено велику кількість семінарів, круглих столів, конференцій та навчань з питань ґендеру різних категорій державних службовців. Міністерство ініціювало створення в системі вертикалі виконавчої влади спеціально відповідальних за ґендерні проблеми. Розпорядженням Прем'єр-Міністра України від 10 липня 2003 р., адресованого міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям, при розподілі функціональних обов'язків передбачалось покладання обов'язків щодо забезпечення рівності прав жінок і чоловіків на одного із заступників керівників вказаних структур. Тоді ж при Міністерстві була створена громадська структура – Ґендерна рада, – як консультативно-дорадчий орган з окресленим обсягом повноважень, визначених у Положенні про неї. У Міністерстві введена посада радника міністра з ґендерних питань.

Міністерство взяло активну участь у підготовці проекту Закону про рівність прав та можливостей жінок і чоловіків, що в порядку законодавчої ініціативи у січні 2004 р. був поданий Кабінетом Міністрів України до парламенту. Ним була представлена Уряду Концепція Державної програми з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів від 5 липня 2006 р.) і проект Державної програми з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року (затверджений Постановою Кабінету Міністрів від 27 грудня 2006 р.).

Відповідно до ст.18 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок, в якій сформульовані міжнародні стандарти рівних прав та можливостей жінки і чоловіка, Україна через кожні чотири роки (1983, 1987, 1991, 1998, 2007 роки) подає генеральному секретарю ООН державні доповіді про виконання цієї Конвенції в Україні. На виконання даного положення вже підготовлено та подано сім доповідей.

Міністерство залучає до своєї діяльності матеріали наукових досліджень, які вивчають гендерні аспекти соціально-політичних перетворень в Україні, та які здійснюються створеним при Міністерстві Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, Інститутом соціології НАН України та іншими організаціями й установами. Зокрема, проведені наукові дослідження «Залучення чоловіків до збереження здоров'я» та «Зміцнення потенціалу громадських організацій, що працюють у гендерному вимірі».

Міністерство видало ряд праць з актуальних для України гендерних проблем, серед них: Нормативно-методичні основи гендерних перетворень, матеріали міжнародних науково-практичних конференцій «Національна безпека та оборона: гендерний аспект», «Гендерний компонент у структурі вищої технічної освіти і природничих наук», «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє» тощо.

Відповідно до Закону про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок, Міністерство «здійснює координацію заходів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, спрямованих на впровадження гендерної рівності» (ст.11). Політика лише в одній окремо взятій сфері не змінить нерівності жінок і чоловіків. Практика показує, що для досягнення прогресу в галузі політики має відбутись прогресивний розвиток у кількох сферах одночасно. З огляду на це, Міністерство активно налагоджує співпрацю з іншими міністерствами та відомствами, передовсім – з міністерствами гуманітарної сфери (Міністерство юстиції, Міністерство науки і освіти, Міністерство соціальної політики і праці, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство культури, Державний комітет статистики України). Ці органи проявляють суттєву зацікавленість в регулюванні гендерних процесів, почали все активніше включатися в освоєння гендерної проблематики та мають певні здобутки.

Позитивні кроки в освоєнні гендерної проблематики й імплементації її у відповідних галузях здійснені й іншими центральними органами виконавчої влади. Проаналізуємо їх діяльність в реалізації гендерного підходу в кожній галузі, використавши кількісні та якісні показники гендерних змін.

Державний комітет статистики України одним з перших звернувся до вивчення й освоєння гендерної проблематики та почав навчати кадри питанням гендеру. Раз на два роки Державний комітет статистики видає статистичний збірник «Жінки і чоловіки в Україні», в якому подаються окремі показники політики із забезпечення рівності в становищі жінок і чоловіків в політичній та інших сферах життєдіяльності суспільства. Ці показники знаходять своє відображення в різних виданнях, серед яких демографічний щорічник «Населення України», статистичні збірники – «Міграція населення України», «Розподіл постійного населення України за статтю і віком», «Праця України», «Економічна активність населення

України», «Соціальні індикатори рівня життя населення», «Діти, жінки та сім'я в Україні». Видання цих праць має значну освітню та просвітницьку роль і слід очікувати, що їх значення зростатиме з поширенням ґендерної освіти та просвіти. Вони надають можливість комплексно бачити й аналізувати ґендерну ситуацію в країні. Вміщені в них кількісні показники дають уявлення про ґендерні відносини в країні та її окремих регіонах, а тому є вагомим підставою для грамотного прийняття політико-правових рішень з ґендерних питань.

Певні кроки назустріч ґендерному підходу в сфері освітньої діяльності здійснює Міністерство науки і освіти України. У 2004 р. в рамках Програми рівних можливостей ПРООН у співпраці Міністерством для студентів вищих навчальних закладів та викладачів соціальних і гуманітарних дисциплін видано навчальний посібник «Основи теорії ґендеру», підготовлений Київським інститутом ґендерних досліджень.¹¹ Важливим було також видання широкого спектру навчальних програм з проблем ґендерного розвитку для вузів та наукової громадськості.¹² Готується до видання навчальний посібник з питань ґендеру для учнів середніх навчальних закладів.

Результативність здійснюваної ґендерної політики багато в чому зумовлена здатністю населення до її сприйняття. Міністерство у справах сім'ї, молоді і спорту справедливо приділяє увагу ґендерному вихованню молоді та координує цю діяльність з Міністерством освіти і науки. Так, з метою поліпшення ґендерної культури, збільшення поінформованості щодо ґендеру серед шкільної та студентської молоді у 2007 р., оголошеного Роком ґендерної рівності в Україні, проведено черговий Всеукраїнський конкурс науково-дослідних робіт з ґендерної проблематики серед учнів та молоді, в якому взяли участь 130 осіб.¹³ Значна кількість цих робіт присвячена утвердженню ґендерної рівності в політичному житті України та її юридичному забезпеченні. Ці конкурси привернули увагу хлопчиків і дівчаток до нагальних ґендерних проблем українського сьогодення, необхідності аналізу становища та соціальної ролі статей, утвердили розуміння молоддю ґендерно-паритетної культури як суспільно-важливої складової. В цілому, ці заходи надають молоді можливість зорієнтуватися в суттєвих ґендерних проблемах, з якими може зіткнутись молода людина, входячи в доросле життя.

Ґендерна освіта в навчальних закладах є політичною і правовою базою, значним духовним і освітнім підґрунтям для формування ґендерної культури українського суспільства.

Питання рівності прав та можливостей жінок і чоловіків Міністерство координує з Міністерством соціальної політики і праці України. Державна політика зайнятості і соціального захисту населення цього міністерства дедалі більше наповнюється ґендерним змістом. Зокрема, питання рівності жінок і чоловіків відображено в проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про зайнятість населення». На державному і регіональному рівнях розробляються програми зайнятості з урахуванням ґендерного підходу при підборі роботи, наданні допомоги в отриманні професії, підвищенні кваліфікації, перенавчанні, наданні матеріальної допомоги по безробіттю. Так, для підвищення конкурентоспроможності жінок на ринку праці в 2005 р. до професійного навчання було залучено 117,6 тис. жінок або 60,9% від загальної

чисельності. Професійна підготовка та перепідготовка здійснюється за 568 професіями і спеціальностями, що користуються попитом на ринку праці. Значна увага приділяється навчанню за професіями, що дозволяють, особливо жінкам, самореалізуватися в малому бізнесі. Міністерство здійснює кадрову роботу з підготовки фахівців, що володіють гендерною проблематикою з метою її імплементації в діяльність галузі.

Гендерні принципи інтегруються в політиці Міністерства оборони України та Міністерства внутрішніх справ України.

Міністерство внутрішніх справ України має широкоформатний План з реалізації завдань, визначених Державною програмою з утвердження гендерної рівності. Воно одним з перших ввело посаду радника міністра з гендерних питань, прийняло Положення про нього та розробило програму гендерних перетворень у галузі. Система внутрішніх справ, очолювана цим центральним органом, набула поступового оновлення жіночим складом. Певний час на посаді заступника міністра перебувала жінка. Збільшилась кількість жінок у відомчих навчальних закладах, які готують професійні кадри для галузі. Гендерним пріоритетом Міністерства стало попередження насильства в сім'ї та торгівлі «живим товаром» – жінками і дітьми. Гендерні проблеми і шляхи їх вирішення органами МВС регулярно висвітлюються на веб-сайті міністерства та у засобах масової інформації.

В останні роки гендерна проблематика поступово імплементується в діяльність Міністерства оборони України. Розширилось право вибору професії та можливості реалізувати себе на військовій службі у Збройних Силах для жінок. При зменшенні загальної чисельності військовослужбовців в Україні існує тенденція до зростання кількості жінок у всіх категоріях військовослужбовців.

У Міністерстві оборони відбуваються зміни в залученні жінок на керівні посади. Якщо серед керівників на посадах державних службовців тих, хто має першу-третю категорію державного службовця, жінок немає, то четверту категорію мають 6 жінок, п'яту – 5 жінок. Значно більше жінок, яким присвоєна категорія – серед спеціалістів. 375 спеціалістам присвоєна п'ята категорія. На керівних посадах осіб офіцерського складу (начальників, командирів) – 422 жінки, прапорщиків (мічманів) – 1001 жінка.

Жінки служать у всіх Збройних Силах України. У Військово-Морських Силах їх чисельність становить 2143 особи, Сухопутних військах – 7357, Повітряних Силах – 6644 особи. Помітна тенденція до зростання кількості жінок-офіцерів. Якщо у 2001 р. вони становили 0,7% від всього офіцерського складу, то у 2006 р. – 2,25%. З 2001 по 2006 рік чисельність жінок-офіцерів зросла майже вдвічі – з 598 до 1160 осіб.

Показовим у контексті гендерного аналізу є звання жінок-офіцерів. Серед них: полковник (капітан 1-го рангу) – 4 (0,1%), підполковник (капітан 2-го рангу) – 32 (0,4%), майор (капітан 3-го рангу) – 216 (1,7%), капітан (капітан-лейтенант) – 375 (2,9%), старший лейтенант – 388 (3,5%), лейтенант – 100 (2,8%), молодший лейтенант – 30 (34%).

Тенденція кількісного і якісного зростання характерна й для прапорщиків-жінок. З 2001 по 2006 рік їх кількість зросла з 9,3% від загальної чисельності до 15,6%. Станом на 2006 рік, жінки цієї категорії мають військове звання: прапорщик – 2198 (17,8%), мічман – 249 (29,2%), старший прапорщик – 257 (6,1%), старший мічман – 31 (19,6%).

Станом на 1 липня 2006 р., у збройних силах України проходили військову службу 19532 жінок, у тому числі: офіцерів – 1160 осіб, прапорщиків – 2621, сержантів і солдатів за контрактом – 15660, курсантів – 91 особа.¹⁴

Присутність жінок у Збройних Силах України пом'якшує морально-психологічну атмосферу у військових колективах. Діяльність Міністерства спрямовується на формуванні гендерної культури в галузі. На виконання Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року міністерства України розробляють відповідні плани заходів. Серед них Міністерство промислової політики України, Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Міністерство транспорту та зв'язку. Однак є й міністерства, досі малочутливі до гендерної проблематики. До таких можна віднести, зокрема, Міністерство фінансів.

Вся ця діяльність окремих центральних органів виконавчої влади потребує систематизації для узагальненого бачення гендерних перетворень та розробки, уточнення й удосконалення здійснюваної гендерної політики. Спеціалізованим органом, на який покладається це завдання, є юридично визначений в Законі центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Координаційна діяльність такого органу щодо гендерної складової в діяльності міністерств, кореляції їх програм і планів у сфері гендеру є вкрай необхідною. Справа не лише в автономії міністерств – дієві заходи з вирішення нагальних гендерних питань часто є міжгалузевими й потребують розробки на стику діяльності міністерств. Міжвідомчі відносини потребують також коригування через створення міжміністерських структур з окремих актуальних гендерних проблем. Узагальнення міжміністерської гендерно-зорієнтованої діяльності Міністерством з питань сім'ї, молоді та спорту можливе за умов визначення її чітких параметрів та індикаторів її результативності. Цілісне бачення гендерних відносин, гендерної політики, управління гендерними процесами з боку окремих гілок влади та відповідних інституцій має дати Державна доповідь «Стан забезпечення гендерної рівності», яка вперше готується в Україні Міністерством України у справах сім'ї, молоді і спорту та має бути оприлюднена у 2008 році.

3.3. Жінки й чоловіки в органах місцевого самоврядування

Свобода вибору й гендерно-паритетна демократія як базові суспільні цінності починають втілюватися і в діяльності місцевих самоврядних органів України. Хоча і вкрай повільно, все ж місцеві самоврядні органи, депутати місцевих рад починають усвідомлювати необхідність соціальної справедливості у ставленні до різних гендерних груп у зв'язку із їх різним становищем та соціальним статусом. Це спонукає до пошуку шляхів активізації депутатів місцевих рад у вирішенні цих питань.

Для депутатського корпусу місцевих рад характерна збалансованість представлення жінок і чоловіків. Так, у 2002 році 54 жінки стали головами обласних, районних, районних у містах рад, заступниками голів обласних рад, 2811 жінок – сільськими, селищними та міськими голо-

вами, 122 – заступниками районних рад у містах, 1744 – заступниками сільських, селищних, міських голів, 10382 – секретарями рад, 28015 – членами виконкомів місцевих рад.

На виборах 2006 р. до місцевих рад було обрано 240 тисяч депутатів, з яких жінки становлять 43,3%. Жінки становлять 10,9% загального складу обласних рад, 19,9% районних міських, 26,6% районних, 33,6% селищних, 50,3% сільських рад. Характерна тенденція: чим вищий статус ради, тим менше жінок обирається до неї. Ця ж тенденція простежувалася і за результатами попередніх виборчих кампаній.

Як показує аналіз, на виборах 2002 року спостерігалось зростання кількості жінок у місцевих радах, тобто визначилась тенденція до збалансованого представництва жінок і чоловіків. Однак вибори-2006 практично не внесли позитиву в розвиток даної тенденції. Причинами цього були два фактори: по-перше, вибори вперше відбувалися на партійній основі, і, отже, переважна частина місць у закритих партійних списках дісталася представникам бізнесу та реальної економічної влади, а по-друге, депутатам місцевих рад було надано недоторканності, що збільшило «попит» на мандат депутата місцевих рад серед представників місцевих бізнес-кіл, представлених переважно чоловіками. Жінкам, з об'єктивних причин переважно відстороненим від бізнесу, не вдалося пробитися у прохідні номери до партійних списків. А ті жінки, що були включені в партійні списки, зокрема і до першої п'ятірки, становили незначну кількість, яка не демонструє тенденцій до зростання. Проте реальність вимагає саме зростання представленості жінок, що насамперед пов'язано із змінами у зв'язку з конституційною реформою, якою передбачено й розширення повноважень місцевого самоврядування. В сучасних умовах життя громади зосереджується переважно не на політичних, а на поточних питаннях, масштабно пов'язаних із соціальною сферою, в якій жіноча присутність, а тому й жіночий досвід є дуже значними.

Гендерною особливістю місцевого самоврядування є «фемінізація» системи управління.

Про це свідчить розподіл посадових осіб за статтю в системі самоврядування. На 31 грудня 2006 р. серед загальної чисельності працівників (95 641 осіб, які займають посади керівників та спеціалістів у місцевому самоврядуванні), жінки становили 71 814 осіб (75,1%), а чоловіки – лише 23 827 (24,9%).

Дисбаланс у залученні жінок до роботи на посадах керівників місцевої державної адміністрації України найбільше виражений на рівні районних державних адміністрацій. Проте такого перевищення не спостерігаємо уже на рівні обласних державних адміністрацій, столиці – м. Києва та м. Севастополя.

За 17 років незалежності головами обласних державних адміністрацій жінки призначались лише тричі (у 2006 р.). Це були перші призначення такого рівня. Проте перебування жінок на цих посадах було короткотрасним – вони були зняті вольовим рішенням і на їх місце були призначені чоловіки.

Зростанням кількості жінок у системі місцевого самоврядування можна пояснити і зростаюче зацікавлення проблемами гендеру саме на місцях, порівняно із центром. Це, безперечно, вплине на врахування гендерних проблем при формуванні стратегій, програм, проектів на міс-

цях, виявивши існуючу ґендерну нерівність у можливостях та результатах, у наслідку – посприяє виявленню специфічних інтересів та потреб при оцінці регіональної ситуації з урахуванням ґендерного підходу.

Розглянемо динаміку змін загальної чисельності посадових осіб місцевого самоврядування, виділивши серед них керівників і спеціалістів, із розбивкою за статтю (див. Табл. 3.4).

Таблиця 3.4. Динаміка змін загальної чисельності посадових осіб – жінок і чоловіків в органах місцевого самоврядування¹⁵

Роки	Загальна чисельність посадових осіб (%)		З них:			
			Загальна кількість керівних працівників (%)		Загальна кількість спеціалістів (%)	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1998 р.	69,0	31,0	45,4	54,6	86,1	13,9
1999 р.	71,1	28,9	45,4	54,6	87,2	12,8
2000 р.	71,8	28,2	46,3	53,7	87,2	12,8
2001 р.	71,5	28,5	54,7	45,3	85,6	14,4
2002 р.	73,6	26,4	55,3	44,7	86,7	13,3
2003 р.	74,4	25,6	56,4	43,6	86,1	13,9
2004 р.	75,0	25,0	48,2	51,8	87,2	12,8
2005 р.	75,3	24,7	59,1	40,9	86,0	14,0
2006 р.	75,1	24,9	59,2	40,8	85,7	14,3

За цими даними, протягом останніх десяти років відбулися певні зміни у співвідношенні посадових осіб місцевого самоврядування за параметром статі: виявилась помітна тенденція до зростання кількості жінок та зменшення чоловіків серед загальної чисельності посадових осіб. Особливо помітне зростання серед посадових осіб кількості керівників жіночої статі (збільшилася на 14%) і відповідне зменшення кількості посадовців-чоловіків. Формально можна говорити про ґендерний дисбаланс у кадровій політиці місцевого рівня, а також про появу форм та сфер дискримінації чоловіків. Однак аналіз причин та виявлення залежностей між низьким (як у даному разі) рівнем оплати праці та високим рівнем залученості жінок вказуватиме не так на появу сфери дискримінації чоловіків, як на депривацію самої сфери місцевого управління, прямим наслідком чого і стає високий рівень її фемінізації. Дуже показовим є ґендерний розрив у якісній оцінці праці жінок і чоловіків на посадах державних службовців. Про це свідчить присвоєння відповідних категорій керівним працівникам і спеціалістам. Перша, друга і третя категорія серед керівників присвоюється переважно керівникам чоловічої статі (в середньому 90 відсотків). Натомість на посаді з першою категорією немає жодної жінки, другу має кожна десята, а третю – кожна дев'ята жінка. Навіть четверту категорію присвоєно лише 28,9% жінок, а чоловікам – 71,1%. І лише серед тих, хто має п'яту і шосту категорію, дві третини становлять жінки.

Що ж до спеціалістів, то тут простежується зворотна тенденція: серед чоловіків лише кожний сьомий має другу категорію. Майже 86% серед тих, хто має другу категорію, становлять жінки. Стовідсотково спеціалісти з третьою категорією – чоловіки. І починаючи з посад четвертої категорії, переважають спеціалісти-жінки. Це найбільша кількість посад із найнижчими категоріями, порівняно з чоловіками (див. Табл. 3.5, 3.6).

Таблиця 3.5. Кількість посадових осіб в органах місцевого самоврядування за категоріями посад та статтю (станом на 31 грудня 2006 р.).¹⁶

Категорії посад	Всього осіб	У тому числі							
		Керівники		Спеціалісти		Жінки		Чоловіки	
		Осіб	У % до відповідної категорії	Осіб	У % до відповідної категорії	Осіб	У % до відповідної категорії	Осіб	У % до відповідної категорії
Всього:	95641	38182	39,9	57459	60,1	71814	75,1	23827	24,9
З них мають категорії посад:									
першу	31	31	100,0	—	—	4	12,9	27	87,1
другу	79	73	92,4	6	7,6	8	10,1	71	89,9
третю	950	946	99,6	4	0,4	92	9,7	858	90,3
четверту	11464	11397	99,4	67	0,6	3249	28,3	8215	71,7
п'яту	23928	21140	88,3	2788	11,7	17954	75,0	5974	25,0
шосту	28888	4595	15,9	24293	84,1	24529	84,9	4359	15,1
сьому	30301	—	—	30301	100,0	25978	85,7	4323	14,3

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у ст.12 виписав гендерні повноваження органів місцевого самоврядування. Важливим у Законі є юридичне визначення повноважень осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Це потребує володіння знаннями з гендерних питань. Виконання ними таких повноважень, як забезпечення жінкам та чоловікам рівних прав і можливостей, виконання загальнодержав-

Таблиця 3.6. Кількість посадових осіб в органах місцевого самоврядування за статтю та категоріями посад (станом на 31 грудня 2006 р.).¹⁷

Посадові категорії	У тому числі			
	Жінки		Чоловіки	
	Осіб	У % до облікової кількості посадових осіб місцевого самоврядування відповідної категорії	Осіб	У % до облікової кількості посадових осіб місцевого самоврядування відповідної категорії
Всього	71814	75,1	23827	24,9
Керівники	22587	59,2	15595	40,8
З них мають категорії посад:				
першу	4	12,9	27	87,1
другу	4	5,5	69	94,5
третю	92	9,7	854	90,3
четверту	3224	28,3	8173	71,7
п'яту	15730	74,4	5410	25,6
шосту	3533	76,9	1062	23,1
Спеціалісти	49227	85,7	8232	14,3
З них мають категорії посад:				
другу	4	66,7	2	33,3
третю	—	—	4	100,0
четверту	25	37,3	42	62,7
п'яту	2224	79,8	564	20,2
шосту	20996	86,4	3297	13,6
сьому	25978	85,7	4323	14,3

них та регіональних програм з питань ґендерної рівності, проведення просвітницької діяльності з питань ґендерної рівності, дотримання принципу ґендерної рівності в діяльності всіх органів самоврядування та інших потребуватиме часу для підвищення кваліфікації з питань ґендеру уповноважених осіб (координаторів), на яких покладається відповідальність за виконання покладених на них обов'язків щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Державна програма з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року для забезпечення рівності жінок та чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства передбачає проведення навчання з питань ґендерної рівності для різних категорій державних службовців, здійснення підготовки та перепідготовки кадрів шляхом проведення спеціальних курсів і занять, курсів підвищення кваліфікації і підготовки кадрів. Таким чином, умовою реалізації політичних і юридичних документів з питань ґендеру стає широка освітня та просвітницька робота. Лише за такої умови працівники місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування здатні нести «відповідно до законодавства персональну відповідальність за невиконання покладених на них обов'язків щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», як цього вимагає Указ Президента України від 26 липня 2005 р. і Закон України про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

* * *

З огляду на сказане, на часі визнання забезпечення ґендерної рівності як одного із стратегічних пріоритетів у діяльності як центральних, так і місцевих органів виконавчої влади.

Зокрема, необхідно активізувати практичну діяльність з проведення ґендерно-правової експертизи чинного українського законодавства, а також здійснити ґендерний аналіз чинних конституційних, політичних, законодавчих і нормативних положень для виявлення та усунення положень, які заважають рівній участі жінок в управлінні на всіх рівнях.

Так само на часі завершення формування та посилення ролі дієвого національного механізму забезпечення ґендерної рівності. Це потребує:

- запровадження посади радника з ґендерної рівності при Президенті України та створення Науково-консультативної ради з ґендерних перетворень;
- запровадження посади радника з ґендерної рівності при Голові Верховної Ради України (на громадських засадах);
- запровадження посади радника з ґендерної рівності при Прем'єр-міністрі України;
- створення парламентського Комітету з рівних можливостей у Верховній Раді України;
- створення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»);

- юридичного визначення компетенції заступників міністрів та голів державних комітетів, на яких покладається відповідальність за забезпечення рівності жінок та чоловіків у тій чи іншій галузі, та новостворених у міністерствах посад координаторів;
- юридичного визначення компетенції інституту радників з ґендерних питань у відповідних галузях;
- подолання обмеженості людських і фінансових ресурсів для забезпечення рівності між жінками і чоловіками.

Необхідним є визначення проблем забезпечення ґендерної рівності як одного з пріоритетів у стратегічних планах дій Кабінету Міністрів України.

Ефективне впровадження ґендерного підходу в державних стратегіях та програмах, а також врахування ґендерних чинників при формуванні регіональної політики, відповідних бюджетів, програм і планів забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків як на центральному, так і на місцевому рівнях сприятиме більш гармонійному соціальному розвитку та більшій ефективності управління соціальними процесами.

¹ Мельник Т.М. Міжнародний досвід ґендерних перетворень. Закони зарубіжних країн з ґендерної рівності. – К.: «Логос». – 2004. – С.135.

² Державна програма з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року, П. 11 // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1834-2006-%EF>

³ Доповідь Генерального секретаря ООН «Рівна участь жінок і чоловіків в процесах прийняття рішень на всіх рівнях». П'ятдесятя сесія Комісії зі становища жінок ООН. 27 лютого – 10 березня 2006 р. – С.11.

⁴ Доповідь Генерального секретаря ООН «Рівна участь жінок і чоловіків в процесах прийняття рішень на всіх рівнях». П'ятдесятя сесія Комісії зі становища жінок ООН. 27 лютого – 10 березня 2006 р. – С.11.

⁵ Праця України 2006: Статистичний збірник. – К. – 2007. – С.121.

⁶ Праця України 2006: Статистичний збірник. – К. – 2007. – С.123.

⁷ Праця України 2006: Статистичний збірник. – К. – 2007. – С. 225.

⁸ Праця України 2006: Статистичний збірник. – К. – 2007. – С. 225.

⁹ Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Рівні права та можливості в Україні: реалії та перспективи», підготовлені Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту. – С. 4.

¹⁰ Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Рівні права та можливості в Україні: реалії та перспективи», підготовлені Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту. – С. 4.

¹¹ Основи теорії ґендеру: Навчальний посібник. / Під ред. В.П. Агеєвої, Л.С.Кобелянської, М.М. Скорик. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.

¹² Навчальна програма курсу «Основи теорії ґендеру» / Під ред. Н.Д.Чухим. – К.: Факт, 2003. – 84 с.; Хрестоматія навчальних програм з проблем ґендерного розвитку. – К.: ПЦ «Фоліант», 2004. – 387 с.

¹³ Всеукраїнський конкурс науково-дослідницьких робіт з ґендерної проблематики серед учнів 10-11 класів, студентів, спірантів. – К. – 2007.

¹⁴ Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Рівні права та можливості в Україні: реалії та перспективи», підготовлені Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту. – С. 7-8.

¹⁵ Інтеграція ґендеру в національні державні програми. – К. – 2006. – С. 46; Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Рівні права та можливості в Україні: реалії та перспективи». – С. 16; Праця України 2006: Статистичний збірник. – К. – 2007. – С.121, 139.

¹⁶ Праця України 2006: Статистичний збірник. – К. – 2007. – С. 121.

¹⁷ Праця України 2006: Статистичний збірник. – К. – 2007. – С. 139.

СУДОВА ВЛАДА: ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПІДХОДІВ

Ратифікуючи 19 грудня 1980 року Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», Україна, зокрема, зобов'язалася:

- включити принцип рівноправності чоловіків і жінок у національну конституцію та забезпечити за допомогою закону й інших відповідних заходів практичне здійснення цього принципу;
- вживати відповідних законодавчих та інших заходів, в тому числі санкції там, де це необхідно, що забороняють будь-яку дискримінацію жінок;
- встановити юридичний захист прав жінок на рівній основі з чоловіками та забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ ефективний захист жінок проти будь-якого акту дискримінації;
- вживати всіх відповідних заходів, в тому числі законодавчих, щодо зміни або скасування чинних законів, постанов, звичаїв і практики, що являють собою дискримінацію щодо жінок (ст. 2 Конвенції).

Отже, політика рівності статей потребує міцних юридичних гарантій політичних і соціальних прав, що передбачає добре розроблену юридичну компетентність у галузі громадянських свобод. Ключову роль у цьому відіграє Міністерство юстиції України.

В сучасних умовах утверджуються такі напрями юридичного впливу на ґендерні процеси в Україні:

- визначення ґендерної складової правової реформи;
- проведення ґендерної експертизи українського законодавства;
- творення українського ґендерного законодавства;
- ґендерний аналіз кадрового складу судів;
- введення ґендерної проблематики в наукову юридичну думку України;
- ґендерна освіта та просвіта кадрів, що працюють в системі юриспруденції;
- узгодження національного законодавства з ґендерної проблематики з міжнародним та європейським законодавством;
- вивчення світового правового досвіду з ґендерного інтегрування та введення його в юридичну практику України.

Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України здійснив експертне опитування, яке передбачало оцінку визначених напрямів юридичного впливу на ґендерні процеси в Україні. Згідно з цим дослідженням, майже дві третини опитаних експертів (65% чоловіків та 65% жінок) визначального значення надають просвітницькій діяльності у сфері ґендеру, ґендерному вихованню та пропаганді серед населення культури ґендерної рівності (див. Табл. 4.1).¹ Отже, за визнанням експертів, нагальною потребою є формування в країні ґендерної культури та ґендерно-чутливої свідомості, що може бути визначене як найбільш актуальний напрям державної ґендерної політики.

Наступними за рівнем актуальності напрямками ґендерної політики експерти визначили розробку та впровадження у повсякденну практику механізмів юридичної відповідальності у випадках дискримінації за ознакою статі (47% опитаних). Як вище показано, Україна має успіхи в закріпленні ґендерних прав. Проте вона не має достатніх юридичних механізмів їх реалізації та гарантій.

Особливої уваги заслуговує ставлення експертів до впровадження механізмів позитивних дій з метою ліквідації ґендерного дисбалансу в управлінських структурах у сферах праці та політики (41%). Закон України про забезпечення рівних прав і можливостей у восьми статтях говорить про необхідність застосування позитивних дій (ст. 3,7,11,12,13,16,17,19). Особливо важливим є віднесення експертами застосування позитивних дій до основних напрямів державної ґендерної політики як особливо актуальних в сучасних умовах існуючого ґендерного дисбалансу. Однак законодавець не конкретизував цього застосування позитивних дій, особливо у виборчому процесі. Це свідчить про рішучу необхідність юридичного забезпечення даного напрямку державної політики у відповідному Законі. Подібну думку підтримують і експерти, 34% яких вважають за необхідне удосконалити законодавство з питань забезпечення рівних прав жінок та чоловіків.

Найменш переконливим для експертів виявилось створення державного (управлінського) механізму забезпечення ґендерної рівності, причому як для експертів-жінок, так і для чоловіків. Це можна пояснити недостатньою довірою до державних структур та можливостей їх ефективного функціонування.

Таблиця 4.1. Експертні оцінки актуальності для українського суспільства окремих напрямів державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, % ²

Найбільш актуальні напрями державної ґендерної політики	В середньому за масивом	Чол.	Жін.
Удосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав жінок та чоловіків	34	32	36
Розробка та впровадження у повсякденну практику механізмів юридичної відповідальності у випадку дискримінації за ознакою статі	47	41	51
Запровадження механізмів позитивних дій з метою ліквідації ґендерного дисбалансу в управлінських структурах у сфері праці та політики	41	34	45
Забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків	39	41	38
Виховання й пропаганда серед населення України культури ґендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері	65	65	65
Захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі	30	44	20
Створення державного (управлінського) механізму забезпечення ґендерної рівності	17	16	17
Інше	0,6	2	—

Справедливість такого ставлення до державних інституцій підтверджується й іншими переконливими показниками. За оцінками експертів, працівники половини досліджуваних установ (організацій) не були належним чином поінформовані про Указ Президента України від 26 липня 2005 р. щодо призначення уповноважених з питань забезпечення рівних прав жінок і чоловіків, хоча з часу його прийняття минуло понад два роки.³ Причому до найменш активних організацій щодо забезпечення ґендерної рівності в українському суспільстві належать суди та прокуратура.⁴

До факторів, сприятливих для ґендерних перетворень в Україні, слід віднести правову реформу, яка відбувається нині. Оскільки фактично

формується ідеологія правової реформи, то в цьому процесі творення ґендерний компонент цілком спроможний зайняти належне місце, зокрема й у реформуванні судової влади. Визначення ґендерної складової правової реформи, її наукове обґрунтування та юридичне вираження є важливим завданням, що постає перед українськими юристами – науковцями і практиками.

Щодо ґендерних перетворень правова реформа має:

- передбачити правову базу для ґендерної рівності, ґендерне обґрунтування законодавства, подолання ґендерно-нейтрального законодавства, що об'єктивно підтримує ґендерну дискримінацію і не сприяє встановленню рівності статей;
- обґрунтувати оновлення законодавства з урахуванням ґендерної перспективи;
- впровадити ґендерні підходи в систему судочинства;
- окреслити механізми захисту ґендерних прав та розгляду скарг у разі їх порушення;
- інтегрувати міжнародні норми з питань ґендеру у внутрішнє законодавство;
- визначити оцінювання прогресу ґендерного виміру правотворчості, правозастосування та правонагляду;
- окреслити напрями формування ґендерно-паритетної правової культури.

Правова реформа у сфері ґендеру покликана гарантувати впровадження ґендерних підходів юридичними методами, що сприятимуть зміцненню законності й дадуть змогу підвищити ефективність діяльності органів державної влади та якість життя населення.

Ґендерні перетворення в Україні потребують проведення ґендерної експертизи українського законодавства. Можливість проведення такої експертизи передбачено юридичною силою Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Це не означає, що раніше правова експертиза не проводилася, але, як справедливо наголошує Міністерство юстиції України, має йтися саме про «ґендерно-правову» експертизу, як складову правової, що потребує професійних знань із ґендеру при її проведенні. Як вказує Закон, все чинне законодавство та проекти нормативно-правових актів підлягають ґендерно-правовій експертизі. Обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативного акта до розгляду, має бути висновок ґендерно-правової експертизи, порядок проведення якої визначений Кабінетом Міністрів України.

Кабінет Міністрів 12 квітня 2006 р. прийняв Постанову «Про проведення ґендерно-правової експертизи», згідно з якою функції здійснення ґендерно-правової експертизи покладено на Міністерство юстиції України. Наказом Міністра юстиції України від 12 травня 2006 р. «Деякі питання проведення ґендерно-правової експертизи» експертиза проектів нормативно-правових актів проводиться структурними підрозділами центрального апарату Міністерства юстиції з 1 червня 2006 р., а чинного законодавства – з 1 січня 2007 р. на основі розробленої Інструкції з проведення ґендерно-правової експертизи. Міністерство юстиції формує плани проведення такої експертизи.

Ґендерна експертиза українського законодавства передбачає виявлення та вилучення всіх прикладів ґендерної дискримінації з чинного законодавства всіх прикладів ґендерної дискримінації, гарантування законодавчими засобами адекватного правового захисту людей від дискримінації за ознакою статі, як явної, так і прихованої, та, зрештою, має продемонструвати політичну волю держави щодо забезпечення ґендерної рівності. Щоб забезпечити фаховість такої експертизи, Міністерство юстиції розробило Практичні рекомендації із здійснення ґендерно-правової експертизи законів та підзаконних нормативно-правових актів та Методичні рекомендації щодо проведення ґендерно-правової експертизи проектів нормативно-правових актів.

Ґендерно-правова експертиза передбачає узгодження законодавства та всіх нормативно-правових актів з Конституцією України і прийнятим Законом, а також міжнародним законодавством з ґендерної рівності. Якісне здійснення такої експертизи потребує уніфікації визначень багатьох термінів, які використовуються в різних законодавчих актах, розбіжності в тлумаченнях яких в подальшому стають основою довільного і вибіркового застосування правових положень.

Виходячи з перших результатів експертизи, Міністерство юстиції подало на розгляд Верховної Ради України законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». У ньому Міністерство пропонує передовсім внести зміни до Кодексу законів про працю України (визначення у колективному договорі положень, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків, ст.13), Закону України «Про колективні договори і угоди» (визначення в колективному договорі та угоді положень, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків, ст. 7, 8), Закону України «Про об'єднання громадян» (встановлення додаткових прав об'єднань громадян з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ст. 20), Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (здійснення Уповноваженим контролю за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; висвітлення цього блоку питань у щорічній доповіді Уповноваженого, ст. 13, 18) та деяких інших.

Внесення змін до законодавчих актів потребує запровадження процедур ґендерного обґрунтування, здійснення відповідних соціологічних досліджень, розробки індикаторів прогресу та ефективності правових норм, прийнятих у системі українського законодавства. В цілому, така імплементація ґендерної складової потребує розвинутої соціології права, яка лише розпочинає своє становлення в Україні.

Творення ґендерного законодавства є одним з пріоритетних на сьогодні напрямів впливу на ґендерні процеси в Україні. Воно є також нагальною реальною проблемою у розвиток кроків, уже зроблених у юридичному забезпеченні ґендерної рівності. До таких кроків слід віднести врахування ґендерного аспекту при прийнятті Конституції України (зокрема, ст. 24, 51 та ін.), Закону України «Про громадянство» 2001 р., законодавства про вибори, Сімейного кодексу. Прийнятий спеціальний Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є першим і надзвичайно важливим кроком у створенні юридичних можливостей самореалізації жінки і чоловіка як рівних.

У системі законодавства найбільш нагальним є внесення змін до Конституції України з позицій ґендеру.

Хоча принцип рівних прав і можливостей є концептуальним для цього документа і пронизує всі конституційні права і свободи, однак проголошення незалежності України, демократичні перетворення в ній та її входження у світове співтовариство зумовлюють необхідність критичного переосмислення консервативної ідеї розподілу соціальних функцій жінки і чоловіка. Найбільше це стосується статті 24, де йдеться про рівні права і можливості жінок і чоловіків. Перша, друга і третя частини цієї статті потребують логічного узгодження, оскільки в частині третій закладена ґендерна асиметрія. Частина перша статті 21 і 24 зосереджена на рівності прав. В них не згадується про обов'язки. Відповідного усунення ґендерних невідповідностей потребують і інші статті Конституції.

Розглянуте з точки зору ґендеру, українське законодавство, в цілому, зосереджувалось на системі норм охоронного й пільгового характеру. Натомість сучасна ситуація потребує законодавчого закріплення спеціальних заходів щодо забезпечення ґендерної рівності, особливо в тих сферах, у яких вона порушена. Цього вимагає Конвенція ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок» від країн, що підписали цей документ, в тому числі й від України.

Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у багатьох статтях звертається до необхідності спеціальних тимчасових заходів. До них належить квотування. Українське законодавство має визначитися у правових підставах закріплення квот, виходячи з дисбалансу представників тієї чи іншої статі в державних структурах і насамперед в законодавчому органі влади. Міністерству юстиції важливо було б вивчити міжнародний досвід квотування і запропонувати систему квот, найефективнішу для України в контексті ґендерно-пропорційного представництва.

Аналіз світового досвіду вказує на найбільш поширені системи квот:

- конституційне встановлення квоти для національних парламентів, коли положення про квоти закріплені в конституції країни;
- квоти, встановлені у виборчому законодавстві або регламентах парламентів, які встановлюються національним законодавством або нормативними актами країни;
- квоти для кандидатів, які встановлюють політичні партії, тобто правила або цільові показники, встановлені політичними партіями, що передбачають включення визначеного відсотка жінок в число кандидатів на виборах.

Проблема державного інтегрування ґендерного підходу у всі сфери життя, надання жінкам і чоловікам рівних можливостей для самореалізації в них потребує забезпечити реалізацію конституційного принципу рівноправності у галузевому законодавстві.

Незважаючи на порівняно недавно, у 2005 році, прийнятий Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», він уже сьогодні потребує розширення наявних в ньому гарантій та можливостей щодо ґендерної рівності, зокрема уточнення механізму їх втілення. До складових такого механізму належить ґендерний підхід до формування кадрового складу судів в Україні.

З огляду на це, варто назвати особливості, що характеризують становлення нової судової системи, яке відбувається нині. Відповідно до Закону «Про судоустрій», систему судів загальної юрисдикції складають місцеві суди (місцеві загальні суди, місцеві господарські та місцеві адміністративні суди); апеляційні суди (загальні апеляційні суди, апеляційні спеціалізовані суди, господарські та адміністративні, Апеляційний суд України); вищі спеціалізовані суди (Вищий господарський суд України та Вищий адміністративний суд України); Верховний суд України. Суди загальної юрисдикції утворюються Президентом України за поданням Міністра юстиції України, погодженим з Головою Верховного суду України або головою відповідного вищого спеціалізованого суду.

Кадрова політика в системі судоустрою має забезпечувати ґендерну рівність у підборі та діяльності кадрів всіх названих вище судів. Однак аналіз кадрового складу судів в Україні з точки зору забезпечення принципу ґендерної рівності виявляє різну представленість осіб чоловічої і жіночої статі. Оскільки процес формування судів ще відбувається, то як приклад наведемо дані кадрового стану тих судових органів, створення яких вже завершилось, зокрема Конституційного й Верховного судів.

Аналіз кадрового складу судів в Україні з точки зору представленості в ньому жінок та чоловіків виявляє, по-перше, різну представленість осіб різної статі залежно від сфери компетенції судових органів Конституційного й Верховного судів та судів Міністерства юстиції України. Так, у складі Конституційного Суду України співвідношення жінок і чоловіків становить 1:6 (із 18 суддів – 3 жінки).

Важливим кроком у здійсненні судово-правової реформи, побудові сучасної судової системи, забезпеченні незалежної судової влади є створення 31 березня 1998 року в Україні конституційного органу держави – Вищої ради юстиції. За 10 років своєї діяльності вона залишається ґендерно розбалансованою. На сьогодні у її складі 17 осіб, серед яких лише дві жінки. При цьому варто наголосити, що очолює раду жінка.⁵

Ґендерно-розбалансованим є також кадровий склад Верховного Суду України (див. Табл. 4.2).

Таблиця 4.2. Ґендерний склад судових палат Верховного Суду України (станом на 4 липня 2007 р.)⁶

Назви судових палат Верховного Суду України	Загальна кількість членів	З них:		Співвідношення жінок і чоловіків
		Жінок	Чоловіків	
Судова палата у цивільних справах	22	7	15	1 : 2
Судова палата у кримінальних справах	35	9	26	1 : 3
Судова палата у господарських справах	9	1	8	1 : 8
Судова палата у адміністративних справах	7	0	6	0 : 7
Військова судова колегія	3	0	3	0 : 3

З наведених даних зрозуміло, що Верховний суд України – найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, – демонструє незначну зацікавленість принципами ґендерної рівності, закріпленими в міжнародному та національному законодавстві. Кількість суддів Верховного суду України, обраних на посаду безстроково, визначається Указом Президента України за поданням Голови Верховного суду, який погоджує її з

Радою суддів України. Рада виконує функції суддівського самоврядування між конференціями суддів. З огляду на це, варто проаналізувати склад Ради суддів України з точки зору ґендерно-паритетного представництва. До її складу входить 76 осіб, з них 8 жінок і 68 чоловіків, тобто співвідношення становить 1:8,5. Жодна з жінок не обрана до керівного складу Ради, а тому неспроможна безпосередньо впливати на формування документів конференції, організацію виконання та контроль рішень, внесення до них ґендерного компоненту як обов'язкового.

Більш ґендерно паритетним є Апарат Верховного Суду України, сім із 18 управлінь та відділів якого очолюють жінки.

До ґендерної збалансованості в структурі управління прагне і Міністерство юстиції України – в різні періоди його діяльності посади міністра та заступників міністра обіймали жінки.

Кадровий склад судової системи потребує уважного вивчення й аналізу узгодження правової й ґендерної культури в такій важливій сфері, як юстиція. Потребує аналізу й той факт, що у практиці українських судів майже відсутній розгляд питань, а, отже, і судових рішень, про відновлення порушених прав у зв'язку з дискримінацією за ознакою статі. Це означає, що громадяни не мають належних правових засобів для захисту своїх прав. Як показало згадуване дослідження Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ, поширення практики захисту від ґендерної дискримінації через судові справи та подачу скарг уповноваженим особам як значне розглядають лише 7% опитаних експертів, тоді як 25 % оцінюють таке поширення як посереднє, а 50% – як незначне.⁹ Це додатковий аргумент в оцінці українського законодавства в сфері ґендеру як декларативного, побудованого на нормах-принципах, які суди на практиці не можуть реалізувати. В ньому не виписані юридичні механізми й відсутні прямі санкції. Так само хибує і Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Сказане схиляє до висновку, що правозастосовчу практику в судах може активізувати лише створення предметного законодавства, зорієнтованого на практичне розв'язання ґендерних проблем.

Нині формування українських судів відбувається в умовах пасивного сприйняття ними ґендерного підходу, а тому й переважно індивідуального ставлення до ґендерної проблематики. Враховуючи, що соціальний час і перетворення в ньому вимагають прискореного виконання міжнародних зобов'язань України, насамперед – Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (згідно з якою Україна зобов'язалась забезпечити практичне здійснення принципу рівноправності чоловіків і жінок, вжити для цього відповідних законодавчих та інших заходів, встановити та забезпечити, включаючи законодавчі заходи, юридичний захист прав жінок на рівній основі з чоловіками за допомогою компетентних національних судів), вкрай необхідно включити норму щодо дотримання ґендерних принципів в Закон «Про судоустрій України».

Творення нового законодавства з урахуванням ґендерного компоненту, яке відбувається нині, потребує від юристів системних наукових знань з питань ґендеру. Втім, юридична наука України лише розпочала освоєння ґендерної проблематики, чи не останньою з суспільних наук долучившись до такого вивчення. Перед українською юриспруденцією

постають питання доктринального масштабу, зумовлені новизною ґендерної тематики, серед яких:

- формування необхідного теоретичного й поняттєвого апарату, а також єдиної і сталої системи термінів та дефініцій;
- комплексне впровадження ґендерної складової в законотворчу діяльність, визначення загальних підходів до ґендерної складової в різних галузях законодавства;
- визначення ґендерних особливостей загального і спеціального юридичних статусів;
- запровадження нових комплексних правових інститутів, таких як ґендерне право;
- оптимізація та ефективність правозастосування ґендерних положень законодавства.

Таке наукове підґрунтя надасть можливості для творення національного ґендерного законодавства. В цілому ж, прогресивний розвиток української правової системи у сфері регулювання ґендерних відносин потребує розробки національної доктрини ґендерної рівності та національної концепції ґендерного законодавства.⁹

Розвиток наукових знань потребує соціального часу, а відкладення реалізації цих завдань впливатиме на темпи прийняття правових норм, що регулюють ґендерні відносини. Слід очікувати, що розпочате узгодження національного законодавства з міжнародним та європейським, а також вивчення та аналіз світового правового досвіду з ґендерного інтегрування прискорить ці процеси та сприятиме його уведенню в юридичну практику України.

* * *

Україна підписала міжнародні та європейські акти, що регулюють ґендерні проблеми, зобов'язалася дотримуватись їх та імплементувати положення міжнародного та європейського права в національне законодавство. В цьому контексті особливо неоціненним є досвід тих країн, які ще в 1970-ті роки утвердили політику рівних прав і можливостей та досягли в ній переконливих результатів. Практичні дії із приведення норм національного права у відповідність з положеннями європейського, інтегрування міжнародних ґендерних стандартів в національну правову систему сьогодні будуть визначальними для України.

¹ Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 18.

² Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 18.

³ Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 18.

⁴ Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 23.

⁵ За даними: www.vfu.gov.ua

⁶ Розраховано за даними: www.gov.ua/clients/vs.nsf

⁷ Розраховано за даними: www.scout.gov.ua

⁸ Жінки і чоловіки в Україні. Статистичний збірник. – К., Державний комітет статистики України, 2001. – С. 78.

⁹ Експертне оцінювання розвитку засад ґендерної політики в українському суспільстві // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 16.

¹⁰ Копиленко О.Л. Правовий статус і ґендерна політика: виміри та підходи // Впровадження ґендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України: Практичний посібник. – К., «К.І.С.», 2004. – С. 19-21.

ПРАЦЯ, ЗАЙНЯТІСТЬ І ДОХОДИ: ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЙ

5.1. Ґендерні особливості попиту та пропозиції на ринку праці

5.1.1. Жінки і чоловіки на ринку праці

З огляду на особливості стану економіки України, перехід до ринкових відносин призвів до неминучих зміни в зайнятості всього населення, зокрема й жінок. Такі зміни пов'язані із трансформацією форм власності, галузевими структурними зрушеннями, підвищенням вимог до ефективності праці і, що особливо важливо, з новими підходами до розуміння забезпечення права на працю.

Фактично, трансформаційні процеси призвели до інтенсифікації праці, в тому числі збільшення тривалості робочого дня, зростання навантажень, та вимог до кваліфікації та рівня освіти, збільшення контролю над виробничим процесом, поєднання декількох видів робіт однією людиною та створення робочих місць з чітко не прописаними обов'язками.

Ці процеси суперечать формуванню громадянського суспільства, що ґрунтується на зміцненні рівних прав усіх груп і верств населення, розширенні законності та правопорядку, а також розвитку третього сектору і недержавних організацій, в яких жінки відіграють значну роль.

Радикальні зміни, що відбуваються в соціально-економічній сфері в період становлення та розвитку ринкових відносин, призводять до появи нових суперечностей у механізмі використання жіночої робочої сили, передовсім пов'язаних з її нижчою конкурентоздатністю порівняно із чоловічою. Ці суперечності проявляються в тому, що жіноча робоча сила потребує додаткових витрат на соціальні цілі.

Ґендерні аспекти трансформації ринку праці характеризуються багатьма чинниками, серед яких можна виокремити такі:

- різна динаміка коефіцієнтів зайнятості чоловічої та жіночої робочої сили, зокрема скорочення коефіцієнтів зайнятості жіночої робочої сили, що є інтенсивнішим порівняно з чоловічою;
- зростання напруженості на ринку жіночої робочої сили, зокрема зниження ступеня використання жіночої робочої сили та зростання кількості жінок, інтегрованих в економіку на порівняно гірших умовах, аніж чоловіки;
- структурні диспропорції ринку праці, тобто неспівпадіння територіальної, кваліфікаційної, вікової, освітньої та інших структурних складових пропозиції праці* з аналогічними структурами поточного попиту на працю, що є більш характерними для чоловічої робочої сили;
- ґендерно різна динаміка структурного безробіття: в ситуації економічного спаду для жінок більше неспівпадіння вакансій та потенційних робітників-жінок, що зменшує можливості жіночого працевлаштування, тоді як періоди економічного підйому, навпаки, збільшують можливості саме жіночої зайнятості внаслідок більшої мобільності жінок на ринку праці порівняно з чоловіками;
- усталене надання переваги роботодавцями найму чоловічої робочої сили;
- поширення розбіжностей між окремими прошарками жінок, яке є нерівномірним і залежить від рівня розвитку регіону, ступеня освіти й професійної кваліфікації жінок, а також – від характеру їх зайнятості;

* Структурна нерівновага ринку праці проявляється, коли територіальна, кваліфікаційна, вікова, освітня та інші структури пропозиції праці не збігаються з аналогічними структурами поточного попиту на працю.

■ одночасне розширення й обмеження можливостей участі жінок в економічному, соціальному та політичному житті внаслідок їх соціально-економічного розшарування.

Саме від праці залежать матеріальні та економічні ресурси кожної людини, а, отже, і її економічна незалежність. Тому сучасний український ринок праці є однією з базових сфер породження гендерної нерівності. За статистичними даними, ринок праці в Україні є гендерно розбалансованим. У цій сфері наявні серйозні гендерні проблеми, що потребують негайної державної уваги та невідкладного розв'язання. Так, на 1 півріччя 2007 року в економіці України було зайнято 10736,1 тис. жінок, серед них 9539,5 тис – працездатного віку, і 1196,6 тис. старше працездатного віку. Як і становище інших соціо-економічних груп, їх становище на ринку праці в підсумку визначається потребою в роботі, попитом економіки на робітників даної соціально-демографічної групи, конкурентоспроможністю жіночої робочої сили, рівнем її кваліфікації, можливостями змін місця роботи, режимом праці, формою власності, а також системою соціального захисту населення у сфері праці в цілому.

Незважаючи на збільшення рівня зайнятості як жінок, так і чоловіків, що має позитивну динаміку, станом на 2007 рік, рівень зайнятості чоловіків перевищував жіночу зайнятість на 10,3% (див. Табл. 5.1).

Таблиця 5.1. Рівень зайнятості населення за статтю та віковими групами у 2006-2007 рр. (% до загальної кількості населення відповідної вікової групи)¹

	Всього	У тому числі за віковими групами, років						Працездатного віку ¹
		15–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–70	
2007 р.								
Все населення	58,7	36,6	76,5	80,8	79,7	60,3	21,6	66,7
жінки	53,7	32,0	68,4	76,7	78,6	53,0	19,7	63,6
чоловіки	64,3	41,0	84,5	85,1	81,0	69,4	24,7	69,8
2006 р.								
Все населення	57,9	35,1	75,4	79,9	79,6	60,4	21,3	65,9
жінки	53,0	30,6	68,1	75,2	77,9	53,7	19,3	62,8
чоловіки	63,5	39,4	82,6	84,7	81,5	68,7	24,5	69,0

¹ Жінки віком 15 – 54 роки, чоловіки – 15 – 59 років.

Дедалі поширенішими розповсюдженими стають види зайнятості, альтернативні звичній найманій праці – самозайнятість, тимчасова праця, праця хатньої прислуги. Ці види праці випадають із сфери дії традиційних систем соціального захисту. З розвитком системи соціального забезпечення і різних схем захисту робітників в нових умовах гнучкої та неформалізованої праці, а також демографічних змін, вкрай важливо враховувати потреби робітників-жінок у все більш «фемінізованих» заняттях і режимах праці.

Розвиток самостійної зайнятості відбувався переважно за рахунок активізації трудових відносин у неформальному секторі економіки України. Кількість зайнятих у цьому секторі економіки у 2007 р. складала 4,7 млн. осіб або 22,3% загальної кількості зайнятого населення віком 15-70 років. Окрім того, слід також враховувати зростання зайнятості населення (і жінок, і чоловіків) у тіньовій економіці, яке ніде не реєструється.

Таблиця 5.2. Зайнятість населення у неформальному секторі економіки за статтю та віковими групами у 2007 році²

	Всього			У тому числі за віковими групами (років), у % до загальної кількості зайнятого населення відповідної вікової групи						Працездатного віку ¹ , тис. осіб
	тис. осіб	у % до		15–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–70	
		загальної кількості зайнятих	відповідного періоду минулого року							
Все населення	4661,7	22,3	100,8	29,3	18,5	17,6	17,3	21,2	63,5	3737,5
жінки	2263,7	22,3	100,6	29,9	17,5	16,3	15,8	23,2	68,2	1629,5
чоловіки	2398,0	22,3	101,0	28,8	19,3	18,9	18,9	19,3	57,5	2108,0

Серед економічно активного населення на ринку праці також переважають чоловіки³, причому протягом останніх років проявляється стала тенденція до зростання чисельності економічної активності чоловіків і зменшення чисельності економічної активності жінок (див. Табл. 5.2). Так, у відсотках до населення працездатного віку чоловіки складають 75%, жінки – 68,2%.

Найбільший інтерес в цих даних представляють різниці в рівнях економічної активності жінок і чоловіків окремих вікових груп у рамках працездатного періоду – жінки до 55 років і чоловіки до 60 років (див. Табл. 5.3).

Таблиця 5.3. Рівень економічної активності населення за статтю та віковими групами у 2007 році (у середньому за період, у % до загальної кількості населення відповідної вікової групи)⁴

	Всього	у тому числі за віковими групами, років						Працездатного віку ¹
		15–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–70	
Все населення	62,6	41,8	82,2	85,8	84,5	63,3	21,6	71,7
жінки	57,1	36,6	73,8	80,9	83,6	54,9	19,7	68,2
чоловіки	68,9	46,8	90,5	90,8	85,6	73,7	24,7	75,0

¹ Жінки віком 15 – 54 роки, чоловіки – 15–59 років.

Порівняно нижчий рівень економічної активності жінок, фіксований у віці 15–24 роки, пов'язаний з періодами навчання та активного періоду народжувань серед жінок, що припадають на цей же вік. Іншу вікову групу, в якій фіксується нижча економічна активність, становлять жінки в віці від 50 до 59 років. Як свідчить статистика, в цей період жінка стає найбільш неконкурентоздатною порівняно з чоловіками (54,9% у жінок проти 73,7%), одним з пояснень чого безумовно є коротший пенсійний вік жінок. Також показовим є гендерний розрив серед найпрацездатнішої вікової групи – 25–29 років. У ній розрив складає 19,7%, причому він продовжує розширюватися, оскільки в 2004 році складав 14,1%, в 2005 – 15,1%, а у 2006 році – 15,9% (див. Табл. 5.4).

Статистичні дані свідчать про наявність певної тенденції випереджувального зниження економічної активності працездатних жінок.

Зараз вже можна говорити про сталість цієї тенденції, адже вона простежується з початку 1990-х рр. Частково ця тенденція має об'єктивний характер, оскільки пов'язана зі специфікою жіночої праці взагалі. Але є й інше питання, а саме, до якої міри дана тенденція зниження економічної активності жінок має добровільний чи примусовий характер?

Наскільки вона залежить не від сімейних обставин конкретної жінки, а від кон'юнктури попиту та пропозиції жіночої робочої сили на ринку праці, що погіршується.

Таблиця 5.4. Рівень економічної активності населення за статтю, віковими групами у 2004-2006 рр. (у середньому за період, у % до загальної кількості населення відповідної вікової групи) ⁵								
	Всього	у тому числі за віковими групами, років						Працездатного віку ¹
		15–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–70	
2004 р.								
Все населення	62,0	40,2	82,4	85,1	84,7	64,5	19,8	71,1
жінки	57,6	37,0	75,3	81,4	83,1	58,7	17,7	68,6
чоловіки	66,8	43,2	89,4	88,9	86,4	71,7	23,1	73,5
2005 р.								
Все населення	62,2	40,2	81,4	84,2	84,3	64,8	22,9	70,9
жінки	57,0	35,5	73,5	79,8	82,9	57,2	20,3	67,6
чоловіки	67,9	44,7	89,2	88,8	85,9	74,2	26,7	74,1
2006 р.								
Все населення	62,2	40,8	81,4	85,1	84,7	63,4	21,4	71,2
жінки	56,8	36,1	73,4	80,1	83,0	55,7	19,3	67,8
чоловіки	68,2	45,4	89,3	90,3	86,6	72,9	24,6	74,5

¹ Жінки віком 15 – 54 роки, чоловіки – 15–59 років.

Відзначимо, що кожен процентний пункт зниження економічної активності означає зменшення пропозиції жіночої робочої сили. Це дає певне уявлення про можливості регулювання масштабів жіночого безробіття в найближчі роки, наприклад, шляхом зниження потреб окремих груп жінок внаслідок вищої матеріальної підтримки сімей з дітьми.

Наразі важко прогнозувати зміни рівня економічної активності жінок в найближчі роки. Якщо продовжиться тенденція в зайнятості, яка склалася зараз, включно з її динамікою в тіньовій економіці, то рівень економічної активності жінок знижуватиметься й надалі.

5.1.2. Ґендерна сегрегація ринку праці

Напередодні ринкових перетворень в Україні галузева структура зайнятості жінок була відносно більш різноманітною порівняно з чоловіками, переважно сконцентрованими в галузях матеріального виробництва, та порівняно зі структурою зайнятості жінок у багатьох економічно розвинутих країнах, в яких працюючі жінки зайняті переважно у сфері обслуговування.

З початком ринкових перетворень розпочалися й істотні зміни в чисельності зайнятих за галузями економіки, однак для аналізу цих змін за статтю ми не маємо достатньої статистичної інформації. З певною визначеністю можна відзначити лише зниження чисельності зайнятих у всіх великих галузях матеріального виробництва та їх зростання у невиробничій сфері (за винятком науки та наукового обслуговування, де чисельність працюючих, навпаки, скорочувалась).

Поглиблення ґендерної сегрегації як одну з характерних ознак сучасного українського ринку праці відзначає низка дослідників.⁶ Подібно до багатьох індустріальних країн, ринок праці в Україні умовно поділяється на два сектори – жіночий та чоловічий.⁷ Жіноча зайнятість сконцентрована

на в більш обмеженій кількості галузей порівняно з чоловічою⁸, за яскраво вираженої як галузевої, так і професійної сегрегації між ними.

До явищ галузевої сегрегації належать: висока концентрація жінок серед зайнятих у галузях невиробничої сфери, у легкій, харчовій, медичній промисловості (від 57,4% у харчовій до 86,6% у сфері соціального забезпечення); велика частка жінок-робітниць на роботах, які не вимагають високої кваліфікації; переважання жінок серед незайнятого працездатного населення (62,1%).

Як показує розподіл жінок і чоловіків за секторами економіки, за даними Держкомстату України (див. Табл. 5.5), переважна кількість жінок концентрується в сфері охорони здоров'я (84,6%), соціального захисту (83,7%), фінансової та банківської діяльності (77,5%), державної служби (72,4%). Торгівля й послуги – сфери традиційно жіночої зайнятості – посідають друге місце. До професій, в яких кількісно переважають чоловіки, належать водії, машиністи, гірники, металурги, а також робітники сфери машинобудування.

Можна зробити висновок про те, що основною сферою жіночої зайнятості є сфера послуг. В ній зайнято майже 60% жінок, тоді як частка цього сектору в зайнятості чоловіків складає близько 30%. Розширення сектору послуг, що відбулося останніми роками, стимулювало зростання зайнятості жінок, створювало робочі місця та попит на жіночу робочу силу, але водночас посилило ґендерну сегрегацію на ринку праці.

Таблиця 5.5. Розподіл чоловіків і жінок за секторами економіки (2006) ⁹

Сектори економіки	Чоловіки	Жінки
Промисловість	59,2	40,8
Сільське господарство	64,2	35,8
Лісове господарство	75,7	24,3
Будівництво	71,7	28,3
Транспорт	73,6	26,4
Зв'язок	37,5	62,5
Роздрібна торгівля	32,5	67,5
Виробництво харчових продуктів	24,5	75,5
Посередницькі послуги	60,5	39,5
Матеріально-технічне постачання	61,8	38,2
Інформаційні послуги	43,8	56,3
Житлове господарство	42,5	57,5
Комунальне господарство	55,5	44,5
Послуги	46,2	53,8
Інше матеріальне виробництво	57,9	42,1
Охорона здоров'я	15,4	84,6
Спорт	47,4	52,6
Соціальний захист	16,3	83,7
Образотворче мистецтво	21,4	78,6
Культура	33,9	66,1
Наука	42,9	57,1
Фінанси та банківська діяльність	22,5	77,5
Державна служба	27,6	72,4
Оборона	77,5	22,5

Разом з тим, більше половини чоловіків зайняті в сільськогосподарському виробництві (64,2%), переважно низькокваліфікованою важкою фізичною працею з вирощування овочів та фруктів, та у тваринництві.

Бізнесом у промисловості займається 2% жінок. Найбільша група жінок-підприємців – передпенсійного та пенсійного віку. Для них бізнес, як правило, дрібний, кустарний, є просто засобом виживання. Появи висококваліфікованих і готових до сучасного ринку підприємниць слід очікувати серед молодшого покоління. Крім того, жінки становлять значну частину зайнятих у маргінальній економічній діяльності. Ця діяльність відбувається у своєрідних нішах, що виникли стихійно. Йдеться про неформальну зайнятість: торгівлю на стихійних ринках, «човникову» діяльність тощо. Це означає, що жінки несуть на собі основний тягар соціальних втрат ринкових реформ і змушені розробляти альтернативні економічні стратегії.

Дані Державного комітету статистики не дозволяють провести повну оцінку професійної сегрегації, базовану на гендерно-дисаггегованих даних. Тому для оцінки професійної сегрегації використовується класифікація видів діяльності за групами професій. Виокремлюють види діяльності військовослужбовців, керівників, спеціалістів з вищою освітою, зайнятих у сфері обслуговування, кваліфікованих сільгоспробітників і робітників рибної промисловості, промислових робітників, некваліфікованих робітників. Аналіз динаміки за декілька останніх років дозволив зробити висновок, що «чоловічими» професійними групами залишаються військовослужбовці (в цій групі концентрація жінок найнижча), кваліфіковані сільгоспробітники і робітники рибної промисловості, оператори та машиністи установок. Проте в цих професійних групах протягом останніх п'яти років спостерігались деякі зміни. Так, в професійних групах військовослужбовців та промислових робітників кількість жінок дещо збільшилась, а в професійних групах кваліфікованих сільгоспробітників, навпаки, зменшилась.

До професійних груп, які були й залишаються «жіночими», належать службовці з обслуговування клієнтів, професіонали із середньою освітою, зайняті у сфері обслуговування. Крім того, слід зазначити, що наявна гендерна сегрегація посилюється ще й прийнятим способом класифікації професій. Вже самі системи класифікації професій відображають гендерну нерівність на ринку праці, оскільки традиційно «чоловічі» галузі у промисловості визначені детально, а «жіночі» галузі, наприклад, охорона здоров'я або опіка, сконцентровані в дуже широкі категорії, що фактично охоплюють багато різних професій.

Професійна гендерна структура зайнятості в багатьох випадках відповідає з галузевій структурі. Жінки не тільки більш зайняті у сфері послуг, але й займаються видами діяльності, переважно пов'язаними з обслуговуванням в тих видах професійної діяльності, що обслуговуючими не є. Крім того, існує неявний розподіл між чоловічою та жіночою зайнятістю, особливо по кадровій вертикалі.

Виникає питання, чому професійна сегрегація є саме такою? Адже на сьогодні менша залученість жінок до тієї чи іншої професійної діяльності (окрім гірнично-добувної та металургійної промисловості) вже не виправдана їх фізичними характеристиками. Це дозволяє припустити існування уявлень про «жіночі» та «чоловічі» професії, як підґрунтя професійної сегрегації за ознакою статі. Останні соціологічні дослідження підтверджують

цю думку.¹⁰ Згідно з отриманими даними, наявність «жіночих» і «чоловічих» професій відзначили 50,6% опитаних чоловіків і 50,5% жінок. До думки про те що розподілу професій на «жіночі» й «чоловічі» не існує, пристають 34,7% чоловіків та 37,3% жінок, а вагаються з відповіддю, відповідно, 14,6% та 12,2%. Отже, наявність стереотипів щодо існування окремих «чоловічих» і «жіночих» професій своїм вибором підкреслили 50,5% опитаних.

Головний висновок, який можна зробити, виходячи з розподілу жінок і чоловіків за видами економічної діяльності (й залежно від характеру та складності робіт, в яких вони задіяні) – це висновок про імовірність подальших ґендерних диспропорцій внаслідок зниження потреб економіки в жіночих та чоловічих кадрах та їх різної залученості до різних видів економічної діяльності.

5.1.3. Динаміка попиту та пропозиції на ринку праці

Недосконалість існуючих механізмів адаптації ринку праці України до умов ринкової трансформації (з точки зору ефективної структури зайнятості) відображає й наявна структура попиту та пропозиції робочої сили.

Динаміка обсягів пропозиції робочої сили визначається якісними й кількісними демографічними змінами, що є головним чинником формування трудового потенціалу суспільства. Крім кількісного зменшення економічно активного населення, попит на робочу силу зазнає впливу й несприятливих медико-демографічних тенденцій, які істотно обмежують кількісне збільшення пропозиції робочої сили на ринку праці, водночас знижуючи її якість.

Якісні характеристики робочої сили суттєво впливають на кількісний та якісний склад її пропозиції. Однак в умовах переходу до інноваційної моделі розвитку економіки навіть збереження досить високого рівня освіти національної робочої сили (частка осіб з вищою освітою у складі економічно активного населення України становить 23,0%) не рятує від поступового погіршення якісного складу робочої сили через відсутність систематичного оновлення набутих знань.

Тут доречно нагадати про існування досить серйозної проблеми, яка є наслідком невідповідності сучасної системи підготовки кадрів потребам ринку праці. Система української освіти практично не відповідає запитам сучасного ринку праці й реальних секторів економіки. Екстенсивний розвиток сфери вищої освіти збільшив суперечності між постійно зростаючим ринком освітянських послуг та якістю освіти, яку він надає. Відтак сьогодні ринок праці не може «переварити» більш ніж півмільйонну кількість випускників вищих навчальних закладів із приблизно однаковими фаховими компетенціями.

Незважаючи на значну частку жінок із вищою освітою (чи тих, які навчаються у ВНЗ), а також на переважання відсотка жінок з вищою освітою порівняно з чоловіками,* серед найбільших перешкод у здійсненні успішної кар'єри жінки вказують недостатній рівень освіти (див. Табл. 5.6). Чоловіками брак освіти усвідомлюється навіть сильніше – на цю обставину вказали 54,8% чоловіків, порівняно з 39,9% жінок. Крім того, другу рангову позицію для них посідає недостатній рівень професіоналізму.

* Згідно з даними Державного комітету статистики, на початок 2004/2005 навчального року дівчата становили 49% загальної кількості учнів закладів середньої освіти, а серед студентів вищих навчальних закладів – 53%. Таким чином, вищою освітою було охоплено 53% жіночого і 47% чоловічого населення віком 18-22 роки.

Таблиця 5.6. Відповіді на запитання, які з наведених обставин найбільш заважають жінкам та чоловікам здійснювати успішну професійну кар'єру (% до тих, хто відповіли) ¹¹

	Чоловіки	Жінки
Недостатній рівень освіти	54,8	39,9
Недостатній рівень професіоналізму (досвід та знання)	59,4	46,5
Упередження керівництва щодо висунення представників жінок на керівні посади	10,0	20,5
Велика конкуренція з боку колег-жінок	9,0	12,9
Велика конкуренція з боку колег-чоловіків	29,6	18,4
Невпевненість у своїх силах	25,1	24,4

Слід зазначити, що після отримання незалежності Україна обрала модель трансформації суспільства, яку можна розцінити як одну із найгірших, адже замість цивілізованого розвитку, керованого послідовною національною політикою, країна пішла шляхом первинного накопичення капіталу, притаманного «дикому капіталізму». Це зумовило конфлікт між приватними інтересами нових фінансово-політичних груп і загальнонаціональними інтересами. В таких умовах якісна освіта, а також фундаментальні науки, що забезпечують прогрес, виявились непотрібними: сформувалась суперечність між сферою вищої освіти й ринком праці, на яку вказувалось вище. У перші роки незалежності на ринку праці переважав попит на представників сфери послуг, які потребували не фундаментальних, а предметних знань та певного досвіду практичної роботи. Ця тенденція переважає і сьогодні. З огляду на це зрозуміло, чому саме високоосвічені жінки складають більшість серед безробітних і тих, хто перекваліфіковується, найбуваючи нижчої кваліфікації для спрощення пошуків роботи.

Таким чином, сформований наразі в Україні ринок праці є розбалансованим за професійно-кваліфікаційними ознаками. Наявний високий професійний рівень працівників не відповідає потребам роботодавців у робочій силі. Дисбаланс між попитом на робочу силу та її пропозицією набуває гостроти, при цьому диспропорції на ринку праці в першу чергу віддзеркалюються на жіночій робочій силі та на молоді.

Визначальний вплив на ринок праці сьогодні має динаміка попиту робочої сили в промисловості, яка є найбільшою сферою застосування праці і чоловіків, і жінок (див. Табл. 5.7).

Таблиця 5.7. Потреба підприємств у працівниках за видами економічної діяльності у 2002-2007 рр. (на кінець звітного періоду; осіб) ¹²

	Всього	у тому числі					Будівництво
		Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	Промисловість	з неї			
				добувна промисловість	переробна промисловість	виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	
2002	10136	979	4475	13	4226	236	850
2003	9882	843	4153	63	3902	188	625
2004	11243	936	4130	7	3544	579	799
2005	12544	873	3800	15	3365	420	793
2006	12546	745	3864	6	3205	653	845
2007	10643	616	3572	15	3254	303	732

(продовження)

	Всього	у тому числі								
		Торгівля; ремонт авто- обілів; побутових виробів та предметів особистого вжитку	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність тран- спорту та зв'язку	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда; інжи- ніринг та надання послуг підприємцям	Державне управ- ління	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Інші види еконо- мічної діяльності
2002	10136	178	330	500	53	1013	454	396	367	541
2003	9882	920	26	435	111	807	596	350	256	760
2004	11243	1110	51	1026	180	791	823	343	449	605
2005	12544	1771	69	1120	179	1218	847	340	954	580
2006	12546	1738	79	986	62	1769	726	358	379	995
2007	10643	1485	76	1145	68	1065	633	390	473	388

* Розробка показників за видами економічної діяльності здійснюється з 2002 року. Назви видів економічної діяльності приведені у відповідність до нової редакції Класифікації видів економічної діяльності (ДК 009:2005), яку прийнято і яка набрала чинності згідно з наказом Держспоживстандарту від 26 грудня 2005 року №375.

Разом з тим, останнім часом спостерігається збільшення обсягів потреби підприємств у працівниках, зумовлене зростаннями темпами розвитку економіки й досягненням макроекономічної стабілізації в країні.

Аналіз динаміки попиту та пропозиції робочої сили на зареєстрованому ринку праці показує, що паралельно з незначним скороченням чисельності незайнятого населення, яке перебувало на обліку Державної служби зайнятості України, потреби підприємств у працівниках для заміщення вільних робочих місць та вакантних посад збільшуються. Як показує аналіз динаміки попиту та пропозиції робочої сили за професійними групами, найбільше зросла потреба в технічних службовцях (майже у 3,3 рази), представниках найпростіших професій (у 2,4 рази), працівниках сфери обслуговування та торгівлі (у 2,1 рази), тобто в представниках тих професійних груп, характер праці яких уніфікований. Водночас зміни потреби підприємств у кваліфікованих робітниках з інструментом (1,4 рази) та у керівниках (в 1,5 рази) позначені відносно слабкою динамікою.

У галузевому розрізі найвагомішою у структурі попиту на робочу силу за видами економічної діяльності залишається потреба в працівниках обробної промисловості. В загальній кількості вільних робочих місць та вакантних посад кожне четверте припадало на обробну промисловість, дев'яте – на будівництво, десяте – на оптову й роздрібну торгівлю, торгівлю транспортними засобами та послуги з ремонту.

Трудо- й енергомістка обробна промисловість з характерними для неї повільними темпами структурної перебудови і далі орієнтується на відтворення потреби в низькокваліфікованих представниках робітничих професій, готових для роботи в умовах жорстко регламентованого виробництва. Потреба підприємств цієї галузі в працівниках робітничих спеціальностей продовжує утримуватись на досить високому рівні – понад 80,9% загального обсягу потреби в працівниках. Ймовірно, що в найближчій перспективі ця потреба залишатиметься стабільною, оскільки монотонний характер та несприятливі умови праці, високий рівень виробничого травматизму і значні обсяги заборгованості з виплат заробітної плати й надалі сприятимуть високому рівню плинності кадрів у обробній промисловості.

Утримання досить стабільного попиту на працівників обробної промисловості, сфери операцій з нерухомістю, здавання під найм та послуг юридичним особам, транспорту та зв'язку зумовлене переважно високим рівнем плинності кадрів у цих сферах, а не динамізмом розвитку загаданих видів економічної діяльності.

Натомість сфери фінансової діяльності, освіти, колективних, громадських та особистих послуг характеризуються відносною стабільністю потреби в працівниках для заміщення вільних робочих місць, посад службовців. Це результат збереження високого рівня конкуренції між претендентами на заміщення обмеженої кількості вакантних робочих місць даного сегменту ринку праці. За категоріями робочих місць навантаження зареєстрованого незайнятого населення на вільні робочі місця становило: для робітників – 3 особи; службовців – 4; на місця, що можуть бути укомплектовані працівниками, які не потребують спеціальної підготовки – 8, та працівників сільського господарства – 13 осіб.

У тривалій перспективі, отже, слід очікувати вагоміших перетворень у сферах зайнятості чоловіків, сконцентрованих в індустріальній та сільськогосподарській сферах діяльності. Їх надмірно висока зайнятість в цих галузях віддзеркалює відносно низький технологічний рівень мате-

Таблиця 5.8. Працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян за статтю в 2000-2007рр.¹³

	Всього	У тому числі	
		жінки	чоловіки
2000			
Працевлаштовано, тис. осіб	24,1	10,9	13,2
Рівень працевлаштування, % ¹	19,6	16,7	23,0
2001			
Працевлаштовано, тис. осіб	30,5	14,6	15,9
Рівень працевлаштування, % ¹	25,5	22,5	29,1
2002			
Працевлаштовано, тис. осіб	30,2	14,6	15,6
Рівень працевлаштування, % ¹	30,4	26,4	35,4
2003			
Працевлаштовано, тис. осіб	32,6	15,5	17,1
Рівень працевлаштування, % ¹	31,6	27,1	37,1
2004			
Працевлаштовано, тис. осіб	37,2	18,6	18,6
Рівень працевлаштування, % ¹	33,8	30,2	38,4
2005			
Працевлаштовано, тис. осіб	39,8	20,2	19,6
Рівень працевлаштування, % ¹	36,4	33,1	40,6
2006			
Працевлаштовано, тис. осіб	40,2	19,7	20,5
Рівень працевлаштування, % ¹	40,4	36,1	45,7
2007			
Працевлаштовано, тис. осіб	39,9	20,2	19,7
Рівень працевлаштування, % ¹	44,3	40,8	48,6

¹ Розраховано як відношення чисельності незайнятих осіб, працевлаштованих державною службою зайнятості, до загальної чисельності осіб, які перебували на обліку звітного періоду.

ріального виробництва, що має підвищитися в ході реформування економіки. Саме чоловікам найближчим часом доведеться кардинально переглядати свої професійні інтереси та переваги. Певні зрушення в цьому напрямку можна відзначити вже сьогодні – наприклад, притік чоловіків з технічною освітою у сферу фінансової діяльності.

Водночас уже зараз у змінах складу зайнятих за статтю в професійному розрізі простежується принцип підвищення частки чоловіків у сферах, у яких вища заробітна плата та суспільний престиж. Так, практично всі нові види діяльності, пов'язані з формуванням ринкових структур, виконуються здебільшого чоловіками.

Професійну структуру зайнятих жінок також очікують істотні зміни з точки зору складності виконуваних робіт. Широке застосування жіночої праці на малокваліфікованих роботах також відображає низький технологічний рівень виробництва. Зокрема, висока частка жінок, зайнятих інформаційною діяльністю, переважно зумовлена недостатньою технічною оснащеністю цієї сфери; робітниці фізичної праці часто виконують роботу невисокої кваліфікації, а ті, хто працює розумово, – переважно виконують нескладну роботу радше канцелярського, ніж інженерного профілю. Додаткові ускладнення проблеми зайнятості жінок найближчим часом можуть виникнути внаслідок помітного зростання пропозиції робочої сили з числа жінок у віці 45-54 роки, яким значно складніше адаптовуватися до ринкових відносин.

Проаналізувавши динаміку змін попиту та пропозиції робочої сили протягом останніх років, можна зробити висновки про те, що зменшення обсягів пропозиції робочої сили обумовлене дією як об'єктивних, так і суб'єктивних демооекономічних чинників. Разом з тим, низька інвестиційна активність суб'єктів господарювання, яка спричинює суттєве обмеження інвестиційних можливостей зростання попиту на робочу силу, призводить до збереження повільних темпів процесу оновлення виробництва, збереження значної кількості малоефективних низькооплачуваних робочих місць та обмеження можливостей зростання потреби підприємств у робочій силі високого рівня кваліфікації.

5.1.4. Гендерні відмінності в можливостях працевлаштування

За даними державного центру зайнятості, активність жінок у пошуку роботи через державну службу зайнятості є вищою (56,0%), ніж серед чоловіків. У 2007 році послугами державної служби зайнятості скористалися 1617,0 тис. жінок, з яких 531,0 тис. працевлаштовані, що становить половину всіх працевлаштованих службою зайнятості. За даними Держкомстату,¹⁴ протягом 1 півріччя 2006 року послугами державної служби зайнятості скористалися 981,6 тис. жінок, з яких 272,3 тисяч працевлаштовані (49,0% всіх працевлаштованих державною службою зайнятості).

Згідно одного з останніх опитувань, 51,8% жінок відповіли, що їм важко знайти роботу за їхньою кваліфікацією навіть без достатнього заробітку (Див. Таб. 5.9). Серед чоловіків такий відсоток складає 47,9%. Лише 16,8% опитаних жінок і 25,6% чоловіків відповіли, що знайти роботу за відповідною кваліфікацією без достатнього заробітку – легко.

При цьому 71,9% опитаних жінок і 74,8% чоловіків відповіли, що важко знайти роботу відповідної кваліфікації з достатнім заробітком.¹⁶ Крім

Таблиця 5.9. Розподіл відповідей на запитання: «Чи важко знайти роботу за Вашою кваліфікацією без достатнього заробітку»¹⁵

	2002			2005			2006		
	Чоловіки	Жінки	Разом	Чоловіки	Жінки	Разом	Чоловіки	Жінки	Разом
Легко	17,9	10,7	13,9	25,8	18,4	21,7	25,6	16,8	20,7
Важко	55,3	57,4	56,5	49,2	51,0	50,2	47,9	51,8	50,0
Не знаю	26,8	31,9	29,6	25,0	30,6	28,1	26,5	31,5	29,2

того, 45,1% жінок та 40,5% чоловіків відповіли, що для них важко знайти будь-яку роботу,¹⁷ а знайти роботу з достатньою платнею важко для 61,6% опитаних.¹⁸ (див. Табл. 5.10). Ці відповіді є яскравим свідченням суттєвого дисбалансу між попитом та пропозицією на ринку праці загалом та дисбалансу між кваліфікаційним рівнем чоловіків і жінок, одного боку, та потребою ринку праці, з другого боку.

Таблиця 5.10. Розподіл відповідей на запитання: «Чи важко знайти будь-яку роботу з достатньою платнею»¹⁹

	2002			2005			2006		
	Чоловіки	Жінки	Разом	Чоловіки	Жінки	Разом	Чоловіки	Жінки	Разом
Легко	3,3	2,4	2,8	5,4	5,5	5,5	9,0	6,7	7,7
Важко	67,2	66,6	66,9	66,0	61,7	63,6	61,3	61,8	61,6
Не знаю	29,5	31,0	30,3	28,6	32,8	30,9	29,7	31,5	30,7

Традиційно вважалось, що жінки є найбільш вразливою групою щодо перспектив працевлаштування. Проте дані Держкомстату свідчать, що працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян є збалансованим за статтю (див. Табл. 5.11).

Законом України «Про зайнятість населення» передбачено додаткові гарантії зайнятості окремим категоріям громадян, які потребують соціального захисту й не здатні на рівних конкурувати на ринку праці. До цієї категорії належать жінки, які мають дітей віком до 6 років та самотні матері, які мають дітей віком до 14 років або дітей-інвалідів. Гарантії зайнятості для них забезпечуються через квоти бронювання на підприємствах, в установах і організаціях до – 5 відсотків від загальної кількості робочих місць.

На 2006 рік для таких жінок заброньовано 18,9 тис. робочих місць, на які протягом 1 півріччя 2006 року працевлаштовані 9 тис. жінок.

Однак, попри законодавче забезпечення рівних можливостей з працевлаштування, жінці складніше отримати підвищення по роботі, причому такі утруднення характерні для жінок усіх вікових категорій (див. Табл. 5.12). Саме підвищення якості роботи жінок є одним із головних викликів, на які має відповісти стратегія держави у сфері зайнятості.

Згідно з даними Державного комітету статистики, у 2006 році, з метою підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, до професійного навчання було залучено 117,6 тис. жінок (60,8% загальної чисельності). Протягом січня-червня 2006 року 71 тис. жінок проходили професійне навчання. Професійна підготовка та перепідготовка здійснюється для 568 професій та спеціальностей, на які є попит на ринку праці. Найбільшим попитом серед жінок користуються професії та спеціальності бухгалтера зі знанням міжнародних стандартів та сучасних комп'ютерних програм, секретаря керівника, кухаря, кондитера, перукаря, продавця,

Таблиця 5.11. Працевлаштування громадян, не зайнятих трудовою діяльністю за статтю у 2006 - 2007 році²⁰

		Працевлаштовано, тис. осіб, 2007 р.	Рівень працевла- штування, %, 2007	Працевлаштовано, тис. осіб, 2006 р.	Рівень працевла- штування, %, 2006
Січень	Всього	63,7	6,7	55,0	5,2
	жінки	32,6	5,9	28,6	4,6
	чоловіки	31,1	7,9	26,4	6,1
Лютий	Всього	77,7	8,0	70,9	6,5
	жінки	37,7	6,7	35,2	5,6
	чоловіки	40,0	9,7	35,7	7,8
Березень	Всього	103,8	10,8	90,4	8,2
	жінки	45,5	8,1	41,2	6,5
	чоловіки	58,3	14,3	49,2	10,6
Квітень	Всього	113,9	12,3	113,7	10,6
	жінки	52,6	9,7	52,4	8,4
	чоловіки	61,3	15,8	61,3	13,5
Травень	Всього	111,3	12,6	114,2	11,1
	жінки	55,3	10,7	56,6	9,4
	чоловіки	56,0	15,3	57,6	13,4
Червень	Всього	112,0	13,7	110,0	11,5
	жінки	57,3	11,8	57,5	10,2
	чоловіки	54,7	16,4	52,5	13,4
Липень	Всього	95,4	12,1	90,2	10,0
	жінки	46,9	10,0	44,4	8,3
	чоловіки	48,5	15,3	45,8	12,5
Серпень	Всього	85,4	11,3	80,7	9,4
	жінки	42,0	9,3	39,9	7,7
	чоловіки	43,4	14,4	40,8	11,8
Вересень	Всього	96,0	12,9	100,2	11,6
	жінки	52,5	11,6	54,8	10,4
	чоловіки	43,5	15,0	45,4	13,4
Жовтень	Всього	107,2	14,5	107,8	12,5
	жінки	49,7	11,0	50,9	9,7
	чоловіки	57,5	19,8	56,9	16,8
Листопад	Всього	74,9	10,0	79,1	9,0
	жінки	36,5	8,1	38,3	7,2
	чоловіки	38,4	13,0	40,8	11,7
Грудень	Всього	57,3	7,5	56,6	6,2
	жінки	28,2	6,3	28,3	5,3
	чоловіки	29,1	9,2	28,3	7,6

Розраховано як відношення чисельності незайнятих осіб, працевлаштованих державною службою зайнятості, до загальної чисельності осіб, які перебували на обліку впродовж звітної періоду.

Таблиця 5.12. Отримання підвищення по роботі²¹

	Всього	15–29 років		30–49 років		50–54 роки	
		жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Отримали підвищення по роботі	8,7	6,6	8,3	9,6	11,4	8,3	9,5
Не отримали підвищення по роботі	91,3	93,4	91,7	90,4	88,6	91,7	90,5

кравця тощо. Значна увага приділяється навчанню за професіями, що дозволяють незайнятим громадянам, особливо жінкам, реалізувати себе у сфері малого бізнесу шляхом самозайнятості, наприклад, пошив одягу, перукарські послуги та ін.

Але структурні деформації у підготовці кадрів (зокрема, зменшення обсягів підготовки фахівців технічних спеціальностей) суттєво звужують можливості поліпшення якісного складу пропозиції робочої сили, що може значно ускладнити перспективи забезпечення збалансованого розвитку економіки. Зокрема, в останні роки суттєво зменшується пропозиція кваліфікованих представників робітничих професій: частка осіб з професійно-технічною освітою серед економічно активного населення зменшилася до 24%.

Водночас у структурі пропозиції некваліфікованої робочої сили також відбуваються зрушення: за даними обстеження економічної активності населення, близько третини економічно активних осіб не мають професійної освіти, в тому числі 7% не мають навіть повної загальної середньої освіти.²²

Окремі тенденції ринку праці в контексті ґендерного аналізу визначають автори дослідження «Праця жінок: дискримінація стосовно жінок на українському ринку праці» (2003 р.). Проаналізувавши пропозиції трудових вакансій на вітчизняному ринку праці, дослідники дійшли висновку про те, що і державні установи, і приватні структури в оголошеннях про наявні вакансії надають перевагу чоловікам, а ринок праці в Україні в цілому відображає застарілі стереотипні уявлення про можливості жінок.²³ Згідно з даними цього ж дослідження, українські жінки віком від 35 років частіше за чоловіків стикаються зі значними перешкодами під час працевлаштування: «більшість вакансій, розрахованих на жінок, – секретарки, доглядальниці та офіціантки – типово вважаються «підходящими» лише для молодих жінок та дівчат».²⁴ Дані Держкомстату підтверджують результати цього дослідження.

Проаналізувавши великий масив оголошень і провівши серію інтерв'ю з жінками, експерти дійшли висновку: «вимоги до статі працівника висуваються в усіх галузях і категоріях зайнятості. І оголошення про робітничі вакансії, що передбачають фізичну працю, і оголошення про вакансії для менеджерів середньої та вищої ланки, зазвичай, вимагають саме чоловіків-кандидатів». Натомість у більшості оголошень, що шукають саме жінок, йдеться про вакансії у сфері надання послуг, такі як офіціантки та хатні робітниці, а також малооплачувана та підпорядкована робота за фахом секретарки або бухгалтерки.²⁵

Подібних висновків доходять і експерти, залучені до комплексного дослідження «ґендерний розвиток в Україні. Реалії і перспективи» (2003 р.), проведеного Програмою розвитку ООН. Узагальнені в ньому статистичні дані свідчать про те, що жінки масово представлені в таких видах діяльності, як оптова і роздрібна торгівля, операції з нерухомим майном, сфера освіти та охорони здоров'я, фінансова діяльність, юридичні послуги і соціальне забезпечення. При цьому, за даними цього ж дослідження, рівень безробіття жінок з повною вищою освітою є трохи вищим порівняно з рівнем безробіття чоловіків, які належать до відповідної категорії. Експерти доходять висновку: в Україні спостерігається посилення професійної сегрегації залежно від статі.²⁶

Таким чином, в Україні формуються окремі «професійні території» чоловіків і жінок, причому умовною професійною територією чоловіків є не лише окремі професії, галузі та сфери господарської діяльності, а й, власне, керівництво в широкому розумінні. Керівні ролі в економіці, як і в політиці, сьогодні здебільшого відіграють українські чоловіки, що чітко виявляється при співставленні попередньо проаналізованого ґендерного складу керівників підприємств та керівників органів виконавчої влади.²⁷ Це підтверджують і дані Держкомстату, згідно з якими на травень 2004 р. загальна кількість жінок на вищих управлінських посадах була незначною – у промисловості вона становила 20,2%, а у сільському господарстві – 9,5%.

5.1.5. Ґендерні виміри безробіття

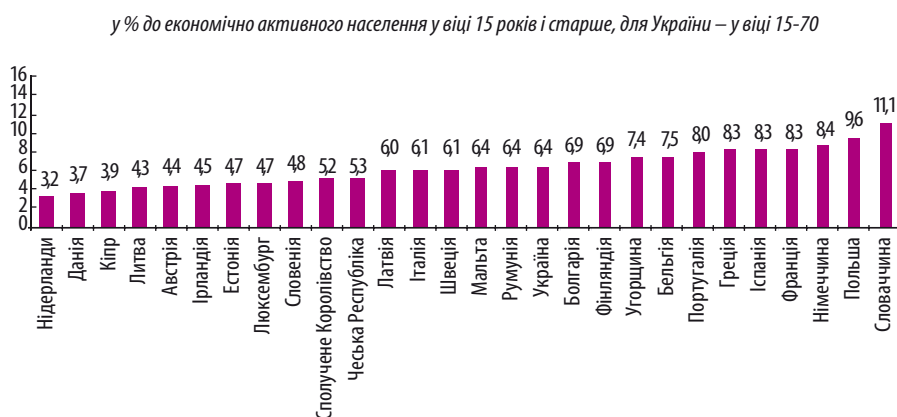
Високий рівень безробіття, зазвичай, вважається неминучим наслідком переходу до ринку. Тверда кредитно-грошова політика й фінансова дисципліна встановлюють суворі бюджетні обмеження, що прискорює процес селекції нежиттєздатних фірм і реструктуризацію тих, що залишаються на ринку. Це призводить до масового вивільнення зайвих працівників, значна кількість яких стають безробітними. Однак, незважаючи на всі підстави для подібного сценарію, безробіття в Україні виявилось значно меншим за прогнозоване. Більше того, воно прийшло із запізненням та супроводжувалось невиплатами зарплати і неповною зайнятістю.

В цілому, очікування «обвального» зростання відкритого безробіття не підтвердилися. Варто згадати, що катастрофічні пророкування робилися як експертами уряду, так і його критиками, що виходили з неминучості різкого скорочення зайнятості та появи гігантської армії «зайвих людей», причому нерідко майбутнє безробіття прогнозувалося на рівні 25-50%.

Однак реальний розвиток українського ринку праці спростував ці похмурі прогнози. Рівень відкритого безробіття, що встановився в українській економіці, виявився дуже помірним – набагато нижчим, ніж у більшості країн Центральної та Східної Європи (див. Рис. 5.1).

Доречно згадати, що експерти міжнародних організацій вважали різкий стрибок відкритого безробіття цілковито неминучим,²⁹ однак цей

Рис. 5.1. Рівень безробіття населення в Україні та країнах Євросоюзу за вересень 2005 р.²⁸

прогноз не виправдався. Втім, про високий рівень безробіття багато говориться і на рівні вітчизняних експертів, а також уряду. Так, відповідно до Програми зайнятості населення на 1997-2000 р., схваленої Кабінетом Міністрів України, внаслідок розпочатих в економіці структурних перетворень (зокрема ліквідації нерентабельних і збиткових підприємств, конверсії оборонного комплексу тощо) чисельність вивільнених з галузей народного господарства до 2000 року мала б сягнути 1,6 млн. осіб. При цьому для рівня офіційного безробіття прогнозувалося зростання з 2,33% наприкінці 1997 р. до 6,9%.³⁰ Цей помилковий прогноз і сьогодні лежить в основі державної політики, одним з пріоритетів якої оголошено боротьбу з безробіттям. Однак специфіка українського ринку праці виявилась в іншому, а саме: після початку програми радикальних реформ замість стрибка відкритого безробіття український уряд стикнувся з колосальною ескалацією ніким не прогнозованих невиклат заробітної плати.

В українській статистиці, як і в статистиці багатьох інших країн, використовуються два способи виміру безробіття. Перший – за кількістю зареєстрованих у службах зайнятості, другий – за результатами регулярних обстежень робочої сили, в яких статус безробітного визначається за критеріями Міжнародної організації праці (МОП). Відповідно, розраховуються і публікуються два показники – зареєстрованого і загального (або «МОПівського») безробіття. Розбіжності між ними пояснюються двома основними чинниками: по-перше, тим, що частина безробітних воліє вести пошук роботи, не стаючи на облік у державних службах зайнятості, і по-друге, тим, що особи, які мають роботу в неформальному секторі чи належать до економічно неактивного населення, нерідко реєструються як безробітні заради соціальних виплат.

Офіційні статистичні дані та деякі міжнародні експерти зазначають приблизно однаковий рівень безробіття серед жінок та чоловіків (див. Табл. 5.13). Водночас більшість безробітних, офіційно зареєстрованих у місцевих центрах зайнятості, становлять жінки: 59% у Львівській області, 73 – у м. Львові та 75,8% – у Києві. Це схиляє до висновку про те, що, з одного боку, офіційна статистика неспроможна точно відобразити рівень безробіття серед жінок, а з іншого, що жінки активніше реєструються в офіційних органах.

Слід зазначити, що рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) в Україні удвічі перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого по відношенню до економічно актив-

Таблиця 5.13. Кількість зареєстрованих безробітних за статтю та місцем проживання (на кінець звітного періоду; тис. осіб), 2007 рік ³¹

місяць	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
Всього	790,2	812,8	781,6	733,8	690,3	640,0	611,5	595,6	580,0	553,7	587,0	642,3
жінки	468,8	479,3	468,7	445,8	419,5	390,9	377,1	369,3	361,1	354,6	369,0	385,8
чоловіки	321,4	333,5	312,9	288,0	270,8	249,1	234,4	226,3	218,9	199,1	218,0	256,5
2006												
Всього	899,9	923,8	913,7	868,7	805,8	749,1	715,3	694,7	676,1	653,3	693,1	693,1
жінки	537,0	545,5	541,4	520,5	485,3	452,9	437,1	428,3	420,1	416,0	434,7	434,7
чоловіки	362,9	378,3	372,3	348,2	320,5	296,2	278,2	266,4	256,0	237,3	258,4	258,4

Таблиця 5.14. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю та віковими групами: 2006-2007 р. (у середньому за період, у % до кількості економічно активного, населення відповідної вікової групи)³²

	Всього	У тому числі за віковими групами, років						Працездатного віку ¹
		15–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–70	
Все населення	6,4	12,5	6,9	5,8	5,7	4,7	0,0	6,9
жінки	6,0	12,5	7,3	5,3	6,0	3,5	-	6,7
чоловіки	6,7	12,4	6,6	6,2	5,4	5,8	0,1	7,0
2006								
Все населення	6,8	14,1	7,3	6,2	6,0	4,7	0,1	7,4
жінки	6,6	15,3	7,2	6,2	6,1	3,7	-	7,4
чоловіки	7,0	13,2	7,4	6,2	5,9	5,7	0,2	7,3

¹ Жінки віком 15 - 54 роки, чоловіки – 15 - 59 років.

ного населення працездатного віку (серед жінок – у 1,6 раза, чоловіків – у 2,9 раза, серед міського населення – у 3,2 раза, сільського населення – у 1,1 раза більше).

Якщо розраховувати кількість безробітних за методологією МОП, то серед них переважають саме чоловіки (див. Табл. 5.14), крім вікової групи 25-29 років. Це виглядає цілком природним, бо саме на цей віковий період припадає дітородний вік жінок, через що рівень безробіття серед них підвищується.

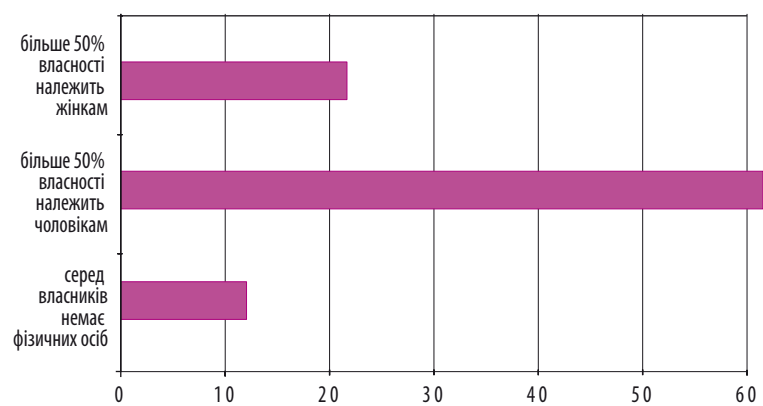
Хоча загальна кількість безробітних, у цілому, зменшується, проте кількість вивільнених жінок перевищує кількість чоловіків майже на 20%. На думку експертів, теперішнє безробіття серед жінок, що не реєструється, в переважній більшості представляє фрикційне безробіття, пов'язане зі зміною місця роботи та пошуками кращих умов праці, а не з вимушеною втратою роботи. Це підтверджує той факт, що майже половину незареєстрованих безробітних складає молодь у віці до 30 років. В цілому ж, прогнозна оцінка жіночої зайнятості та безробіття на найближчі роки є доволі орієнтовною, враховуючи, що обвального зростання безробіття, прогнозованого багатьма аналітиками та вченими, так і не відбулося. Україна пішла іншим шляхом. Зараз економіка країни впритул наблизилась до необхідності кардинальної реструктуризації галузей економіки і, отже, ринку праці. В разі впровадження політики реструктуризації, вкрай необхідної для підвищення конкурентоспроможності країни, можуть відбуватися масові процеси банкрутства неефективних підприємств та відповідно зростання безробіття в тому числі й жіночого.

5.1.6. Гендерна структура підприємництва

За непрямыми оцінками українських фахівців у галузі гендерної політики, чоловіки контролюють близько 90–95% економічних ресурсів. Це виразно корелює з даними в інших країнах світу, де чоловіки контролюють 99% економічних ресурсів, а жінки – приблизно 1%.³³ При цьому жінки виконують дві третини роботи й отримують одну третину заробітної плати.

Як свідчать дослідження, загальна кількість приватних підприємств в Україні, контрольованих жінками, є утричі меншою, ніж підприємств, контрольованих чоловіками.³⁴ Власник компанії або особа, якій належить контрольний пакет її акцій, визначає фінансову та соціальну стра-

Рис. 5.2. Розподіл приватних підприємств за ґендерною структурою їх керівництва, %

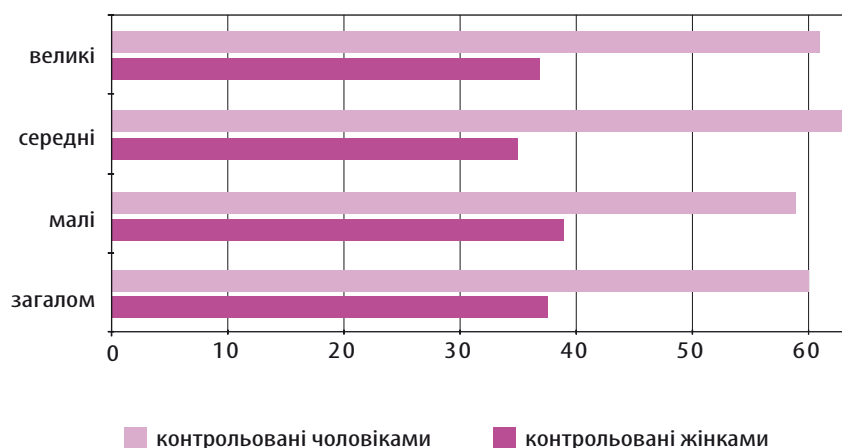
тегію цієї компанії, тому ґендерні відмінності відіграють важливу роль. Загалом дослідження засвідчують, що участь жінок у підприємницькій діяльності є недостатньою і що українське суспільство не використовує повною мірою їхнього потенціалу. При тому, що чоловіки контролюють втричі більше українських компаній, ніж жінки, виявляється й інша залежність: чим більше підприємство, тим меншою є ймовірність, що його контролює жінка.

Соціологічні дослідження також засвідчують наявність особливостей сприйняття жінок, які займаються власним бізнесом, у різних вікових групах. Найгірше до них ставляться чоловіки й жінки, старші 60 років. Найкраще ж ставлення до жінок, що займаються бізнесом, виявляють жінки 18-20 років.

Жінки становлять 38% підприємців, які займаються індивідуальною діяльністю. Вони контролюють чверть малих підприємств (26%) і шосту частину середніх і великих підприємств (відповідно, 15 і 14%). Що ж до концентрації підприємницької діяльності, то переважну більшість підприємств, контрольованих і чоловіками, і жінками, становлять малі підприємства – 57% жінок і 43% чоловіків (див. Рис. 5.3.).

Водночас значно більшу частку порівняно з чоловіками становлять жінки, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю (нею займається п'ята частина всіх жінок-підприємців, і тільки десята частина всіх

Рис. 5.3. Ґендерний розподіл компаній серед малих, середніх і великих підприємств

підприємців-чоловіків). При цьому чоловіки кількісно переважають серед власників середніх (21%, тоді як жінок – 14%) та великих підприємств (17% чоловіків і 12% жінок).

Ці відмінності накладаються на відсутність одностайності у ставленні суспільства до розвитку приватного підприємництва в країні в цілому (див. Табл. 5.15.). Так, лише 16,6% жінок і 22,1% чоловіків цілком схвалюють розвиток приватного підприємництва. 36,4% жінок і 38,5% чоловіків – переважно схвалюють. Проте 12% опитаних – переважно не схвалюють, а 8% ставляться до розвитку приватного підприємництва

Таблиця 5.15. Ставлення до розвитку приватного підприємництва ³⁵

	2002		2003		2004		2005		2006	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Зовсім не схвалюю	10,2	13,9	8,7	9,3	9,8	11,1	6,5	9,2	8,1	8,1
Переважно не схвалюю	11,0	10,3	10,1	12,0	10,3	14,6	8,3	12,8	12,8	12,0
Важко сказати	25,4	31,6	26,2	32,1	29,1	29,8	26,9	31,4	18,4	26,9
Переважно схвалюю	34,3	32,1	37,0	35,8	33,9	34,1	39,1	32,2	38,5	36,4
Цілком схвалюю	19,1	12,0	18,0	10,7	16,8	10,3	19,2	14,5	22,1	16,6

негативно.

В цілому ж можна стверджувати, що на сучасному ринку праці України наявний суттєвий ґендерний дисбаланс, що виявляється в нерівному представництві жінок та чоловіків на керівних посадах, концентрації жінок в найменш престижних галузях економіки й сферах діяльності, значно нижчій, ніж у чоловіків, оплаті жіночої праці в усіх без винятку галузях включно з тими, що традиційно вважаються «жіночими» і де жінки складають переважну частину працюючих.

5.2. Трудова міграція як складова ґендерних стратегій працевлаштування

5.2.1. Міжнародна трудова міграція та її ґендерний вимір

З набуттям незалежності Україна приєдналася до загальносвітових процесів і стала складовою міжнародного ринку, зокрема й міжнародного ринку праці. З огляду на це, тенденції, притаманні цьому ринку, стали одним із найсерйозніших викликів для нашої країни. Тому ґендерного аналізу потребує така невід’ємна складова ринку праці, як трудова міграція. Трудові міграції – загальновизнаний та загальноприйнятий економічний механізм поєднання потреби і пропозиції робочої сили в рамках міжнародного ринку праці. Всі без винятку країни світу є одночасно країнами-донорами і країнами-реципієнтами трудових міграцій і відрізняються лише співвідношенням імміграційних та еміграційних потоків.

Міжнародний ринок праці постійно генерує умови для міжнародного перерозподілу працездатного населення. Інтернаціоналізація економіки та нерівний розвиток країн призвели до того, що трудова міграція набула величезного соціально-економічного та політичного значення в сучасному світі.

Сьогодні різниця в рівні життя та економічних можливостях в різних країнах – основна рушійна сила міграції. Так, в 2005 році погодинна

оплата праці у виробництві складала 0,25 USD в Індії та Китаї, 0,6 – в Росії, 2,09 – в Польщі, проти 17,20 у США, 23,66 – у Японії, 31,88 у Німеччині. Цей економічний баланс сил між країнами формує і траєкторії міграцій, у яких різні країни відіграють різну роль. За декілька останніх десятиріч трудова міграція призвела до сегментації ринків праці розвинутих країн, в яких фактично виокремились сектори, де працюють переважно мігранти. Це передовсім непрестижні робочі місця, що не потребують високої кваліфікації, з важкими умовами праці і низькою оплатою, і це переважно неформальні або тіньові сегменти зайнятості.

Участь України в міжнародному поділі праці обумовлена поєднанням внутрішніх чинників соціально-економічного розвитку та зовнішніх чинників трудових міграцій. Сформована на українському ринку праці ситуація сприяє збільшенню кількості людей, які схилиються до трудової міграції за кордон. Ця тенденція зберігається протягом останніх років і обумовлена декількома основними чинниками: низькими доходами населення, особливо його жіночої частини, напруженою ситуацією на окремих локальних ринках праці, сегментацією ринку праці в цілому та поляризацією населення за рівнем доходів.

Як свідчить світовий досвід, ці чинники мають величезний руйнівний потенціал. Національний капітал все ще не має відповідних коштів і зацікавленості в створенні достатньої кількості робочих місць з достатнім рівнем заробітної плати, аби запобігти масовому відтоку робочої сили за кордон. Продуктивність праці в Україні залишається низькою, а ставлення до трудових ресурсів – невимогливым, внаслідок чого економіка України стає одним з найбільших міграційних донорів.

Попередній аналіз ситуації показує, що великі потоки трудових мігрантів – громадян України, що працюють за її межами, – були сформовані у 1990-ті роки, а наприкінці 1990-х, і особливо у 2000-01 роках, ці потоки збільшилися внаслідок високого рівня збіднення населення. Заробітчанські поїздки 1990-х років та 2000-01 років були спричинені зубожінням українських громадян. Але за останні кілька років чинники трудових міграцій змінилися. До них належать насамперед бажання українців поліпшити фінансове становище сімей чи мати власний бізнес, на формування якого спрямовуються заробітки трудових мігрантів. Трудові поїздки наших громадян сьогодні слід розцінити як важливий ініціативний крок до життєдіяльності в ринкових умовах.

На жаль, суттєвою перешкодою на шляху розуміння масштабів трудової міграції та місця гендерної складової в них є визначення кількості трудових мігрантів, особливо мігранток-жінок.

Відсутність цих даних призводить до різноманітних політичних, соціальних та економічних спекуляцій стаючи підґрунтям необ'єктивних висновків і неадекватних рекомендацій. Сьогодні, за оцінками різних фахівців, кількість мігрантів оцінюється в межах від 2 до 7 мільйонів. Ігнорування обліку мігрантів з боку держави не лише свідчить про безпорадність чи брак зацікавленості, а й стимулює інші негативні процеси, заганняючи вирішення цієї проблеми у глухий кут.

За даними Міністерства праці та соціальної політики України, нині за кордоном працюють до 3 мільйонів наших співвітчизників. Цю цифру підтримує і більшість експертів, які працюють в означеній сфері. Наведена кількість українських мігрантів обґрунтовується даними, розра-

хованими на підставі статистичної та адміністративної інформації про чисельність та економічну активність населення, даними консульських установ щодо громадян України, які перебувають за кордоном, і даними суб'єктів господарської діяльності, що займаються посередництвом у працевлаштуванні громадян України за кордоном.

Статистика країн, в які прямують українські мігранти, намагається врахувати як легальних іммігрантів, так і нелегально працевлаштованих. За цими даними, загальна чисельність українських заробітчан в Росії, Польщі, Португалії, Італії, Чехії, Іспанії, США, Ізраїлі, Греції і Туреччині складає близько 2 млн. 200 тис. осіб.³⁶ За даними Інституту демографії і соціальних досліджень за межами країни знаходяться 1-1,3 млн. українців. А загалом кількість тих, хто протягом року хоча б декілька днів пропрацював за кордоном, нараховує 2-2,7 млн.³⁷ Труднощі обрахування чисельності трудових мігрантів зумовлені значними обсягами тінізації означеного процесу і можуть бути вирішені тільки шляхом вибіркового статистичного обстеження.

Як свідчать дані Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, найбільший прошарок серед тих, хто їде заробляти за кордон, становлять люди у віці 20-39 років. Згідно з офіційними даними, щорічно за кордон виїждять близько 40 тис. українців.³⁸

Найбільший рівень міжнародної міграції у 2005 році відзначався у Закарпатській, Луганській, Рівненській, Донецькій, Дніпропетровській, Волинській, Львівській, Чернівецькій, Харківській областях, а також у місті Київ.³⁹ При цьому для Києва, Харківської, Донецької і Дніпропетровської областей характерні також і притоки мігрантів, натомість Луганська, Закарпатська та Рівненська області зазнали демографічних втрат внаслідок значного від'ємного приросту мігрантів. Та загалом, порівняно із обсягами міграції попередніх років, спостерігається тенденція скорочення чисельності осіб, які вибувають з України. Більшість мігрантів – це населення у працездатному віці, причому в міських поселеннях переважають мігрантки-жінки, а в сільській місцевості – чоловіки.

Частка жінок у складі зовнішніх трудових мігрантів з України становить 36%, отже жіноча складова не домінує у структурі трудових мігрантів. Але жіноча міграція має власну специфіку.

В останні роки дещо активізувався міграційний рух і в межах України. Обсяг валової міграції (сума прибулих і вибулих) у 2004 році склав 1501,6 тис. осіб, що майже на 4% більше порівняно з попереднім роком. Переважна більшість (53,5%) осіб, які змінювали своє постійне місце проживання в Україні, робили це з родинних обставин, близько 17% переїхали у зв'язку з навчанням, а дещо більша кількість змінили свою адресу в зв'язку зі зміною місця роботи. Міграційне скорочення за 2004 рік в цілому по Україні становило 7,6 тис. осіб, що на 31,4% менше порівняно з 2003 роком, а за 5 місяців поточного року маємо вже навіть міграційне зростання на 3,6 тис. осіб: з країн СНД в Україну прибуло на 6,2 тис. осіб більше, ніж вибуло за її межі, а з іншими країнами продовжується міграційне скорочення (-2,7 тис. осіб). В регіональному розрізі за останні 5 місяців 17 регіонів мали від'ємне сальдо міграції, яке було найбільшим в Кіровоградській області (-1,6 тис.), а у 10 регіонах прибуття переважало над вибуттям (найвищим цей показник є у м. Києві – 7,4 тис. осіб).

Дуже поширена серед наших співгромадян тимчасова трудова міграція. Такі виїзди переважно декларують цілі туризму, відвідування ро-

дичів тощо і здійснюються за допомогою посередників. Внаслідок цього громадяни України цілковито незахищені від свавілля роботодавців та посередників, а багатьом мігрантам загрожує небезпека потрапити в тенета торговців людьми.

Незважаючи на масштабність явища, за оцінками спеціалістів Інституту демографії і соціальних досліджень, трудова міграція наразі прямо на демографічну ситуацію в Україні не впливає, оскільки фактична кількість робітників, які лишаються в країнах, куди виїздили працювати, складає близько 3,5%.⁴¹ А проте, пілотне дослідження в середовищі трудових мігрантів, що проводилося в вересні 2004 року Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України, виявило значний імміграційний потенціал заробітчан.* Кожен десятий із опитаних декларував бажання залишитись в країні перебування на заробітках у категоричній формі, за будь-яких умов, ще 34% – за умови отримання легального статусу, 3,7% – за умови одруження з громадянином (громадянкою) іншої

Таблиця 5.16. Міграційний рух населення України у січні-вересні 2006 року. Абсолютні дані кількості прибулих, вибулих, міграційного приросту з внутрішньої та зовнішньої міграції⁴⁰

	У межах України			Зовнішня міграція		
	число прибулих	число вибулих	приріст	число прибулих	число вибулих	приріст
Україна	498242	498242	x	28002	21518	6484
Автономна Республіка Крим	23250	22284	966	4085	1896	2189
Вінницька	21198	22211	-1013	881	514	367
Волинська	14217	13700	517	335	593	-258
Дніпропетровська	37447	35913	1534	1500	1343	157
Донецька	41560	42218	-658	3599	3171	428
Житомирська	16680	17369	-689	474	499	-25
Закарпатська	6738	7580	-842	203	693	-490
Запорізька	17244	17967	-723	1298	968	330
Івано-Франківська	10786	11329	-543	307	339	-32
Київська	20409	18777	1632	779	335	444
Кіровоградська	8670	11405	-2735	214	267	-53
Луганська	24776	26842	-2066	1325	2008	-683
Львівська	23122	23868	-746	365	585	-220
Миколаївська	13451	13276	175	780	446	334
Одеська	21253	22674	-1421	2098	811	1287
Полтавська	20556	20131	425	577	451	126
Рівненська	14648	15535	-887	233	663	-430
Сумська	15381	16549	-1168	518	470	48
Тернопільська	9402	10659	-1257	218	294	-76
Харківська	35380	33841	1539	1540	1402	138
Херсонська	11319	13114	-1795	441	445	-4
Хмельницька	16950	17260	-310	443	431	12
Черкаська	18845	18411	434	648	415	233
Чернівецька	8126	7924	202	390	508	-118
Чернігівська	13283	13499	-216	474	454	20
м.Київ	29917	21573	8344	3523	1103	2420
Севастополь (міськрада)	3634	2333	1301	754	414	340

* Пілотне дослідження, проведене на початку вересня 2004 року Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України, вибірка складає 340 чол. з усіх регіонів України.

країни. Зважаючи на те, що розвинені країни використовують селективний підхід до потенційних мігрантів, є підстави вважати, що більшість із нинішніх 3,5% мігрантів цієї групи складають активні, ініціативні та освічені громадяни репродуктивного і працездатного віку.

Не можна не враховувати також непрямого впливу міграційного відтоку на демографічну ситуацію в Україні – гастрабайтери частіше за все працюють у тяжких, технічно небезпечних умовах без соціального і правового забезпечення. Крім того, відбувається розрив сімейних зв'язків і «випадання» з репродуктивних процесів не лише самих заробітчан, але і їх чоловіків та дружин.

Досить поширеною є думка про те, що виїзд на заробітки зумовлений повною неможливістю працевлаштування в Україні. Однак за даними Інституту соціології НАН України, у 58% тих, хто збирається за кордон, є робота в Україні.⁴² В подальшому трудові мігранти просто не виявляють бажання повертатися на робочі місця з рівнем оплати набагато нижчим, ніж у сусідніх країнах. В цьому вони наслідують приклад громадян країн Східної Європи, що продають свою робочу силу на тих ринках праці, де вона цінується дорожче.

5.2.2. Внутрішні причини трудових міграцій

Серед внутрішніх причин трудових міграцій українських громадян слід передовсім виділити незадоволений попит на роботу всередині країни. Нагадаємо, що становлення ринкових відносин в Україні відбувалося в умовах економічного спаду, а її трудовий потенціал не мав достатнього попиту на внутрішньому ринку праці. І навіть зараз, незважаючи на досить високі темпи економічного зростання, можливості використання національної робочої сили в економіці України недостатні, а матеріальне забезпечення працюючих далеке від європейських стандартів. Тому Україна має серйозні економічні передумови для перерозподілу робочої сили як країна-донор. З огляду на це, трудові міграційні поїздки громадян України в економічному контексті сьогодення слід розглядати як явище об'єктивне. В останні роки до переліку причин трудових міграцій додався ще й такий мотив, як «суспільна мода». Він виник внаслідок укорінення заробітчанства як своєрідного способу життя, нової суспільної культури на українському ґрунті.

Аналіз всіх причин, які зумовлюють трудову міграцію, всіх набутків і втрат від неї, у підсумку призводить до одного спільного знаменника, який називається соціально-трудова демпінг. Йдеться про те, що національний товаровиробник заощаджує на вартості робочої сили, в результаті стаючи більш конкурентоспроможним на зовнішніх ринках, але ціною його конкурентоспроможності стає відтік робочої сили з України. Підраховано, що в Європі вартість робочої сили становить 75% в ціні собівартості товару, а для України цей показник навіть у найпрогресивніших галузях не перевищує 35%, а то й становить 10%-8%, як у аграрному секторі.⁴³

В цілому, трудова еміграція має для ринку праці України як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, у працюючих мігрантів – громадян України є можливість використати свою робочу силу і знання та мати за це гідну винагороду. Згідно досліджень, п'ята частина сімей мігрантів оцінює своє матеріальне становище як хороше, а близько 63%

– як середнє. Високою є оцінка житлових умов мігрантів. Крім того, у 60% випадків відкриття власної справи членами сімей мігрантів уможливили саме заробітки за кордоном.⁴⁴ З іншого боку, держава, яка поки що не в змозі запропонувати своїм громадянам належні робочі місця, отримує потужне зовнішнє фінансове джерело національного багатства та формування трудовими мігрантами підвалин для їх майбутньої підприємницької діяльності.

Виїжджаючи за кордон, заробітчани створюють також додаткові можливості працевлаштування неемігранованого населення регіону з інтенсивною міграцією. При цьому помітним є розрив у доходах цих двох категорій, іще посилений інфляційним ефектом від трансфертів – адже зароблені кошти вкладаються в придбання нерухомості, автомобілів, освіту дітей та витрачаються на утримання непрацюючих членів родин. Лише незначна частина цих коштів інвестується у відкриття власної справи.

Об'єм коштів, отриманих громадянами України внаслідок трудової міграції, оцінити важко. Але, за окремими розрахунками, середньомісячний дохід домашніх господарств складає 2 млн. гривень, що становить приблизно третину загального номінального доходу населення України.⁴⁵ Відповідно до інших оцінок, дохід домашніх господарств складає 4-6 тисяч доларів США на рік. Ця сума, помножена навіть на мінімальну кількість мігрантів, складає 5 млрд. доларів США на рік. Так, відповідно до оцінок місцевої влади, тільки в Тернопільській області річні трансфери трудових мігрантів складають близько 100 млн. доларів на рік, а сумарний обсяг заробітків українських громадян за кордоном, за розрахунками відділу міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень, становить 4,7 мільярда доларів на рік, тобто 11% внутрішнього валового продукту. Натомість місцеві інвестиційні програми від закордонних інвесторів на 2002-2005 рік складають 13,4 млн. доларів, тобто тільки 2% от цієї суми. Реальні доходи від трудової міграції навіть вищі, тому що тільки третина цих трансфертів проходить через банківські рахунки.

Грошові трансфери від трудових мігрантів збільшують купівельну спроможність і тим самим стимулюють виробництво. Це також стимулює розвиток малого підприємництва, сприяючи формуванню середнього класу в Україні. В цілому, трудові міграції приносять конкретну вигоду не тільки сім'ям окремих заробітчанин, а й державі загалом, зменшуючи рівень бідності в країні, сприяючи зростанню сукупного попиту та збільшуючи ємність внутрішнього ринку, що позитивно впливає на економічну ситуацію в країні та на розвиток виробництва в ній.

Але, враховуючи позитивні сторони української трудової міграції, яка надає змогу певній частині громадян уникнути зuboжіння та потенційно спроможна генерувати середній клас, слід звернути увагу на її внесок у формування люмпенізованих прошарків. Ринок регіонів проживання значної частини трудових мігрантів орієнтується не на середню зарплату місцевих працівників, а на доходи сімей мігрантів, що зумовлює зростання цін на товари першої необхідності.

Що ж пропонує мігрантам закордонний ринок праці? Більшість трудових мігрантів з України зайняті в будівництві (37%) та наданні послуг домашньої прислуги (близько 23%), тоді як у державному управлінні, освіті, охороні здоров'я – відповідно, лише 1,4%, 0,6% і 1%.⁴⁶ Це спри-

чиняє втрату мігрантами набутих попередньо професійних знань та навичок. Крім того, шкідливі умови праці та малокваліфікована робота, наприклад, мігрантів-будівельників, сезонних робітників, піддають сумніву не лише значення підвищення кваліфікації працівників, а й саму можливість професійного зростання.

Великою перешкодою для ринку праці зростаючої економіки України та збільшення продуктивності праці є втрата професійних знань і навичок, що відбувається в середовищі мігрантів. Існує серйозний ризик того, що ці люди будуть назавжди втрачені для національного виробництва, оскільки внаслідок декваліфікації вони не зможуть працювати за спеціальністю навіть у разі виникнення в Україні пропозицій гідно оплачуваних робочих місць, а найматися на некваліфіковану роботу мігранти знову будуть за кордоном – через порівняно вищу зарплатню.

Працюючи за кордоном, гастербайтери не беруть участі у розбудові пенсійної та соціальної систем в Україні. Останнім часом цей факт, поєднаний з бажанням нівелювати інфляційну віддачу від грошових переказів мігрантів, часто стає приводом порушувати питання щодо оподаткування доходів заробітчан.

Успішність чи неуспіх цього кроку можна спрогнозувати на основі фактів, отриманих у вже згадуваному дослідженні, проведеному Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України. За цими даними, на питання «Чи готові Ви сплачувати податки в Україні у випадку, якщо Вам буде надана можливість легального працевлаштування за кордоном?» тільки 7% респондентів відповіли «Так», 9,6% – «Скоріше так», 24,6% – «Однозначно ні», 44,7% – «Це залежить від умов оподаткування», а 14% не визначилися.⁴⁷ До умов, що можуть схилити респондента до чесної сплати податків, належать «справедливий рівень оподаткування» і «відсутність корупційної складової» при працевлаштуванні. Це опитування підтверджує припущення про те, що трудові мігранти свідомо ігнорують можливості легального працевлаштування, зокрема в країнах, з якими підписані двосторонні угоди, та уникають контактів з українськими офіційними представництвами через небажання розкривати обсяги своїх доходів перед вітчизняними фіскальними органами. Крім того, для України є проблемою значний обсяг незареєстрованих потоків грошових переказів, який оцінюється на рівні двох третин від їх загальної величини, а тому введене оподаткування доходів мігрантів призведе до відмови від переказів цих коштів через офіційні фінансові установи.

Дуже мало із зароблених грошей витрачається на підприємництво чи самозайнятість в Україні та на соціально-економічний розвиток краю загалом. Крім того, працюючи за кордоном – малоорганізовані, вони, наприклад, не об'єднуються у відповідні спілки і не мають програм дій на перспективу. Недостатнім є й соціальний захист цих наших співвітчизників.

Цілковита більшість українських трудових мігрантів працює за кордоном нелегально, одним з наслідків чого є численні порушення їх прав. Умови праці наших громадян за кордоном не відповідають нормативам, встановленим як в Україні, так і в країнах-реципієнтах. Звичайною ситуацією є ненормований робочий день, недотримання техніки безпеки, частими – випадки несвоєчасної й неповної виплати заробітної плати.

Зазвичай, тривалість робочого дня українського трудового мігранта за кордоном перевищує 8 годин становлячи, як правило, 10–12 годин. При досягненні пенсійного віку нелегальні мігранти позбавлені належного рівня пенсій через відсутність страхового стажу, оскільки вони не сплачують внески до Пенсійного фонду України. Разом з тим, наші співгромадяни свідомо погоджуються на такий напружений режим з метою заробити якомога більше коштів. Для мінімізації витрат у країні-реципієнті наші громадяни проживають у некомфортних умовах, деякі навіть привозять з України продукти. І майже три чверті осіб, що мають досвід трудових міграцій, зорієнтовані на повторення поїздки.

Існують і соціальні втрати – роз'єднані родини, діти, які виховуються без батьків, поява соціального сирітства. Виїзди на роботу за кордон призводять до формування специфічного типу мігрантської сім'ї, достатньо вільної, щоб функціонувати в умовах, продиктованих роботою на виїзді, передовсім забезпечуючи необхідну мобільність дорослих членів. Перехід сімей трудових мігрантів на нові умови існування також впливає на їх бажання та можливості мати дітей за таких неміцних відносин між подружжям. Так, за даними проведеного в Закарпатті обстеження, нараховано майже 19 тисяч дітей, у яких один з батьків виїхав на заробітки, та майже 5 тисяч дітей, у яких обоє батьків перебувають на заробітках.⁴⁸ З іншого боку, працюючи на чужині, батьки-заробітчани втрачають здоров'я внаслідок важкої фізичної і часто ненормованої праці, не отримуючи при цьому кваліфікованої медичної допомоги.

Ці процеси мають і суттєвий гендерний вимір. Так, окремих регіонах України майже повністю знищений жіночий трудовий ресурс. Окремі села Тернопільської області позбавлені жінок репродуктивного віку, що зумовлює руйнацію сімей, негативно впливає на виховання дітей у цих родинах, сприяє зростанню кількості безпритульних дітей (до 150 тисяч) та зростанню злочинності, в тому числі й підліткової.

5.2.3. Трудові міграційні процеси у гендерному вимірі. «Жіноча» міграція.

Аналіз гендерних аспектів міграційних процесів та жіночої міграції ускладнений відсутністю спеціальних міграційних досліджень. У тих, які проведені, гендерні аспекти міграції або не розглядаються, або ж включені дуже фрагментарно, як один з напрямів диференціації даних. Існує потреба у включенні гендерного підходу в аналіз міграційних процесів і, зокрема, вивчення жіночої міграції як самостійного об'єкта дослідження. Це надасть змогу визначити специфіку міграційних процесів, активним суб'єктом яких є жінка, та проаналізувати пов'язані із розвитком міграції нові можливості й проблеми, суттєві як для жінок, так і суспільства в цілому.

Жіноча міграція має власні відмітні риси порівняно з міграційними процесами, суб'єктами яких є чоловіки. Жінки-мігрантки зайняті в найбільш дискримінованих, неформальних і тінювих сегментах емігрантської зайнятості (див. Табл. 5.17). Праця у сфері послуг, в яку переважно залучені мігрантки, має ряд особливостей, що роблять працівниць цієї сфери вразливішими й менш захищеними соціально, ніж зайнятих у інших сферах економіки. Праця в галузі виробництва послуг, і у приватній, і в суспільній сферах, традиційно маловизнавана й досі *de facto* не вважається рівноцінною за соціальною й економічною значущістю

праці у інших галузях економіки. Це особливо стосується так званих домашніх послуг.

Про зайнятість мігранток в найменш престижних сферах свідчить рівень оплати їх праці. За даними вибіркового дослідження групи низькооплачуваних трудових мігрантів (до 500 доларів на місяць) співвідношення жінок і чоловіків складає 3:1, тоді як в групі високооплачуваних мігрантів (понад 1000 доларів на місяць) ця пропорція змінюється на протилежну – 1:3.⁴⁹ Окрім цієї економічної складової, низький статус праці мігранток також сприяє створенню їх негативного соціального іміджу в країнах-реципієнтах, заснованого на переважно жіночому виконанні суспільно неprestижної роботи.

Специфіка жіночої трудової міграції пов'язана не тільки з формуванням типових секторів зайнятості мігранток та неprestижністю їх праці. Така специфіка включає, зокрема, більшу гнучкість жіночої праці, що гірше піддається регламентації в контрактах та є більш індивідуалізованою. Це також соціально-демографічні особливості мігранток – молодий вік, часто неповна освіта. До суттєвих особливостей жіночої трудової міграції слід віднести й більшу наявність прихованих мотивів – шлюбних та еміграційних. З огляду на це жіноча трудова міграція за останні роки стала зоною підвищеного ризику та масових порушень прав людини.

Причини маргіналізації жіночої міграції варто шукати в об'єктивній економічній сфері, передовсім у характері праці мігранток та їх ролі в економічних структурах суспільства. В результаті подвійної – національної та ґендерної, – сегрегації робітників на ринку праці індустріально розвинутих країн складається доволі специфічний розподіл праці, в якому жінки-мігрантки відіграють цілком певну роль. Цей розподіл праці – між національними робітниками і мігрантами, а також між самими мігрантами за ознакою статі, – наразі переростає просту наявність окремих економічних ніш, зайнятих мігрантами на ринку праці, формуючись у певний економічний режим, на якому ґрунтується більша частина економіки розвинутих індустріальних країн (причому економічний і соціальний добробут цих країн все більше залежить від праці мігрантів).

Дослідження з питань міграції показують, що протягом останніх 10 років сформувався контингент потенційних мігрантів та визначилось коло міграційних переваг.

Найпопулярнішими сферами зайнятості мігранток є суспільний і домашній сервіс. Більше третини респонденток згодні на будь-яку роботу із задовільними умовами, тобто ці жінки не мають якихось чітких уявлень щодо сфер майбутньої зайнятості. Це свідчить про гнучкість про-

Таблиця 5.17. Переважні сфери зайнятості потенційних мігрантів-жінок⁵⁰

Сфери зайнятості	% відповідей
Суспільний сервіс (персонал готелів, роздрібна торгівля)	51
Домашні послуги (няні, хатні робітниці, гувернантки та ін.)	56
Розваги (танцівниці, моделі, стриптизерки)	5
Оздоровчі послуги (масажні салони тощо)	5
Сезонні роботи в сільському господарстві	16
Будь яка робота на добрих умовах	44
Інше	30

позиції праці з боку України як країни-донора та готовність реагувати на будь-який попит з боку приймаючих країн. Тому подальша сегрегація робітників на ринку праці індустріально розвинутих країн має всі шанси на відтворення та поглиблення.

Офіційними каналами трудової міграції з України сьогодні є виїзд через систему фірм з працевлаштування українських громадян за кордоном, що працюють згідно з ліцензіями, а також у рамках міждержавних угод. Так, наприклад, відповідно до укладеної Угоди між Україною та Словачкою Республікою про взаємне працевлаштування громадян, тільки Закарпатським обласним центром зайнятості за 9 місяців 2006 року, відповідно до заяв роботодавців, оформлено й направлено Національному бюро Словачкої Республіки документи для працевлаштування понад ніж 200 тисяч жителів області. 75% серед працевлаштованих становлять чоловіки. З усіх громадян, які виїхали працювати до Словаччини, майже 90% осіб мають професійно-технічну освіту та працюють за робітничими професіями на будівництві та у швейній промисловості.

Проблемною у сфері трудової міграції громадян України за кордон є діяльність різних посередницьких структур, які надають неякісні посередницькі послуги з працевлаштування за кордоном та не несуть за це ніякої відповідальності. За офіційними даними, протягом 2003 року державними центрами зайнятості за кордоном працевлаштовано лише кілька сотень наших громадян, натомість решта працевлаштовується нелегально. Зокрема, більше двох третин всіх українських трудових мігрантів виїжджають за кордон за туристичними візами. Значною мірою ці проблеми зумовлені відсутністю належного законодавчого регулювання такого виду підприємництва, як надання посередницьких послуг з працевлаштування за кордоном.

Незважаючи на зростаючу динаміку трудових мігрантів, частка жінок до 2003 року не перевищувала 25% через те, що більшу частину офіційно працевлаштованих за кордоном складають будівельники та моряки. Натомість жінки переважають серед частки працевлаштованих нелегально. За деякими оцінками, частка нелегально працевлаштованих складає до 70%.⁵¹ Це самостійне працевлаштування за особистими каналами, а також виїзд через нелегальних посередників, що діють без ліцензії.

Однак і виїзд за офіційними каналами не гарантує жінкам повністю легальної міграції. До 90% діючих фірм-ліцензійантів надає жінкам гостьові чи туристичні візи, що не дають права на працю за кордоном. Таким чином, доступний для жінок шлях трудової міграції, який вважається легальним, насправді таким не є. В цілому сфера трудової міграції сучасної України найкраще ілюструє особливості української тіньової економіки, яка існує всередині формальної економіки, спираючись на її офіційний статус.

Таблиця 5.18. Відповіді респондентів на запитання «Які причини могли б вас спонукати виїхати?»⁵³

	2004		2005		2006	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Бажання знайти нове місце роботи	26,5	20,2	21,4	14,5	20,6	16,0
У зв'язку з навчанням	2,0	2,3	3,1	1,3	2,7	3,2
Хочу переїхати ближче до родичів	5,9	9,5	3,8	8,1	3,9	7,1
Хочу змінити кліматичні умови	3,8	4,6	3,0	3,1	2,9	2,8
Хочу змінити місце проживання	8,3	8,5	6,6	8,8	7,6	7,4
Не хочу виїздити	-	-	51,3	52,4	52,2	51,6

Тіньові й неофіційні відношення та структури в багатьох випадках ефективніші за законні механізми. За оцінками відомих в галузі міграційних процесів фахівців, змодельовавши гіпотетичну ситуацію, за якої всі нелегальні та напівлегальні канали виїзду будуть перекриті, ми практично повернемося на 18 років тому за «залізну завісу».⁵²

Міграція (постійна або тимчасова) займає певне місце в спектрі адаптаційних стратегій працездатного населення (див. Табл. 5.18).

З міграцією жінки пов'язують надію на зміни соціального статусу, якісний стрибок в матеріальному добробуті, а іноді і зміну всього способу життя. Міграція може бути як «стратегією виживання», так і «стратегією успіху». У будь-якому випадку міграція розширює «поле вибору» можливих життєвих стратегій жінок, що спрямовані на адаптацію до соціально-економічних реалій сьогодення (див. Табл. 5.19).

Таблиця 5.19. Відповіді респондентів на запитання «Чи хотіли б Ви виїхати з населеного пункту, де Ви живете?» ⁵⁴										
	2002		2003		2004		2005		2006	
	Чоло-віки	Жінки	Чоло-віки	Жінки	Чоло-віки	Жінки	Чоло-віки	Жінки	Чоло-віки	Жінки
Так, хотів би	17,9	20,6	19,0	23,4	21,7	20,6	17,5	20,6	20,6	19,9
Важко сказати	25,6	24,9	24,7	22,1	20,1	21,7	22,2	18,5	16,4	17,2
Ні	56,4	54,5	56,3	54,6	58,2	57,7	60,3	60,9	63,0	62,9

Чоловіки дещо більше замотивовані на зміну місця роботи, тоді як мотивація жінок і чоловіків з причин навчання практично збігається. Більше половини потенційних мігранток-жінок орієнтується на коротко- або середньотермінову міграцію до одного року. Близько чверті взагалі орієнтуються на короткотермінову сезонну міграцію, тобто на швидкий заробіток і повернення додому.

Слід зазначити, що ця тенденція поступово поглиблюється, особливо після незначного підвищення рівня заробітної платні за останні роки. Ґрунтуючись на цих тенденціях, можна рекомендувати країнам, які мають міграційну взаємодію, увести експериментальні програми легальної короткотермінової трудової міграції, забезпеченої квотою робочих віз, спеціально для жінок. Причому такі програми мала б розробити та запропонувати Україна, як більш зацікавлена сторона. Приймаючі сторони навряд чи будуть проявляти ініціативу першими, хоча й шукають шляхів подолання нелегальної міграції.

5.3. Ґендерна диференціація доходів як один з ключових показників стану рівності жінок і чоловіків

Однією з найважливіших умов ґендерної рівності є економічна незалежність, з огляду на що нерівність у отримуваних доходах, доступі до ресурсів та в заробітній платі можна визначити як комплексні індикатори її стану.

Незважаючи на конституційно ґарантоване право на рівність,⁵⁵ в Україні наявна значна ґендерна дискримінація за рівнем доходу. Вона пов'язана не лише із законодавством, а й з домінуючими в суспільстві настановами, поширенням орієнтації жінок передусім на виконання

сімейних обов'язків, з тим, що громадська думка, хоча і припускає рівність чоловіка та жінки, проте вбачає основні жіночі чесноти у родині й дітях. Так, за даними дослідження, проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ у 2006 році, більше 60,4% опитаних вважають, що жінка реалізує себе саме (і виключно) в дітях, а 35,5% – що кар'єра заважає жінці виконувати сімейні обов'язки.⁵⁶

Попри відсутність в нормативно-законодавчих документах дискримінації за статтю у оплаті праці, середня заробітна плата жінок в Україні стабільно становить близько 70% аналога чоловіків, у 2006 році – 72,0% (див. Рис. 5.4). Зазначене співвідношення відповідає європейським⁵⁷ і навряд чи може бути істотно збільшене упродовж найближчого часу.

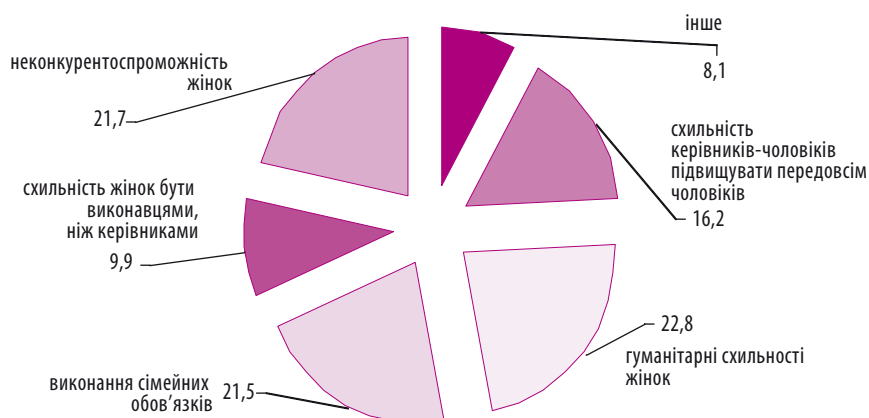
Варто звернути увагу на те, що найнижчими гендерні розбіжності в оплаті праці були в другій половині 1990-х, під час економічної кризи. Економічне пожвавлення, яке розпочиналося з окремих галузей економіки (металургії, хімії, добувної промисловості, будівництва) призвело до поглиблення міжгалузевих диспропорцій, оскільки підвищення заробітної плати поширювалось переважно на працівників підприємств цих галузей. Враховуючи, що саме ці сфери є високомаскулінізованими – жінки сконцентровані в інших сферах діяльності, – дане підвищення заробітної плати спровокувало зростання гендерних диспропорцій у доходах.

Зворотна тенденція намітилася у 2005-2006 рр. в зв'язку зі значним підвищенням мінімальної заробітної плати й частковим запровадженням єдиної тарифної сітки оплати праці в бюджетній сфері. У підсумку це призвело до відчутного зростання заробітної плати, жінок, сконцентрованих в низькооплачуваних бюджетних галузях освіти, охорони здоров'я та культури.

Серед причин зростання гендерної нерівності в доходах експерти називають переважаче виконання саме жінками так званої репродуктивної суспільної праці, яка є неоплачуваною – зокрема, обслуговуючу домашню працю, роботу з догляду за дітьми, хворими та членами родини похилого віку, що за відсутності розвиненої соціальної інфраструктури значною мірою перешкоджає жіночій кар'єрі, впливаючи на її доходи.

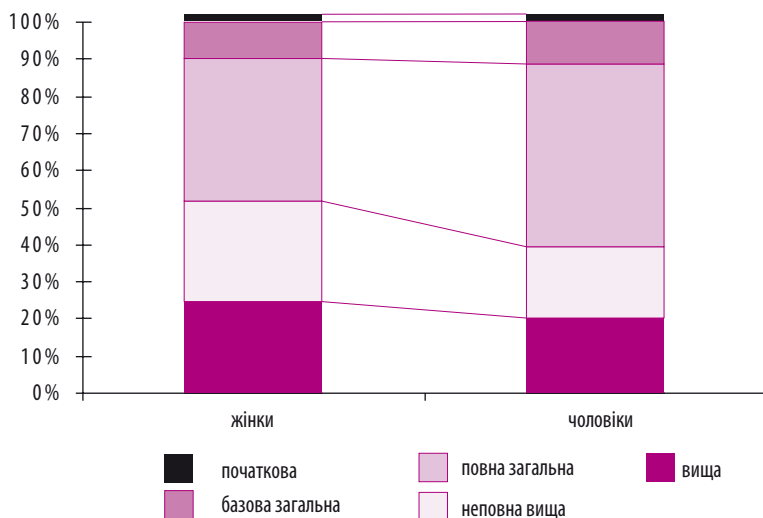
Рис. 5.4. Гендерна диференціація оплати праці, 1996-2006 рр.⁵⁸

Рис. 5.5. Причини нижчої оплати праці жінок, 2006 рік, %⁵⁹

Водночас, згідно з останніми опитуваннями громадської думки, основними причинами переважання жінок на низькооплачуваних посадах є притаманні жінкам гуманітарні схильності, що спричиняють їх концентрацію в сферах освіти та культури, рівень оплати в яких є дуже низьким (цю думку підтримали 22,8% з опитаних серед тих, хто вважав ґендерну нерівність в оплаті праці реальністю), і, по-друге, відсутність достатнього часу для кар'єри через виконання сімейних обов'язків – 21,5% (див. Рис. 5.5).

Характерно, що лише 8% респондентів (а опитувались і жінки, і чоловіки) вважають причиною недостатню конкурентоспроможність жінок на ринку праці через нижчий рівень їх освіти, ділових якостей тощо. З огляду на в цілому вищий освітній рівень українських жінок порівняно з чоловіками, що особливо характерно для людей молодшого та середнього віку (див. Рис. 5.6), можна стверджувати, що в країні наявна дискримінація жінок у доступі до престижної, передовсім високооплачуваної, зайнятості.

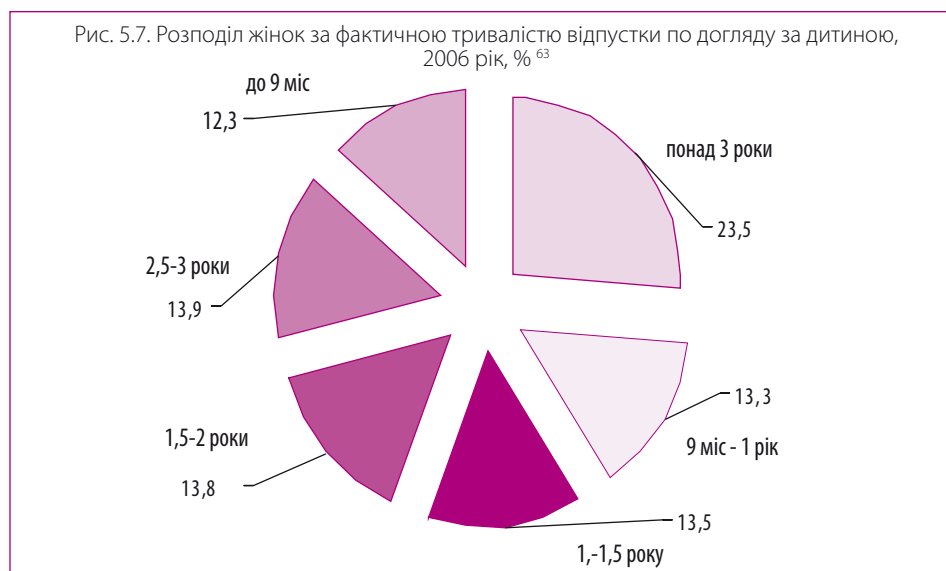
Рис. 5.6. Ґендерні відмінності структури економічно активного населення за рівнем освіти, 2006 рік⁶⁰

Безперечно, традиції несення жінкою основного тягаря сімейних обов'язків⁶¹ відіграють значну роль у тому, що середня українська жінка й досі не в змозі досягти тих кар'єрних вершин, що і чоловік. В контексті визначення специфіки громадської думки щодо ролі жінки в сучасному українському суспільстві слід підкреслити, що майже половина населення (47,7%) вважають, що жінка має реалізовувати себе у домашньому господарстві, 34,2% – що жінка взагалі не має працювати на виробництві і 30,6% – що жінка має займатися виключно вихованням дітей.⁶²

Але не можна нехтувати й роллю законодавства, яке гарантує збереження за жінкою робочого місця упродовж 3-річного періоду після народження дитини, причому лікарської довідки про хворобу дитини достатньо для продовження цього терміну ще на 3 роки, до досягнення дитиною 6-річного віку. Поєднуючись з повною відсутністю обмежень тривалості та кількості оплачуваних відпусток по догляду за хворою дитиною, молодшою 14 років, це провокує роботодавців уникати найму молодих жінок або укладати з ними домовленості про відкладання народження дитини.

Існуюча система соціального захисту жінок зорієнтована на те, щоб саме жінка-мати доглядала дитину до досягнення нею 3-річного віку (а за наявності у дитини алергії, хронічного захворювання або недоцільності щеплень – і 6-річного). На практиці це означає дуже тривалу перерву в роботі, а отже, декваліфікацію, що істотно звужує можливості посадового підвищення і, відповідно, заробітної платні.

Однак жінки далеко не завжди повністю використовують законодавчо закріплене право на відпустку по догляду за дитиною. Про це свідчить розподіл відповідей жінок на питання про тривалість фактично використаної ними відпустки у зв'язку з народженням останньої дитини (див. Рис. 5.7).

За цими даними, 50,3% жінок стали до роботи або навчання раніше, ніж через 1,5 року після народження дитини, а 23,5 % з них, тобто близько чверті опитаних жінок – до виповнення дитині 9 місяців.* Основною причиною виходу на роботу жінки називають необхідність заробляти гроші (59,1%).

Враховуючи, що при цьому 69,9% опитаних вважають оптимальною

* Але роботодавець частіше очікує на те, що молода матір використовуватиме всю відпустку, що часто перешкоджає взагалі працевлаштуванню молодих жінок.

тривалість відпустки по догляду за дитиною, яку має брати жінка, понад 2,5 роки (37,4% – понад 3 роки), а 44,7% вважають, що чоловіки не мають брати таку відпустку взагалі, це свідчить про поширення в суспільстві стереотипних поглядів і на ролі жінки та чоловіка, і на розподіл сімейних обов'язків. За таких умов викликає певний сумнів досягнення вагомого ефекту від поширення на Україну практики скандинавських країн щодо обов'язковості використання частини такої відпустки батьком, що дало в цих країнах яскраві позитивні демографічні та економічні результати.

Окремою проблемою для доходів працюючих жінок є період догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку. Відповідно до чинного законодавства, цей період включається до страхового стажу матері, однак внески до Пенсійного фонду здійснюються на мінімальному рівні (32% з мінімального рівня оплати праці), а тому цей період лягає важким тягарем на жінку при визначенні розміру її пенсії із солідарної системи, і спричинить ще більшу дискримінацію при запровадженні накопичувальної складової.

Ще одним з факторів, які спричиняють гендерну диференціацію в доходах, є міжгалузеві диспропорції між видами економічної діяльності, до яких переважно залучені жінки та/або чоловіки.

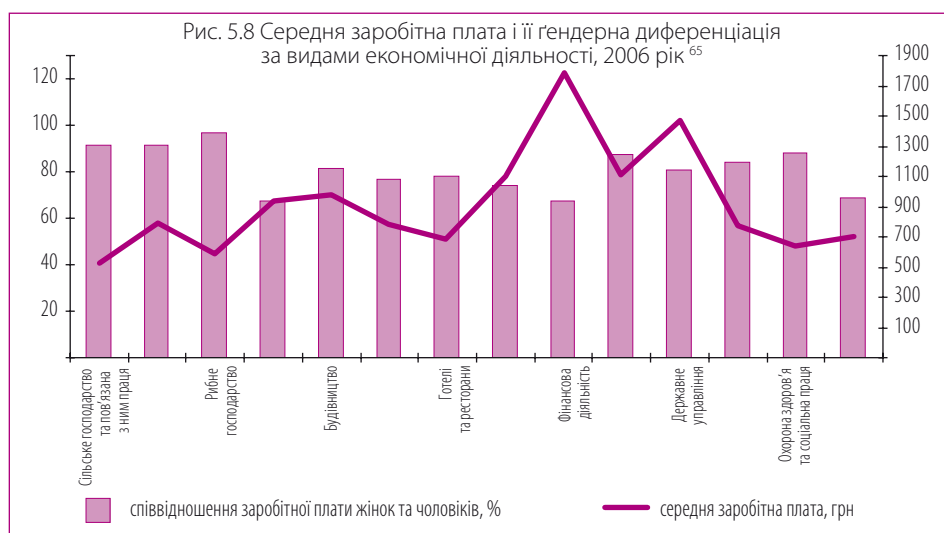
Загалом диференціація в оплаті праці жінок і чоловіків за видами економічної діяльності є невеликою – розмах варіації (різниця між максимальним та мінімальним значеннями) становить 35% середнього по країні рівня (див. Табл. 5.20).

Таблиця 5.20. Гендерні співвідношення за видами економічної діяльності, 2006 рік, % рівня жінок до рівня чоловіків⁶⁴

	За чисельністю зайнятих	За рівнем оплати праці	Середня заробітна плата, грн.
Всього	115,1	72,8	885
Сільське господарство та пов'язані з ним послуги	61,2	91,3	521
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	22,8	91,5	790
Рибне господарство	23,2	96,9	591
Промисловість	58,0	67,2	937
Будівництво	25,9	81,6	966
Оптова і роздрібна торгівля	99,1	76,7	781
Готелі та ресторани	255,9	78,2	683
Транспорт та зв'язок	72,6	73,9	1101
Фінансова діяльність	206,8	67,4	1784
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	97,0	87,1	1110
Державне управління	208,7	80,7	1463
Освіта	307,3	83,8	771
Охорона здоров'я та соціальна допомога	454,3	87,9	642
Колективні, громадські та особисті послуги	161,2	68,4	704

Слід зазначити наявність прямого зв'язку між середнім рівнем оплати праці в галузі і ступенем гендерної нерівності в ній (коефіцієнт кореляції становить 0,602).

Найбільшою є нерівність в оплаті праці фінансистів (заробітна плата жінок становить 65,7% зарплати чоловіків), де середня зарплата дорівнює 1553 грн., а найнижчою – в сільському господарстві (90,5%), працівники якого отримують в середньому 415 грн. на місяць.

Ситуація в промисловості, де гендерна нерівність в оплаті праці є однією з найвищих в країні (середнє співвідношення становить 66,2%), цілком подібна, хоча розбіжності за видами промислової діяльності майже удвічі вищі, ніж за видами економічної діяльності (розмах варіації становить 67,5% середнього рівня).

Найвищими є гендерні розбіжності в оплаті праці працівників, зайнятих видобуванням енергетичних матеріалів, що видається цілком закономірним з огляду на розбіжності у професійній структурі зайнятості – зокрема жінки не працюють на підземних роботах, які оплачуються порівняно високо. Подібне спостерігається й щодо оплати праці металургів. Найменшими є розбіжності в оплаті праці жінок і чоловіків у

Таблиця 5.21. Гендерні співвідношення за видами економічної діяльності, 2006 р., %⁶⁶

Види промислової діяльності	За чисельністю зайнятих	За рівнем оплати праці	Середня заробітна плата, грн.
Промисловість	68,4	67,2	937
Добувна промисловість	37,9	53,1	934
Видобування енергетичних матеріалів	36,7	47,0	856
Видобування неенергетичних матеріалів	40,7	69,6	1110
Обробна промисловість	78,4	70,7	920
Харчова промисловість	106,6	80,9	884
Текстильна промисловість	412,7	85,3	624
Виробництво шкіри та шкіряного взуття	185,1	77,8	629
Виробництво деревини та виробів з деревини	42,6	90,3	817
Целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа	97,2	82,5	1151
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	55,8	74,7	1389
Хімічне виробництво	86,2	75,1	1068
Виробництво гумових та пластмасових виробів	62,5	76,7	861
Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	60,4	73,9	873
Металургія та оброблення металу	56,2	67,2	1183
Виробництво машин та устаткування	58,4	71,8	853
Виробництво електричного та електронного устаткування	86,8	73,8	799
Виробництво транспортного устаткування	67,4	73,2	923
Інше виробництво	55,2	86,4	768
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	63,1	76,1	1027

текстильній промисловості, де жінок працює в 4 рази більше, порівняно з чоловіками, та у виробництві деревини та виробів з неї, до якого, навпаки, залучені переважно чоловіки.

Ґендерна нерівність є значно вищою у галузях з високим середнім рівнем оплати праці (коефіцієнт кореляції сягає 67,5%).

Не менш важливим чинником нижчої в середньому заробітної плати є те, що жінки вкрай рідко обіймають керівні посади, хоча рівень їх освіти в середньому перевищує рівень освіти чоловіків України.

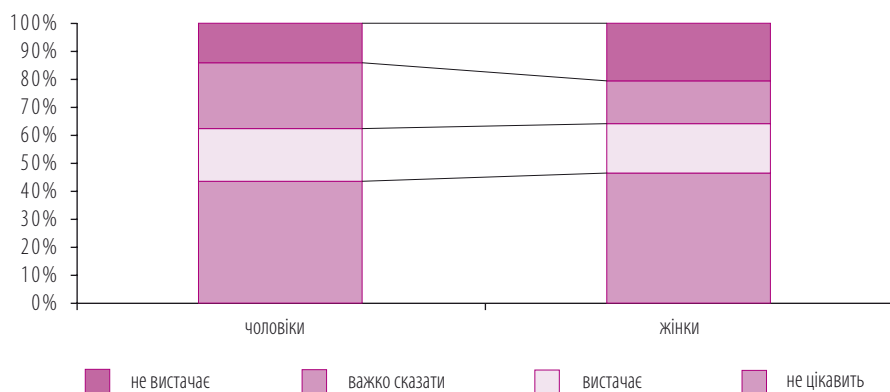
Нижчі заробітки жінок не відбиваються на їх прагненні шукати додаткову роботу.* З одного боку, це наслідок завантаженості веденням домашнього господарства (українська жінка в середньому витрачає на домашню роботу 21,5 години на тиждень проти 14,5 годин, що їх витрачають чоловіки)**, а з іншого – поширеним переконанням, що переважно чоловік повинен повністю забезпечувати сім'ю (за даними Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ, так вважають 73,8% населення).⁶⁷ За цими ж даними, 20,3% жінок і 14,3% опитаних чоловіків взагалі не цікавить можливість «підробляти». Варто зазначити, що ці показники майже не змінюються в часі.

Проте серед тих, хто прагне знайти додаткову роботу, саме жінки частіше, ніж чоловіки, не можуть реалізувати своє бажання (46,6% жінок проти 43,2% чоловіків).

Жінок менше й серед бажаючих відкрити власну справу. За даними згаданого дослідження, про своє бажання відкрити власну справу сповістили 40,3% опитаних жінок та 52,1% опитаних чоловіків, серед яких, відповідно, 24,9% і 33,9 висловились цілком твердо. І хоча офіційні доходи від підприємництва є нижчими за заробітну плату найманих працівників, логіка підказує, що реальне співвідношення – інше, а тому менша зорієнтованість жінок на підприємництво може спричинювати їх нижчий дохід.

Як показує аналіз даних щодо доходів населення України у 2006 році, наведених у Таблиці 5.22, найбільша розбіжність між жінками й чоловіками стосується «інших доходів» (співвідношення між чоловіками й жінками становить 5,2), доходів від самозайнятості та від підприємни-

Рис. 5.9. Розподіл чоловіків і жінок за відношенням до додаткової роботи, 2006 рік⁶⁸

* Взагалі, як свідчать результати опитування, додаткова робота не є достатньо популярною в Україні – про те, що вони постійно підробляють, сповістили лише 7,9% чоловіків і 4,5% жінок, а про наявність періодичних тимчасових підробітків – 29,7% чоловіків і 23,0% жінок.

** 30,2% жінок витрачають на роботу по дому 15-30 годин на тиждень, а 25,4% - 30-60; відповідні показники серед чоловіків становлять 20,7 і 13,2%.

Таблиця 5.22. Гендерна диференціація доходів населення старше 18 років у 2006 році ⁶⁹

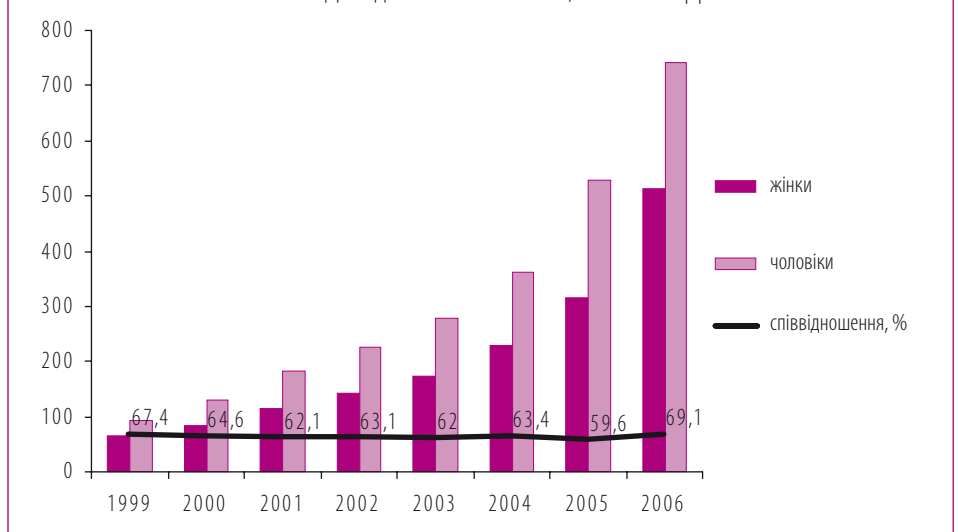
	Чоловіки	Жінки	Співвідношення, разів
Оплата праці за основним місцем роботи	465,9	262,3	1,8
Оплата праці за додатковим місцем роботи	26,4	9,1	2,9
Доходи від підприємництва	17,0	5,4	3,1
Доходи від самостійної зайнятості	41,0	11,3	3,6
Пенсії	151,8	164,5	0,9
Стипендії	2,1	2,2	1,0
Допомоги по безробіттю	2,0	2,0	1,0
Виплати у зв'язку з припиненням роботи	0,3	0,2	1,4
Інші доходи	2,2	0,4	5,2

цтва (відповідно, 3,6 та 3,1), що схиляє до висновку про більшу підприємливість чоловіків у сучасних ринкових реаліях. Найменшими ж є розбіжності між жінками й чоловіками у доходах, отримуваних як соціальні виплати – пенсії, допомоги по безробіттю, стипендії. В цілому, гендерна нерівність за рівнем доходів більша, аніж за заробітною платнею, тому й долається значно повільніше (див. Рис. 5.10).

Так, вирівнювання заробітної плати чоловіків і жінок почалося в 2005 році, натомість вирівнювання доходів – роком пізніше. З огляду на те, що цей процес розпочався порівняно недавно, ще неможливо спрогнозувати його тривалість та основні тенденції.

Проте одна суттєва складова цього процесу вже визначилась: те, що розшарування серед жінок за доходами є значно меншим, ніж серед чоловіків: коефіцієнт Джині* становить, відповідно, 29,3 і 38,6%. Це можна пояснити значно більшою концентрацією жінок у групах з низькими доходами (див. Рис. 5.11).

Графічне порівняння розподілів чоловіків і жінок за особистими доходами демонструє значно більшу концентрацію жінок у групах з низькими доходами – до 500 грн. на місяць отримують 71,1% жінок працездатного віку і 49,7% чоловіків, причому жінки домінують в кожній з 5 груп, що відрізняються за доходами на 100 грн. Натомість в усіх без ви-

Рис. 5.10. Доходи чоловіків і жінок, 1999-2006 рр. ⁷⁰

* Спеціальний коефіцієнт, що вимірює ступінь нерівності і змінюється від 0 до 100%.

Таблиця 5.23. Внесок окремих видів доходів у формування нерівності чоловіків і жінок (декомпозиція коефіцієнта Джині), 2006 рік, % ⁷¹

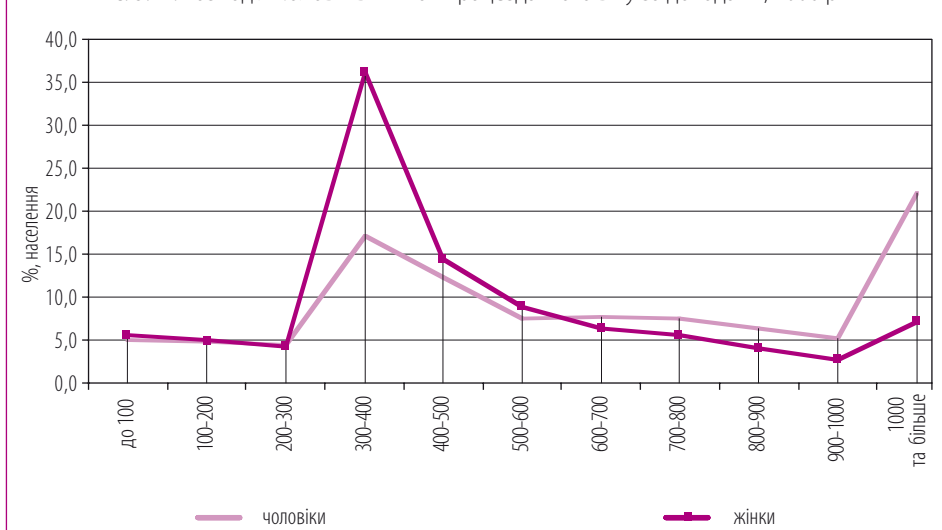
	чоловіки	жінки
Оплата праці за основним місцем роботи	80,97	95,5
Оплата праці за додатковим місцем роботи	0,38	0,2
Доходи від підприємництва	5,33	3,5
Доходи від самостійної зайнятості	8,08	4,8
Пенсії	5,79	-1,9
Стипендії	-0,79	-1,3
Допомоги по безробіттю	-0,27	-0,7
Виплати у зв'язку із припиненням роботи	0,07	0,1
Інші доходи	0,44	0,1
Джині-коефіцієнт	38,8	31,6

нятку групах з доходами понад 500 грн. домінують чоловіки; особливо значною є їх перевага в групі з доходами понад 1000 грн., в якій на 10 жінок припадає 35 чоловіків.

Наведені в таблиці 5.23. дані ілюструють внески окремих причин у формування нерівності за доходами представників кожної статі. Декомпозиція коефіцієнта Джині дає змогу побудувати відповідні структури причин і з'ясувати, що вони дуже подібні. Доволі близькими є й кількісні виміри їхнього впливу, причому левову частку у формування нерівності за доходами вносить оплата праці.

Жінки значно менш ефективно займаються підприємництвом, про що свідчить їх низьке представництво в цьому сегменті економічної діяльності, особливо у великому бізнесі, і самостійною економічною діяльністю. Але на їх нерівність значно сильніше впливають соціальні трансфери, передовсім пенсії. Імовірно, це пов'язано з відсутністю інших, крім заробітної плати, вагомих чинників впливу. Також привертає увагу дещо сильніший, ніж у чоловіків, вирівнюючий вплив стипендій і допомог по безробіттю.

Безпосереднім наслідком гендерної диференціації доходів населення є різні ризики бідності для представників обох гендерних груп. Аналіз статеві-вікової структури бідного населення України і ризиків бідності в окремих вікових групах наочно демонструє більш вразливе становище

Рис. 5.11. Розподіл чоловіків і жінок працездатного віку за доходами, 2006 рік ⁷²

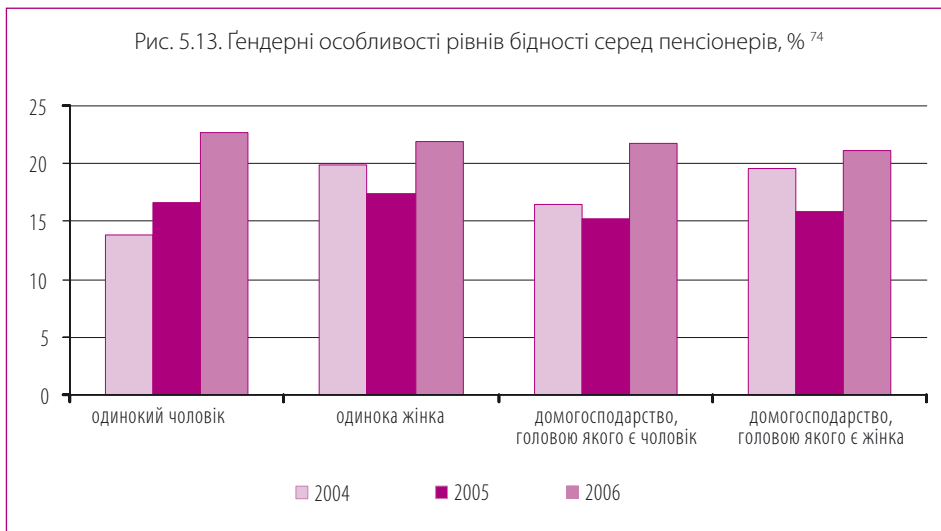

жінок. І якщо в старших вікових групах воно об'єктивно спричинене більш раннім виходом на пенсію і неминуchoю втратою частини доходів, то в працездатному віці – виключно з дискримінацією жінки на ринку праці.

Що стосується пенсіонерів, то ситуація істотно змінилась у 2005 році після підвищення у вересні 2004 року мінімальної пенсії до розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Так, для самотньої жінки ризик бідності у 2005 році був на 4,8% вищим за такий для самотнього чоловіка (у 2004 році – на 43,5% вищим), а для домогосподарства пенсіонерів, головою якого є жінка – на 3,9% вищим порівняно з домогосподарствами, головою яких є працююча жінка (у 2004 році – на 18,9% вищим). Швидше за все, із загальним підвищенням доходів і, відповідно, межі бідності та збільшенням розриву між пенсіями жінок та чоловіків, про яке йшлося, зросте і гендерна нерівність у ризиках бідності пенсіонерів.

Гендерна нерівність пенсіонерів за доходами (а це насамперед пенсії) є закономірним наслідком нерівності в заробітній платі. Сьогодні за умов існування тільки солідарної складової (додаткове пенсійне забезпечення ще не набуло помітних обсягів і не впливає на загальну ситуацію) різниця в пенсіях є відносно невеликою. Зрозуміло, що чоловіки домінують у групах з пенсіями понад 1000 грн., але, оскільки левова частка отримує пенсію на рівні прожиткового мінімуму, збільшеного на тривалість понаднормового стажу (для чоловіків понад 25 років, а для жінок – понад 20), розбіжності не є критичними – вони зберігаються на рівні 8-9%. Але надалі ситуація погіршуватиметься. Чоловіки вже сьогодні отримують заробітні плати, які забезпечують їм пенсії, вищі за прожитковий мінімум, а жінки за збереження сучасних тенденцій упродовж наступного десятиріччя цього не досягнуть. В результаті на тлі загального зниження коефіцієнту заміщення збільшуватиметься різниця і в пенсіях, і в співвідношенні пенсії із заробітною платою. Імовірно, індекс гендерної нерівності (співвідношення відповідних коефіцієнтів заміщення заробітної плати пенсією) зросте принаймні на третину.

Ситуація ще більше загостриться із запровадженням накопичувальної складової, коли тривалість періоду сплати внесків буде значно важливішою, ніж сьогодні, за умов отримання пенсій тільки із солідарної системи.

Рис. 5.13. Ґендерні особливості рівнів бідності серед пенсіонерів, % ⁷⁴

Таким чином, в Україні права жінок порушуються спочатку невисокою зарплатою, потім невисокою пенсією. І на сьогодні це «компенсується» тільки одним — можливістю протягом зайвих п'яти років одержувати і пенсію, і зарплату. Звичайно, якщо вдасться зберегти робоче місце – а жінок, особливо тих, що працюють на відносно престижних робочих місцях, як правило, звільняють з роботи по досягненні ними 55 років. Крім того, вже підготовлений законопроект, який обмежує можливості отримання в повному об'ємі і пенсії, і зарплати.

Якщо не змінювати пенсійний вік, то до 2045-2048 рр. кількість осіб пенсійного і працездатного віку практично зрівняється, тобто кожен працюючий своїми внесками фінансуватиме пенсію більш, ніж одного пенсіонера. Адже не кожен працездатний працює, зате кожна людина пенсійного віку одержує пенсію.

Зрозуміло, якою мізерною стане середня пенсія, особливо для жінок. Це потребує завчасної розробки і запровадження відповідних заходів, щоб попередити накопичення вкрай небажаних соціальних наслідків.

* * *

Відсутність цілісної концепції державної політики на ринку праці й неврахування тих ґендерних диспропорцій, які на ньому склалися, призводять до відтворення ґендерної нерівності на ринку праці та поширення соціальної нерівноваги.

До основних викликів, які потребують нагального державного втручання, слід віднести:

- нераціональне використання трудових ресурсів через невідповідність існуючого типу зайнятості, сформованого відповідно до запитів переважно індустріального суспільства, імперативам економічного розвитку, пов'язаним з новим рівнем техніки та трудових відносин;
- серйозну суперечність між порівняно високим освітнім та професійно-кваліфікаційним потенціалом жінок і чоловіків, з одного боку, і примітивізацією структури господарства, з іншого боку, яка більше позначається на жінках, щодо яких вказаний розрив є більшим, аніж щодо чоловіків;
- поширеність, внаслідок цього, недовикористання трудового потенціалу жінок і чоловіків, що також є значущішим щодо жінок як ґендерної групи;

■ ігнорування наявності специфічно жіночого та специфічно чоловічого ринку праці та неврахування характеру жіночої праці (для якої характерні звужений попит, порівняно нижча ціна робочої сили, підвищена потреба в охороні праці та значний вплив наявності чи відсутності соціальних пільг) при розробці та здійсненні державної політики на ринку праці.

Це потребує розробки заходів з реформування ринку праці, зокрема реструктуризації зайнятості, трансформації оплати праці та удосконалення системи регулювання ринку праці з урахуванням ґендерних відмінностей зайнятого населення.

Необхідно визначити та прийняти як пріоритет державної політики в галузі жіночої зайнятості підвищення конкурентоспроможності жіночих трудових ресурсів та прискорення їх адаптації до нових економічних відносин. Таке підвищення конкурентоспроможності жінок має ґрунтуватися на субсидуванні їх робочих місць, розробці відповідних програм з підтримки виробництва, сприянні в розвитку нестандартних режимів зайнятості, підприємництва та самозайнятості, розроблених на основі ґендерно-диференційованого підходу.

Розробка таких заходів сприятиме, попередженню та уникненню низки небажаних соціальних наслідків, зокрема ґендерних розривів у доходах, фемінізації бідності, ґендерних розривів у ризиках бідності для непрацюючої частини населення.

¹ Розраховано за даними: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/Noviny/new_u.html

² Статистично-аналітичний огляд стану ринку праці у 2007 році: Державний комітет статистики / <http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/rp/pres-reiz/dop2007.htm>

³ Розраховано за даними: <http://www.ukrstat.gov.ua>

⁴ Розраховано за даними: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/Noviny/new_u.html

⁵ Розраховано за даними: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/Noviny/new_u.html

⁶ Ґендерний аналіз українського суспільства / Під ред. Т.М.Мельник. – К.: ПРООН, 1999. – 293 с.

⁷ Billing Y.D. and Alvesson M. Gender, Managers, and Organizations. – B., NY: Walter de Gruyter, 1994. – P. – 17-19.

⁸ Мезенцева Е.Б. Профессиональная сегрегация по признаку пола // Теория и методология ґендерных исследований. – М.: МЦГИ, 2001 / www.ecsocman.edu.ru/db/msg/121807.html

⁹ Ринок праці України. – К.: Держкомстат України, 2007 / <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁰ Результати опитування громадської думки щодо ґендерних стереотипів та ставлення до ґендерних проблем / Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 56-62.

¹¹ Результати опитування громадської думки щодо ґендерних стереотипів та ставлення до ґендерних проблем / Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 42.

¹² Розраховано за даними: http://www.stat.ic.zt.ua/StatInfo/Rp/praz_rk.htm

¹³ Розраховано за даними: http://www.stat.ic.zt.ua/StatInfo/Rp/praz_rk.htm

¹⁴ Розраховано за даними: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/Noviny/new_u.html

¹⁵ Аналіз баз даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України під ґендерним кутом зору // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 121.

¹⁶ Аналіз баз даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України під ґендерним кутом зору // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 121.

¹⁷ Аналіз баз даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України під ґендерним кутом зору // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 121.

¹⁸ Аналіз баз даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України під ґендерним кутом зору // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 121.

¹⁹ Аналіз баз даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України під ґендерним кутом зору // Ґендерні стереотипи та ставлення громадськості до ґендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 121.

²⁰ Розраховано за даними: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2006/rp/sz_br/sz_br_u/pnz_m_u2006.htm

²¹ Ринок праці України. – К.: Держкомстат України, 2006.

²² Економічна активність населення України. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 86.

²³ Дослідження Human Rights Watch «Праця жінок: дискримінація по відношенню до жінок на українському ринку праці» (2003).

- ²⁴ Дослідження Human Rights Watch «Праця жінок: дискримінація по відношенню до жінок на українському ринку праці» (2003).
- ²⁵ Дослідження Human Rights Watch «Праця жінок: дискримінація по відношенню до жінок на українському ринку праці» (2003).
- ²⁶ Гендерний розвиток в Україні: Реалії і перспективи. – К.: «Логос», 2003. – 103 с.
- ²⁷ Гендерний розвиток в Україні: Реалії і перспективи. – К.: «Логос», 2003. – 103 с.
- ²⁸ Розраховано за даними: <http://www.europa.eu.int/comm/eurostat>
- ²⁹ IMF, World Bank, OECD and EBRD. A Study of Soviet Economy. P., 1991, vol. 2; Див. також: Clarke, S. Structural Adjustment without Mass Unemployment: Lessons from Russia. Working Paper 13 of the Institute for Comparative Labour Relations Research, Moscow and Centre for Comparative Labour Studies, University of Warwick, November 1996, p. 6.
- ³⁰ Програма зайнятості населення на 1997-2000 року, схвалена Постановою Кабінету Міністрів від 31 грудня 1996 р., N 1591 // zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1591-96-%EF
- ³¹ За даними: http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2006/rp/sz_br/sz_br_u/kzbr_m_u2006.htm
- ³² За даними: <http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/>
- ³³ Keller-Herzog, A.&Szabo, S., «Globalization and Developments», Development Express #8, CIDA, 1997.
- ³⁴ Дослідження Київського міжнародного інституту соціології (проект BIZPRO), 2001.
- ³⁵ Аналіз баз даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України під гендерним кутом зору // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – С. 111.
- ³⁶ Шевченко А. За даними евро // Корреспондент. – 2005. – №10 (149). – С. 42-43.
- ³⁷ Шарпова Е. Заграница нам поможет // Контракты. – 2005. – №44. / www.kontrakty.com.ua/show/rus/print_article/4/4420056344.html
- ³⁸ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ³⁹ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁴⁰ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁴¹ Шарпова Е. Заграница нам поможет // Контракты. – 2005. – № 44 / www.kontrakty.com.ua/show/rus/print_article/4/4420056344.html
- ⁴² Шарпова Е. Заграница нам поможет // Контракты. – 2005. №44; / www.kontrakty.com.ua/show/rus/print_article/4/4420056344.html
- ⁴³ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁴⁴ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁴⁵ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁴⁶ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁴⁷ Українська трудова міграція до країн Європейського Союзу у дзеркалі соціології / Н.Пархоменко (пер. з пол.); Н.Пархоменко, А.Стародуб (ред). – К., 2005. – 128 с.
- ⁴⁸ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁴⁹ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁵⁰ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁵¹ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁵² Тюрюканова О. Legitimizing migration space: migrant women's labor, trafficking and illegal migration (problems in conjunction) // www.crime.vl.ru/index.php?p=1307&more=1&c=1&tb=1&pb
- ⁵³ Аналіз баз даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України під гендерним кутом зору // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – С. 119.
- ⁵⁴ Аналіз баз даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України під гендерним кутом зору // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – С. 119.
- ⁵⁵ Конституція України. Стаття 24 // zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=888-09
- ⁵⁶ Результати опитування громадської думки щодо гендерних стереотипів та ставлення до гендерних проблем // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – С. 61.
- ⁵⁷ UN Statistics Division / Statistics and indicators on women and men // unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm
- ⁵⁸ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁵⁹ Результати опитування громадської думки щодо гендерних стереотипів та ставлення до гендерних проблем // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – С. 56.
- ⁶⁰ Розраховано за даними: Обстеження економічної активності населення України, Держкомстат України, 2006 р.
- ⁶¹ Результати опитування громадської думки щодо гендерних стереотипів та ставлення до гендерних проблем // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – С. 69-74.
- ⁶² Результати опитування громадської думки щодо гендерних стереотипів та ставлення до гендерних проблем // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – С. 69-74.
- ⁶³ Результати опитування громадської думки щодо гендерних стереотипів та ставлення до гендерних проблем // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – С. 73.
- ⁶⁴ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁶⁵ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁶⁶ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁶⁷ Результати опитування громадської думки щодо гендерних стереотипів та ставлення до гендерних проблем // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – С. 69-74.
- ⁶⁸ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «БАІТЕ», 2007. – 114 с.
- ⁶⁹ Розраховано за даними: Обстеження умов життя домогосподарств України. Держкомстат України, 1999-2006 рр.
- ⁷⁰ Розраховано за даними: Обстеження умов життя домогосподарств України. Держкомстат України, 1999-2006 рр.
- ⁷¹ Розраховано за даними: Обстеження умов життя домогосподарств України. Держкомстат України, 1999-2006 рр.
- ⁷² Розраховано за даними: Обстеження умов життя домогосподарств України. Держкомстат України, 1999-2006 рр.
- ⁷³ Розраховано за даними: Обстеження умов життя домогосподарств України. Держкомстат України, 1999-2006 рр.
- ⁷⁴ Розраховано за даними: Обстеження умов життя домогосподарств України. Держкомстат України, 2004-2005 рр.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

6.1. Гендерна диференціація смертності населення України

Проблеми смертності є чи не найгострішими серед усього кола демографічних проблем – депопуляції, стрімкого рівня постаріння, низької народжуваності, зростання співвідношення між пенсіонерами та працюючими, масштабного відпливу кваліфікованої робочої сили за кордон тощо. Передчасні смерті наносять непоправних втрат трудовому і загалом демографічному потенціалу України, їх гендерна нерівномірність спотворює статеві-віковий склад населення, формує масштабну самотність, особливо гостру в сільських поселеннях.

Ці проблеми кореняться у подіях принаймні півстолітньої давності, коли поступово почав виявлятися глибокий розрив у тенденціях тривалості життя та смертності населення СРСР і економічно розвинених країн. У результаті Україна є однією з небагатьох країн світу, в яких тривалість життя населення за піввіковий період не збільшилась. Певний – хоча і надто незначний – прогрес спостерігається щодо смертності жінок, натомість щодо чоловіків ситуація помітно погіршилась.

Порівняно з 1958-1959 роками (15 січня 1959 р. було проведено перший повоєнний перепис населення), у 2006 році тривалість життя жінок при народженні збільшилась на 1,3 року, а чоловіків, навпаки, скоротилась на 3,8 року (див. Рис.6.1). Натомість у країнах Західної Європи відповідні зміни становлять +9 років для жінок і +8 років для чоловіків.

Новітні тенденції смертності населення України, на відміну від таких у переважній більшості країн Європи, мають хвилеподібний характер і майже повністю визначаються процесами смертності чоловіків працездатного віку. Так, у середині 1980-х років відбувся короткотривалий підйом тривалості життя (особливо помітний серед чоловіків), імовірно зумовлений інтенсивною протидією зловживанню алкоголем і внаслідок цього зниженням смертності чоловіків від нещасних випадків, отруєнь та травм. Але вже наприкінці декади тривалість життя знову знизилась, і знову скорочення було більш помітним серед чоловіків.

В Україні напередодні незалежності тривалість життя чоловіків була на 5-7 років нижчою, ніж у розвинених європейських країнах. Тотальна

Рис. 6.1. Очікувана тривалість життя при народженні за статтю, Україна, роки проведення переписів населення, років¹

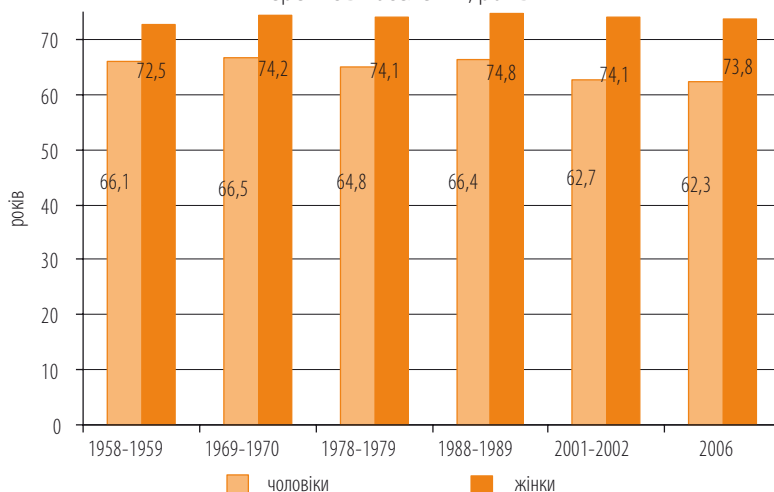
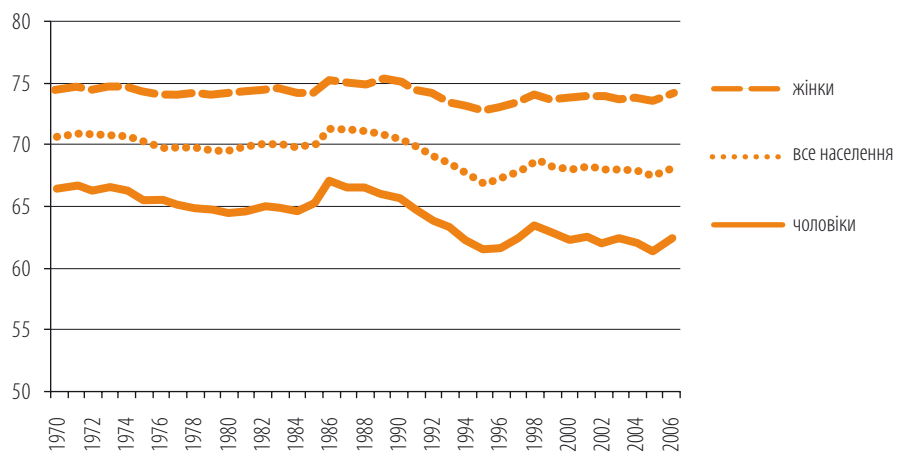

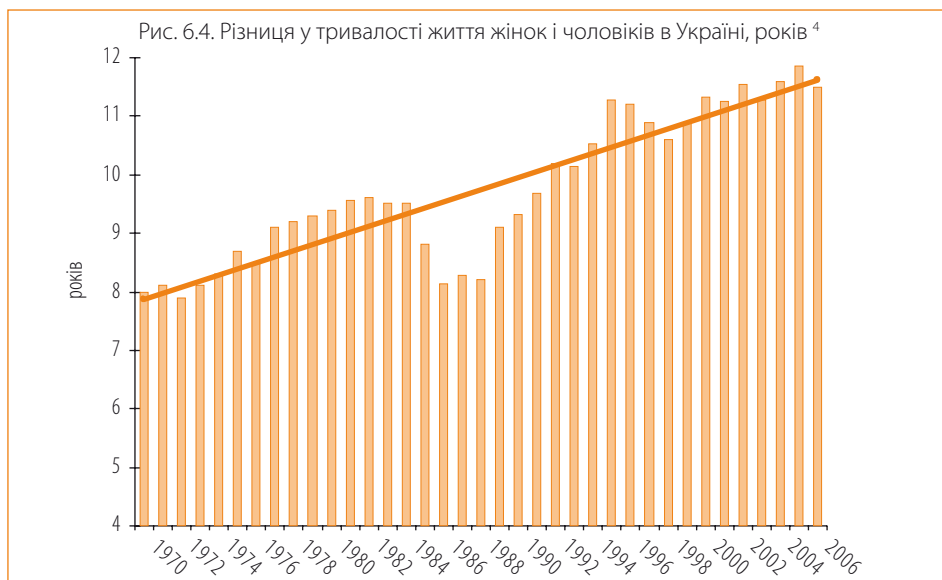
Рис. 6.2. Середня очікувана тривалість життя при народженні за статтю, років ²

трансформаційна криза останньої декади ХХ століття зруйнувала традиційний для України спосіб життя, критично загостривши демографічну ситуацію. Однак, попри поширені уявлення, тенденції тривалості життя населення прямо не збігаються зі змінами економічної ситуації та рівня життя – саме на час найглибшої економічної кризи (1995-1999 роки) припало доволі тривале як для України зниження смертності і жінок, і чоловіків, а період економічного зростання (2000-2006 роки) супроводжується вельми негативними тенденціями і загальним зниженням середньої очікуваної тривалості життя (див. Рис. 6.2).

Від часу проголошення української незалежності у хвилеподібних тенденціях смертності населення виокремлюються три етапи. Перший – прискорене зростання смертності, – припадає на 1991-1995 роки; другий – зниження смертності – спостерігався впродовж періоду найглибшої економічної кризи 1996-1998 років; третій – нове зростання смертності населення середнього та старшого віку, – триває від 1999 року і дотепер.

Всесвітня організація охорони здоров'я відносить Україну до групи з найвищими в європейському регіоні рівнями смертності – до регіону Європа-С, але і серед цих 9 країн ми пасемо задніх. Це прірва, подолати яку буде надзвичайно важко: необхідні цілеспрямовані зу-

Рис. 6.3. Середня очікувана тривалість життя при народженні в окремих Європейських країнах, 2005 р., років ³

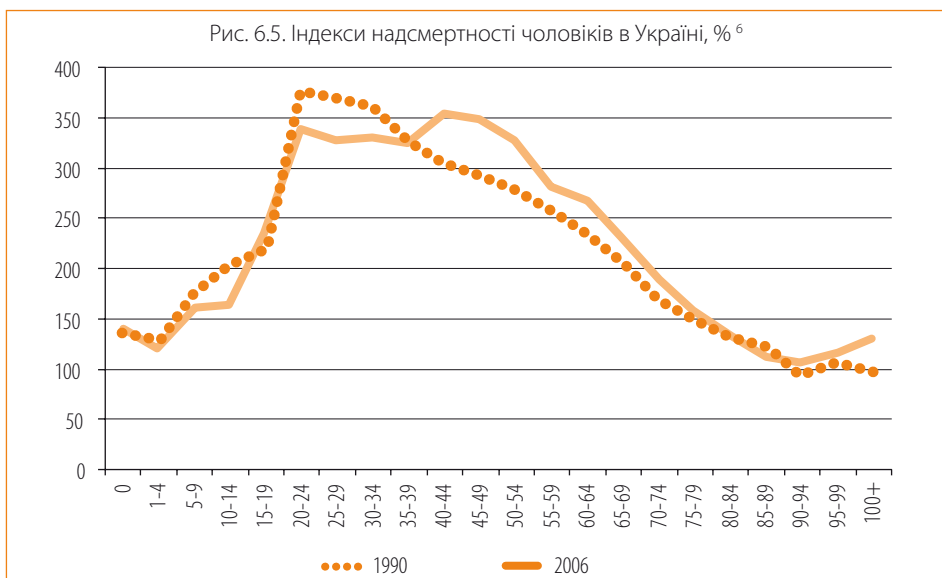
силля держави і всього суспільства впродовж десятиріч.

Згідно з даними ВООЗ, за умов смертності 2005 р. середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні становила 68,0 року, що перевищувало показники тільки Росії (65,4), Казахстану (65,9) та СНД у цілому (67,0). Зрушення, що відбулися впродовж 2004-2006 рр., тільки погіршили співвідношення з економічно розвиненими країнами.

Значно вищою порівняно з більшістю європейських країн є смертність і жінок, і чоловіків. Проте найбільших втрат Україна зазнає через передчасну смертність чоловіків: якщо середня очікувана тривалість життя при народженні жінок нижча, ніж серед регіону Європа-А в середньому на 9 років, то чоловіків – на 15,2 (порівняно з регіоном Європа-В+С різниця становить, відповідно, 0,5 і 3,1 року).

Відтак істотно перевищує середньоєвропейські параметри різниця в середній очікуваній тривалості життя жінок та чоловіків, причому суто українською особливістю є доволі чітка тенденція її зростання.

На загальноєвропейському тлі в цілому доволі високої надсмертності чоловіків різниця в тривалості життя при народженні жінок і чоловіків в Україні – 11,9 року (за 2006 рік – 11,5) – приблизно відповідає стандартам СНД (11,3 року) та більшості інших європейських країн, що раніше входили до складу СРСР (в Росії – 13,4 року, в Білорусі – 12,2 року, в

Таблиця 6.1. Різниця у середній очікуваній тривалості життя жінок та чоловіків при досягненні певного віку в 2005 р. (років) ⁵

Країна	0 років	15 років	45 років	65 років
Україна	11,8	11,7	8,6	3,9
Європа-А *	5,7	5,7	4,9	3,6
Європа-В+С **	9,3	10,1	7,5	3,7
СНД	11,3	11,1	8,0	3,9
Польща	8,6	8,6	7,2	4,2
Угорщина	8,5	8,4	7,4	3,9
Чехія	6,4	6,3	5,4	3,3

Литві – 12,0 року, в Естонії – 10,9 року в Латвії – 11,0 року); але значно перевищує аналоги економічно розвинених країн (в Ісландії – 4,1 року, в Ізраїлі – 4,2, в Данії, Швеції та Великій Британії – 4,4 року). В середньому по регіону Європа-А різниця в тривалості життя при народженні жінок і чоловіків становить 5,7 року, а по регіону Європа-В+С – 9,3.

Основний внесок у формування цього розриву вносить надсмертність чоловіків найбільш активного віку – 20-54 роки, оскільки чоловіки вмирають у середньому майже в 3,5 рази частіше, ніж їх однолітки-жінки.

Підвищена смертність хлопчиків у віці до 1 року обумовлює 2% загальної різниці у середній тривалості життя при народженні, у віці 1-14 років – 1%, у віці 15-44 років – 34%, у віці 45-64 років – 44% і старше 65 років – 19%.

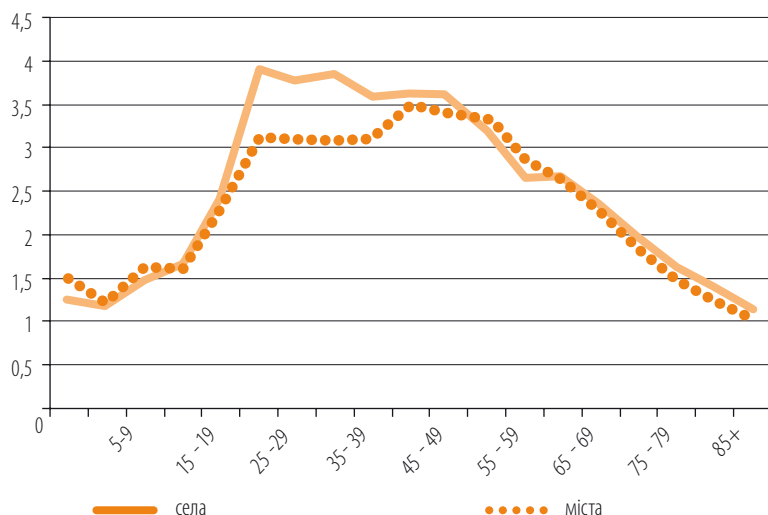
І до початку, і після припинення активної економічної діяльності індекси надсмертності є значно нижчими, а після 65 років різниця у

Таблиця 6.2. Кількість працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (станом на 1 січня 2006 р.) ⁸

	Жінки, тис. осіб	Чоловіки, тис. осіб	Співвідношення чоловіків та жінок, %
Всього	384,5	1214,0	315,0
Сільське господарство	24,4	56,1	229,9
Добувна промисловість	56,2	304,0	540,0
з них видобування кам'яного, бурого вугілля і торфу	38,6	213,2	552,0
Обробна промисловість	221,4	474,5	214,0
з них:			
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	8,1	23,4	288,0
хімічне виробництво	22,5	35,4	157,0
виробництво гумових та пластмасових виробів	6,0	11,0	183,0
металургія та оброблення металу	61,7	179,8	291,0
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	42,4	121,9	287,0
Будівництво	8,5	81,6	960,0
Транспорт та зв'язок	31,6	175,9	556,0

* До регіону Європа-А ВООЗ включені країни європейського регіону з найнижчими рівнями смертності дітей та дорослих: Австрія, Андорра, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург, Мальта, Монако, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Сан Маріно, Словенія, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція – див. The World Health Report 2004. Changing History. – Geneva, WHO, 2004 (<http://www.who.int/whr/2004/en>)

** До регіону Європа-В включені 16 країн з низькими рівнями смертності дітей та дорослих: Азербайджан, Албанія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Вірменія, Грузія, Киргизстан, Македонія, Польща, Румунія, Сербія та Чорногорія, Словаччина, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан; до регіону Європа-С включені 9 країн з низькими рівнями смертності дітей і високими рівнями смертності дорослих: Білорусь, Естонія, Казахстан, Латвія, Литва, Молдова, Росія, Угорщина, Україна; – див. The World Health Report 2004. Changing History. – Geneva, WHO, 2004 (<http://www.who.int/whr/2004/en>)

Рис. 6.6. Індекси надсмертності чоловіків у міських та сільських поселеннях України, 2006 р.⁷

смертності чоловіків та жінок України стає такою ж, як і в усіх економічно розвинених країнах. У найстарших вікових групах (після 75 років), при вищій очікуваній тривалості життя жінок порівняно з чоловіками, різниця (1,7 року) є значно меншою ніж, наприклад, в Австрії (2,3 року) чи Канаді (2,7 року).

Аналіз динаміки гендерних розбіжностей у смертності населення України показує поступове зміщення періоду найвищої надсмертності чоловіків з 20-34 років у 1990 році до 35-49 у 2006.* Фактично йдеться про те саме покоління, яке постарішало на 15 років.

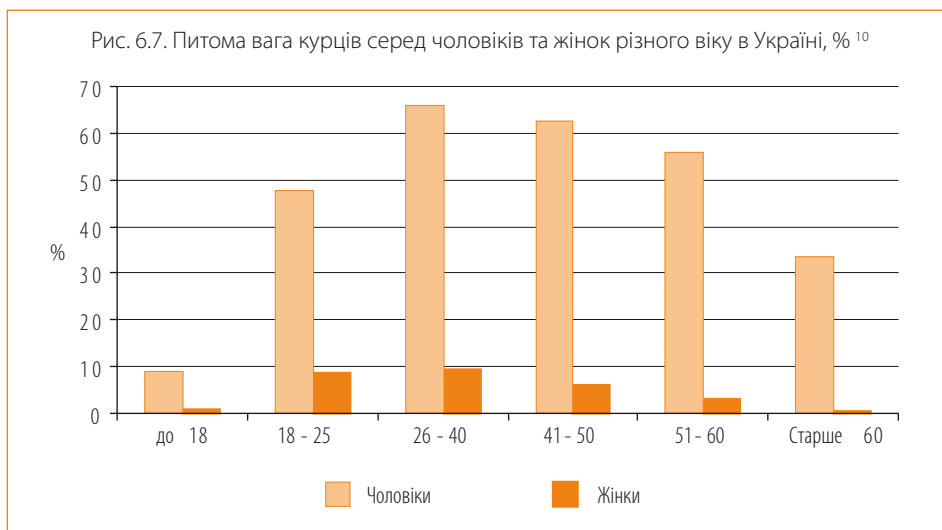
Значно вищою є надсмертність чоловіків у сільських поселеннях. Якщо у міських поселеннях максимальні значення індексу надсмерт-

Таблиця 6.3. Поширення регулярного паління серед населення окремих європейських країн у віці 15 років і старше, 2004 рік, %⁹

Країна	Рік	Чоловіки	Жінки	Гендерне співвідношення поширення регулярного паління, %
Албанія	2000	60	18	333,3
Бельгія	2003	26	15	173,3
Білорусь	2004	54,3	7,2	754,2
Велика Британія	2003	28	24	116,7
Естонія	2004	42	21	200,0
Італія	2002	31,3	17,2	182,0
Литва	2004	39,4	14,2	277,5
Молдова	2004	32,2	1,8	1788,9
Німеччина	2003	37,1	33,9	109,4
Норвегія	2004	27,2	24,8	109,7
Польща	2004	38	25,6	148,4
Румунія	2003	32,2	10,3	312,6
Угорщина	2003	40,5	27,8	145,7
Україна	2005	62(52*)	17 (6*)	364,7 (866,7*)
Фінляндія	2004	27,1	19,5	139,0
Франція	2003	33,3	26,5	125,7
Швеція	2004	15	17,5	85,7
Чехія	2004	31,1	20,1	154,7

* За даними обстежень умов життя домогосподарств України, Держкомстат України, 2005

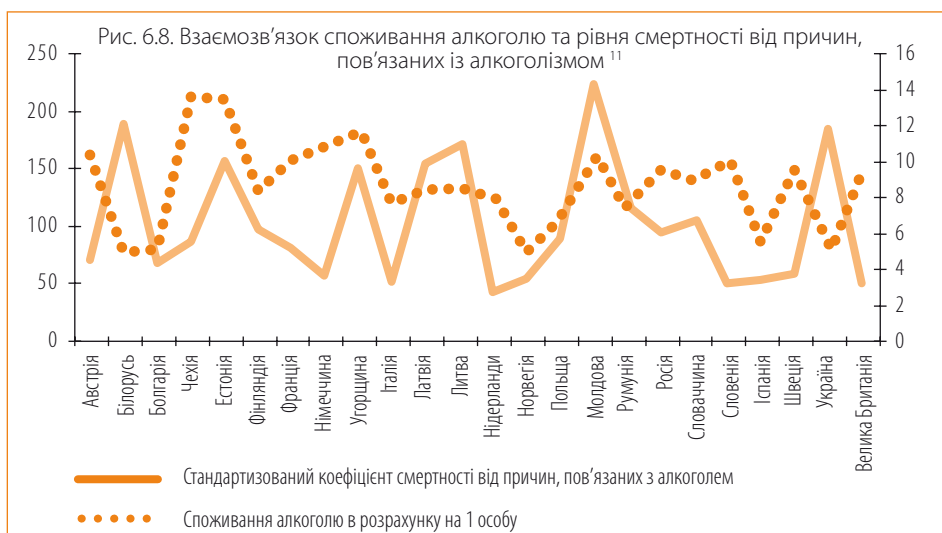
* Індекс надсмертності чоловіків розраховується як співвідношення вікових показників смертності чоловіків та жінок: $I = m_{\text{mail}} / m_{\text{femail}}$

ності чоловіків (понад 350%) спостерігаються у віці 40-49 років, то в сільських – у 20-34 роки, причому в групі 30-34-річних чоловіки вмирають більш ніж учетверо частіше, ніж їх однолітки-жінки. Це дозволяє припустити, що умови та спосіб життя чоловіків у сільських поселеннях суттєво відрізняються від умов та способу життя жінок, що потребує окремого дослідження.

Надсмертність чоловіків в Україні є результатом, по-перше, їх більшої зайнятості у шкідливих та небезпечних умовах праці, а по-друге, диференціації способу життя, яка проявляється саме в цьому віці, спричиняючи зловживання алкоголем та палінням, а також кількісно більшу схильність чоловіків до суїциду. Вище відзначалася концентрація переважно чоловіків у гірничодобуванні, металургії та сільському господарстві, тобто в галузях, які характеризуються шкідливими та небезпечними умовами праці. Так, у сільському господарстві підвищений травматизм характерний головним чином для механізаторів, якими переважно працюють чоловіки.

Важливими факторами, що спричиняють високу захворюваність та смертність населення, зокрема чоловічого, є тютюнопаління та зловживання алкоголем. Їх порівняння за окремими статеві-віковими групами показує, що нині в Україні палять 62% чоловіків і 17% жінок у віці 15 років і старше, причому поширення паління серед чоловіків істотно перевищує аналоги всіх європейських країн, за винятком Албанії, Білорусі та Литви (див. Табл. 6.3).

За даними обстеження умов життя домогосподарств, пересічний українець викурює в середньому 1140 цигарок на рік (українці, які палять, викурюють в середньому по 5087 цигарок на рік).

За даними міжнародної статистики, в середньому один українець палить 1027 цигарок на рік, що істотно менше за показник по переважній більшості європейських країн: по регіону Європа-А менше на 579 цигарок, по регіону Європа-В+С – на 694, по СНД – на 742. Порівняно з поляками українці палять на 907 цигарок менше, з угорцями – на 1124, з чехами – на 464. Передовсім виникають сумніви у якості наданої міжнародним структурам інформації, оскільки паління визнається одним з важливих чинників захворюваності та смертності населення, а тривалість життя населення України є істотно нижчою за всі згадані регіони, за винятком СНД. Звісно, не можна нехтувати і якістю цигарок – імовірно, що дається взнаки поширення нелегальних тютюнових виробів в Україні.

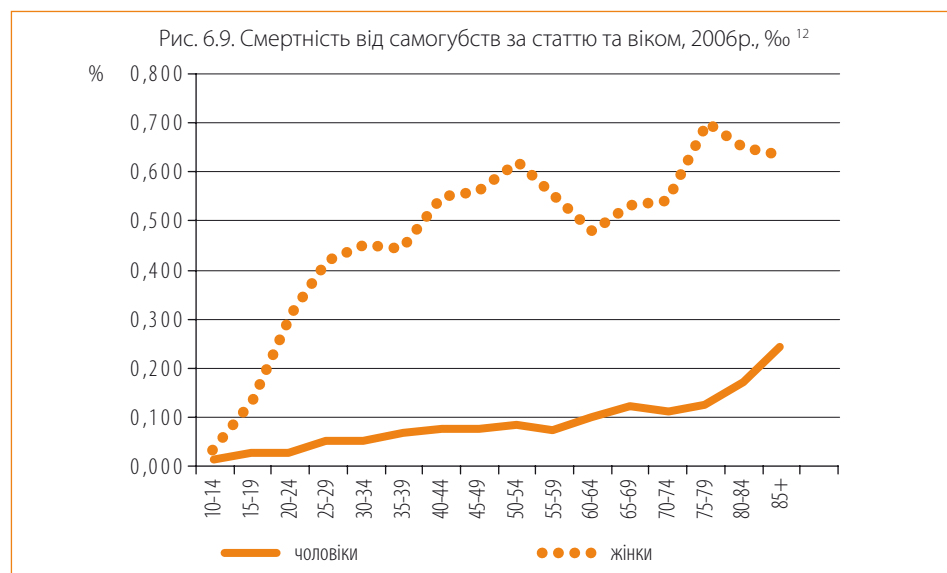
Порівняння показників поширення паління за окремими статевими віковими групами свідчить про найбільшу популярність вживання тютюну серед чоловіків 26-50 років (палять більше 60% населення).

Серед жінок вирізняються молоді та середні вікові групи – 18-40 років, що особливо небезпечно в контексті репродуктивної діяльності.

Інформація щодо вживання алкоголю, на жаль, практично недоступна для вивчення через поширене, особливо у сільській місцевості та в невеликих містах, вживання горілки та вина домашнього виробництва.

Судячи з офіційних даних, пересічний українець споживає 5,2 л чистого алкоголю на рік, що на 4 л менше за регіон Європа-А, на 0,5 л менше за регіон Європа-В+С, на 1 л менше за СНД. Порівняння річного споживання чистого алкоголю з Польщею, Угорщиною та Чехією – також на користь України: на 3, 8 та 10 л менше в розрахунку на одного мешканця впродовж року. На жаль, мало підстав довіряти наведеним даним, оскільки окремі соціологічні та експертні опитування свідчать про високий рівень алкоголізму. Непрямою ознакою поширеності цього явища є висока й до певного часу зростаюча смертність від причин, пов'язаних з алкоголем.

За даними 2006 р., смертність від причин, пов'язаних із вживанням алкоголю, серед чоловіків у 5,3 рази перевищує подібну серед жінок (див. Рис. 6.8).

Таблиця 6.5. Середня очікувана тривалість життя при досягненні певного віку в 2005 р., років ¹³

Країна	0 років		15 років		45 років		65 років	
	чоло-віки	жінки	чоло-віки	жінки	чоло-віки	жінки	чоло-віки	жінки
Україна*	62,3	73,8	48,4	59,8	23,4	31,8	11,7	15,6
Європа-А	76,7	82,4	62,2	67,9	33,7	38,6	17,0	20,6
Європа-В+С	64,5	73,9	50,1	60,3	24,5	32,1	12,2	15,9
СНД	61,6	72,9	47,9	59,1	23,2	31,2	11,6	15,4
Польща	70,8	79,4	56,5	65,1	28,7	35,9	14,4	18,6
Угорщина	68,8	77,2	54,4	62,8	26,5	33,9	13,4	17,2
Чехія	73,0	79,3	58,4	64,7	30,0	35,4	14,5	17,8
Україна – Європа-А	-14,4	-8,6	-13,8	-8,1	-10,3	-6,8	-5,3	-5,0
Україна – Європа-В+С	-2,2	-0,1	-1,7	-0,5	-1,1	-0,3	-0,5	-0,3
Україна – СНД	+0,7	+0,9	+0,5	+0,7	+0,2	+0,6	+0,1	+0,2
Україна – Польща	-8,5	-5,6	-8,1	-5,3	-5,3	-4,1	-2,7	-3,0
Україна – Угорщина	-6,5	-3,4	-6,0	-3,0	-3,1	-2,1	-1,7	-1,6
Україна – Чехія	-10,7	-5,5	-10,0	-4,9	-6,6	-3,6	-2,8	-2,2

*2006 рік

Залежність між споживанням алкоголю та рівнем смертності з причин, з ним пов'язаних, підтверджує й аналіз міжнародних даних. До таких причин належить високий рівень смертності в дорожньо-транспортних пригодах, зумовлений стрімким зростанням кількості автомобілів у поєднанні з низькою якістю доріг та неприпустимою поведінкою водіїв. Так, за даними 2006 р., в розрахунку на 100 000 осіб на дорогах України загинуло 35 чоловіків і 10 жінок.

Натомість позитивними є тенденції смертності від самогубств – за останні 10 років загальна кількість летальних суїцидів зменшилась на 27%. З огляду на загальні масштаби, більш помітним є скорочення смертності від самогубств серед чоловіків.

В цілому ж, смертність від зовнішніх чинників серед чоловіків становить 235 випадків на 100 000 осіб, тоді як серед жінок – 52, що визначає, відповідно, 13 і 4% всіх смертей (дані 2006 р.).

Важливим чинником надсмертності чоловіків є дорожньо-транспортні пригоди. В розрахунку на 100 000 осіб стандартизований коефіцієнт смертності в Україні в 2004 р. становив 18,9 випадків, в тому

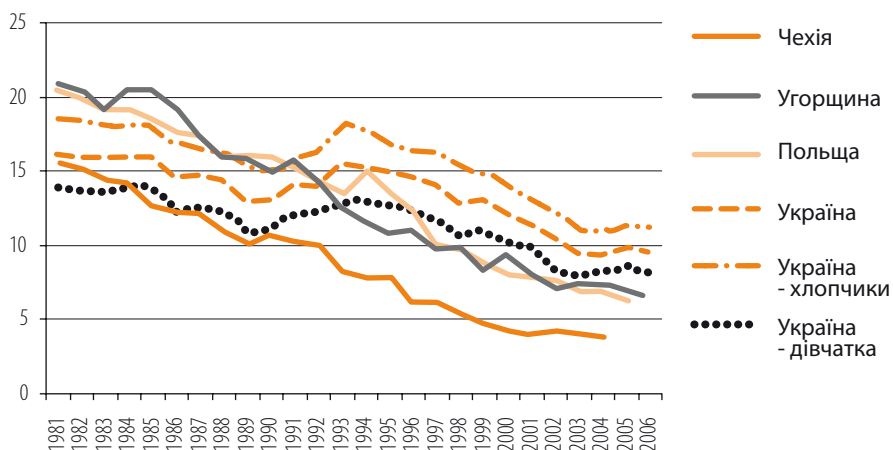
Рис. 6.10. Смертність немовлят в окремих європейських країнах, на 1000 народжених ¹⁴

Рис. 6.11. Смертність немовлят за статтю в окремих європейських країнах, на 1000 народжених, 2005 рік¹⁵

числі 31,1 випадки серед чоловіків і 8,3 серед жінок. І хоча ці показники лише на 10-30% перевищують аналоги європейських країн, слід зазначити, що в Україні в дорожньо-транспортних пригодах чоловіки гинуть в 3,7 рази частіше, ніж жінки.

В усіх вікових групах смертність від самогубств серед чоловіків є значно вищою, але найбільшою є різниця в працездатних вікових групах.

Крім того, якщо серед жінок максимум спостерігається в найстарших групах, то серед чоловіків після потужного зростання, що триває до початку пенсійного віку, спостерігається певний спад, і нове збільшення ризику самогубства розпочинається після досягнення 85 років.

В результаті ризик смерті тільки у працездатному віці сягає для чоловіків 37% (для жінок – 8%), практично не змінюючись впродовж останньої чверті сторіччя.

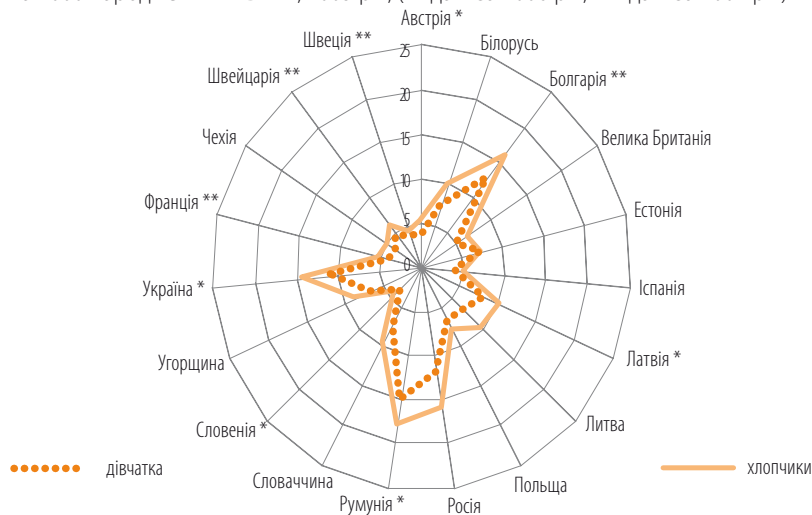
Режим смертності має й значні вікові особливості. Різну спрямованість векторів смертності у різних вікових інтервалах акумулюють показники середньої очікуваної тривалості життя при досягненні різного віку та їх порівняння з європейськими стандартами.

Величезна різниця у середній очікуваній тривалості життя при народженні стає більш-менш прийнятною (особливо порівняно з країнами з економікою перехідного типу) після припинення активної економічної діяльності (при досягненні 65 років).

Таблиця 6.6. Імовірність смерті у віці до 5 років за статтю, Україна, на 1000 народжених¹⁶

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Обидві статі	16,0	14,4	13,6	12,9	12,4	12,8	12,3
Хлопчики	18,3	16,3	16,1	14,7	14,0	14,6	14,1
Дівчатка	13,6	12,5	11,0	11,0	10,7	11,1	10,5

Одним з основних показників смертності населення країни, який доволі точно і швидко реагує на зміни санітарно-гігієнічної ситуації, рівня життя та медичного обслуговування населення, якості харчування тощо є рівень смертності немовлят. На жаль, після тривалого періоду, коли цей показник був цілком благополучним, принаймні порівняно з кра-

Рис. 6.12. Імовірність смерті до 5 років в окремих європейських країнах, на 1000 народжених живими, 2005 рік, (* - дані за 2006 рік; ** - дані за 2004 рік) ¹⁷

інами Центральної та Східної Європи, від початку 1990-х рр. ситуація змінилась на протилежну, і, замість відчутних переваг, за цією ознакою Україна почала поступатися більшості сусідів. Після вкрай негативних тенденцій першої половини 1990-х рр. впродовж останнього десятиріччя спостерігається практично невинне зниження смертності немовлят. Однак, попри це, її рівень у 2-3 рази перевищує аналоги економічно розвинених країн, що особливо непокоїть на тлі дуже низької народжуваності.

Таблиця 6.7. Стандартизовані коефіцієнти смертності дітей до 5 років від нещасних випадків, отруень і травм (за європейським стандартом) в 2005 р., на 100 000 осіб ¹⁸

	Обидві статі	Хлопчики	Дівчатка
Швейцарія (2004)	5,72	7,42	3,93
Чехія	8,90	8,43	9,39
Польща	9,04	10,43	7,57
Білорусь	29,84	34,92	24,46
Естонія	29,39	22,21	36,88
Казахстан	48,00	56,91	38,63
Латвія	32,25	34,43	29,97
Литва	26,19	39,64	12,08
Молдова	49,62	59,37	39,19
Росія	37,78	42,67	32,62
Угорщина	8,59	10,59	6,47
Україна	35,56	40,52	30,30
Регіон Європа	18,84	21,29	16,24
Європа-А	6,23	7,15	5,26
Європа-В+С	32,95	37,07	28,58
СНД	37,98	42,06	33,00
Україна/Європа-А	570,79	566,71	576,05
Україна/Європа-В+С	107,92	109,31	106,02
Україна/СНД	93,63	96,34	91,82
Україна/Швейцарія	621,68	546,09	770,99
Україна/Чехія	399,55	480,66	322,68
Україна/Польща	393,36	388,49	400,26
Україна/Угорщина	413,97	382,63	468,32

Таблиця 6.8. Імовірності прожити повністю весь період в 2005 р., %¹⁹

Країна	Чоловіки				Жінки			
	0-14	15-39	40-59	15-59	0-14	15-39	40-59	15-59
Швейцарія	994	987	962	945	995	994	978	970
Чехія	995	982	925	901	996	994	966	956
Польща	991	977	891	859	992	994	960	950
Білорусь	989	944	801	731	991	984	936	912
Естонія	991	961	849	800	991	990	950	935
Казахстан	962	909	764	663	972	968	906	863
Латвія	988	957	832	773	990	987	943	925
Литва	988	947	828	762	992	987	946	928
Молдова	980	966	830	781	985	987	931	911
Росія	982	901	737	630	986	973	915	877
Угорщина	990	981	853	826	993	993	941	929
Україна	978	934	772	691	984	979	927	897

За даними ВООЗ, 2005 року імовірність смерті на першому році життя становила для хлопчиків 11,2%, а для дівчаток – 8,7% (2006 року, відповідно, 11,1% і 8,1%). Для порівняння: в середньому по регіону Європа-А – 4,7 і 3,8%, по регіону Європа-В+С – 15,5 і 12,0%.

Однак слід підкреслити, що попри поширену тезу про начебто вирішальне значення смертності немовлят у низькій тривалості життя населення України, зниження цього показника до сучасного європейського рівня не призведе до помітного зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні. Навіть досягнення рівня Швейцарії (за показниками 2002 р. – 4,85% серед хлопчиків і 4,14% серед дівчаток – найнижчий в Європі показник) призвело б до збільшення тривалості життя чоловіків на 0,37 року, а жінок – на 0,30. Натомість реальна різниця становить 16,08 року серед чоловіків і 9,70 року серед жінок.

Показник смертності дітей до 5 років використовується як доповнення до показника смертності немовлят. Це обумовлено передовсім успіхами сучасної медицини, яка дуже часто може «відтягти» на рік-два летальний кінець, але не завжди здатна остаточно вилікувати дитину. Дається взнаки і загальне поліпшення якості догляду немовлят. Тому міжнародні організації для характеристики якості медичного обслуговування та загального розвитку гуманітарної сфери використовують порівняння ймовірностей смерті дітей до досягнення не одного року, як це було раніше, а п'яти. За цим показником тенденції в Україні також є доволі сприятливими, але відставання від економічно розвинених країн – не меншим (див. Рис. 6.12).

Основним чинником цього відставання є надсмертність від нещасних випадків, отруєнь і травм, від яких маленькі українці гинуть у 6-7 разів частіше за своїх однолітків із Швейцарії, у 4 рази частіше за маленьких чехів, угорців та поляків. Перевищення смертності є надзвичайно великим, хоча загальна кількість загиблих дітей і не дуже численна.

В цілому, рівні смертності дітей та підлітків до 15 років більш-менш відповідають аналогам країн регіону Європа-В+С, але значно перевищують такі в регіоні Європа-А (див. Табл. 6.7).

Найбільшими є втрати населення у віці 15-59 років. Ймовірність смерті у цьому віці становить в Україні 309% для чоловіків і 103% для жінок, тоді як у Польщі ці показники становлять, відповідно, 141 і 50%, в Угорщині – 174 і 71%, у Чехії – 89 і 44% (див. Табл. 6.8).

В Таблиці 6.8. наведені розрахунки ймовірностей повністю прожити доволі тривалі періоди життя по країнах регіону Європа-А (Швейцарії та Чехії), регіону Європа-В (Польщі) і всіх 9 країнах регіону Європа-С.

Представлені дані свідчать, що до 15 років в Україні доживають 978 хлопчиків і 984 дівчинки з кожної 1000 народжених, тоді як, наприклад, у Швейцарії – країні з найнижчими в Європі рівнями смертності, відповідно, 994 і 995. Отже, на цьому 15-річному життєвому інтервалі Україна втрачає порівняно з еталоном додатково 15 чоловічих і 12 жіночих життів. Порівняння з іншими країнами дає наступне поле втрат: серед чоловіків втрачених життів на 16 більше порівняно з Чехією і на 17 менше порівняно з Казахстаном, серед жінок на 12 більше, ніж у Чехії і на 12 менше, ніж у Казахстані.

Другий великий інтервал – 30-річний – забирає в Україні значно більше життів. Порівняно із Швейцарією Україна додатково втрачає 54 чоловічих і 15 жіночих життів. Щодо чоловіків, то порівняно з іншими вибраними країнами їх гине на 48 більше, ніж у Чехії, і на 33 менше, ніж у Росії. Що ж до жінок, то їх гине на 14 більше, ніж у Чехії, та на 11 менше, ніж у Казахстані. З огляду на удвічі більшу тривалість цього періоду ці втрати можна вважати цілком співставними з втратами періоду дитинства та юнацтва.

Але впродовж наступних 20 років – від 40 до 60 – Україна втрачає значно більше, ніж будь-яка інша країна європейського регіону, за винятком Росії (а щодо жінок, то й менше, ніж у Казахстані та Молдові) – 228 чоловічих і 73 жіночих життів. Порівняно із Швейцарією ці втрати є більшими на 189 і 51 життя, порівняно з Чехією – на 153 і 38. Отже, саме цей період визначає переважну більшість втрат населення України через надмірну смертність (див. Табл.6.9).

Чоловіча смертність в Україні перевищує аналоги переважної більшості європейських країн. Так, з кожної тисячі народжених хлопчиків в Україні до 60 років не доживає на 258 (!) більше, ніж у Швейцарії, на 217

Таблиця 6.9. Розрахунки втрат людських життів впродовж визначених інтервалів в Україні порівняно з іншими країнами в 2005 р., на 1000²⁰

Країна	Чоловіки				Жінки			
	0-14	15-39	40-59	15-59	0-14	15-39	40-59	15-59
Швейцарія	+15	+54	+189	+254	+12	+14	+51	+72
Чехія	+16	+48	+153	+210	+12	+14	+38	+59
Польща	+13	+43	+119	+168	+8	+14	+32	+53
Білорусь	+10	+10	+29	+40	+7	+5	+9	+15
Естонія	+12	+22	+52	+77	+10	+10	+17	+31
Казахстан	-17	-25	-9	-28	-12	-11	-22	-34
Латвія	+9	+23	+60	+82	+6	+8	+16	+28
Литва	+9	+13	+55	+71	+8	+8	+19	+30
Молдова	+1	+32	+57	+90	+1	+8	+3	+13
Росія	+3	-33	-35	-61	+3	-7	-12	-20
Угорщина	+12	+47	+81	+135	+9	+13	+14	+32

більше, ніж у Чехії, 175 більше, ніж у Польщі і на 140 більше, ніж в Угорщині. Україна ж має переваги у параметрах смертності чоловіків лише порівняно з Казахстаном (з кожної тисячі новонароджених хлопчиків до 60 років доживає на 51 особи більше) і Росією (на 65 більше). Параметри жіночої смертності більшою мірою відповідають європейським стандартам, хоча і жінки в Україні вмирають значно раніше, ніж у більшості країн Європи. Зокрема, порівняння із Швейцарією дає додаткові втрати 78 жіночих життів, з Чехією – 64, з Польщею – 54, з Угорщиною – 36. Відповідні переваги щодо жіночої смертності спостерігаються порівняно з Казахстаном (до 60 років з кожної тисячі народжених дівчат доживає на 45 осіб більше) та з Росією (на 16 більше).

Отже, в Україні спостерігається – і впродовж тривалого часу не зменшується – висока надсмертність чоловіків. Це є наслідком як низького рівня охорони праці і поширення (особливо серед чоловіків) зайнятості на роботах з небезпечними та шкідливими умовами праці, так і відсутності традицій здорового способу життя.

Гендерні розбіжності виявляються, головним чином, у різному ставленні до свого здоров'я, до способу життя і раціону харчування, а також вживання алкоголю та тютюнопаління. Внаслідок цього серед чоловіків значно більше поширені небезпечні соціальні захворювання, такі, як ВІЛ/СНІД. Чоловіки частіше потрапляють у дорожньо-транспортні пригоди, включно з тими, що супроводжуються смертями.

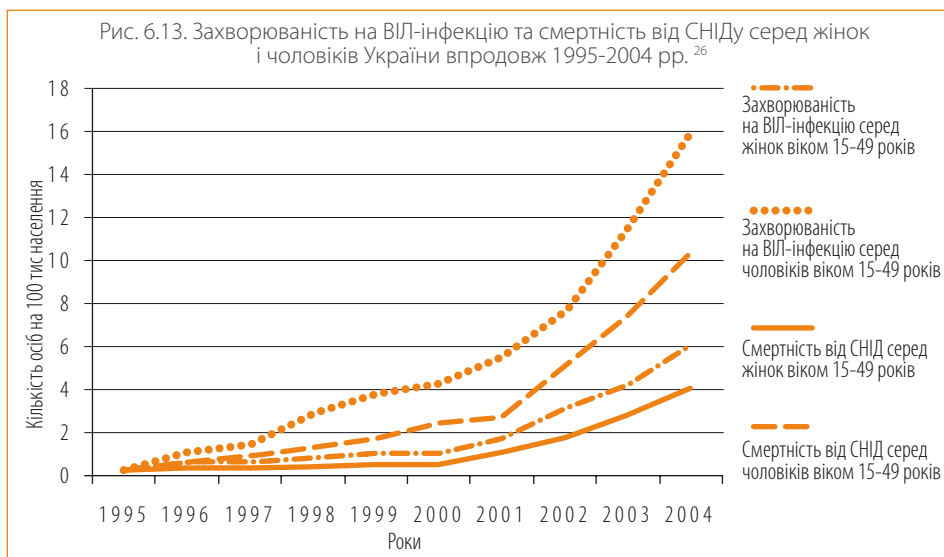
Від усіх без винятку причин українські чоловіки вмирають на декілька років раніше своїх однолітків-жінок. Проте найбільшою є різниця в смертності від зовнішніх причин та самогубств. Передчасні смерті значної частини чоловіків наносять непоправної шкоди демографічному потенціалу, ставлять під загрозу саме існування української нації в майбутньому.

6.2. Гендерні особливості здоров'я українців

Стан здоров'я населення є одним з найважливіших показників якості життя людей, в тому числі і в Україні. Законодавча база нашої країни визначає пріоритет здоров'я людини перед економічними, технологічними та іншими критеріями доцільності суспільного розвитку, проте кризові явища в економіці, продовження розшарування суспільства за рівнем життя населення, соціальна нестабільність, несприятлива екологічна ситуація, зростання наркотичної та алкогольної залежності населення, а також поширення інфекції ВІЛ на тлі зменшення можливостей системи охорони здоров'я – все це позначається на показниках популяційного здоров'я населення.

Для основних показників популяційного здоров'я населення найчастіше використовуються показники медико-демографічного характеру та рівня захворюваності, а в якості інтегрованої характеристики життєздатності популяції – показник середньої тривалості життя (фактичної).²¹ За багатьма з цих показників Україна суттєво поступається економічно розвиненим країнам – сьогодні середня тривалість життя чоловіків в Україні становить 62,3 року, а жінок – 73,6 року, що нижче середньоєвропейських показників, відповідно, на 11,3 та 7,0 року. Чоловіче населення України живе приблизно на 11 років менше, ніж

жіноче, а темпи скорочення тривалості життя у чоловіків більші: тільки впродовж останніх п'яти років середня тривалість життя чоловіків скоротилася на 4,5 роки, а жінок – на 2,2 роки.

Значна кількість чоловіків працездатного віку в Україні помирає внаслідок самогубств, вживання наркотиків, захворювання на СНІД. Показники смертності внаслідок цих причин нерідко використовуються для підтвердження соціального неблагополуччя та соціальної напруженості в суспільстві в цілому. Аналіз динаміки зміни загальної кількості випадків самогубств впродовж 1985–2004 рр. свідчить про її зростання з 11,3 тисячі (у 1985 р.) до 15,0 тисяч (у 1996 році) і поступове зниження до 11,3 тисячі (у 2004 р.).²² Серед загальної кількості осіб, які скінчили життя самогубством, на жінок припадає близько третини випадків. Темп приросту частоти самогубств серед чоловіків є значно вищим, ніж серед жінок. На Парламентських слуханнях 2006 року, присвячених питанням гендерного паритету та гендерного насильства, прозвучало, що впродовж 2006 року в АР Крим внаслідок самогубства померло більше чоловіків, ніж від інфаркту.²³ З одного боку, це свідчить про гендерні проблеми саме чоловічої частини соціуму, що потребує окремого дослідження, а з іншого – про необхідність аналізу таких соціальних проблем, тісно пов'язаних з трагедіями чоловічих самогубств, як жіноча самотність і сирітство дітей.

Значною мірою на показниках смертності українського населення сьогодні позначається вплив епідемії ВІЛ-інфекції (СНІДу), що продовжує

Таблиця 6.9. Прогнозовані втрати чисельності населення України за оптимістичним і песимістичним сценаріями поширення епідемії ВІЛ/СНІД (тис. осіб)²⁹

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Втрати чисельності населення (за оптимістичним сценарієм прогнозу)										
всього	50,0	60,0	80,0	90,0	140,0	170,0	220,0	220,0	270,0	300,0
чоловіки	20,0	40,0	50,0	50,0	90,0	90,0	120,0	130,0	150,0	160,0
жінки	30,0	20,0	30,0	40,0	50,0	80,0	100,0	90,0	120,0	140,0
Втрати чисельності населення (за песимістичним сценарієм прогнозу)										
всього	110,0	120,0	150,0	170,0	250,0	280,0	340,0	410,0	450,0	560,0
чоловіки	70,0	80,0	100,0	110,0	160,0	170,0	210,0	250,0	280,0	320,0
жінки	40,0	40,0	50,0	60,0	90,0	110,0	130,0	160,0	170,0	240,0

поширюватися в країні. Понад третина (36%) людей, які живуть з ВІЛ-інфекцією – жінки репродуктивного віку.²⁴ За оцінками ВООЗ, ця частка навіть більша: фахівці даної організації стверджують, що з 377,6 тис. українців, які жили з ВІЛ наприкінці 2005 року, жінки віком 15-49 років склали 166,1 тис. осіб.²⁵ Водночас офіційні дані свідчать також, що ризик захворіти й померти від СНІДу в Україні корелює з віком і статтю: його жертвами переважно є молоді люди, передусім чоловіки (див. Рис. 6.13).

Згідно з прогнозом Центру перспективних соціальних досліджень, найбільше хворих на СНІД спостерігається серед чоловіків віком 30-39 років, а жінок – віком 25-34 роки. Проте хоча чоловіки більше ризикують захворіти на СНІД, всі прогнозні варіанти передбачають поступове підвищення питомої ваги жінок серед ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД. За оптимістичним сценарієм розвитку ситуації в країні щодо поширення епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу, кількість смертей серед чоловіків зросте на кінець 2014 року (порівняно з 2004 роком) у 3,1 рази, а серед жінок – у 4,3 рази. На такий розвиток ситуації впливає низка факторів, серед яких складність і непередбачуваність соціально-економічної ситуації в країні, високий рівень збіднення жінок і чоловіків, різний для гендерних груп, їх розшарування за рівнем отримуваних доходів, збільшення кількості споживачів ін'єкційних наркотиків, поширення проституції, зростання соціального сирітства та недостатність профілактичних заходів, розроблених та здійснюваних державою.

Як цілком ймовірно розглядається скорочення середньої очікуваної тривалості життя за цей період на 3-4 роки,²⁷ а також загальні втрати чисельності населення на 2,8-3,0 млн. осіб (див. Табл. 6.9). За розрахунками, близько 37500 дітей у державі стануть сиротами до 2014 року через смерть їхніх батьків від СНІДу. За більш тривалими прогнозами ООН, внаслідок різних причин до 2050 року в Україні залишиться менше 30 млн. мешканців.²⁸

Поряд з епідемією ВІЛ/СНІД, в Україні спостерігається надзвичайно складна ситуація із захворюванням населення на туберкульоз. Особливо ситуація почала погіршуватися з 1990 року, а з 1995 року, у відповідності з критеріями ВООЗ, країна увійшла до переліку країн, охоплених епідемією туберкульозу (див. Табл. 6.10).

Таблиця 6.10. Динаміка захворюваності населення України на туберкульоз, 1985-2005 рр. (на 100 тис. осіб)³⁰

Роки	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Кількість хворих	41,2	31,9	41,8	60,4	69,5	76,0	77,8	81,2	84,4

Впродовж 1990-2005 захворюваність на туберкульоз зросла у 2,65 рази і очікується її подальше зростання, причому найпесимістичніші прогнози передбачають паралельний розвиток епідемій ВІЛ/СНІД та туберкульозу в країні.³¹

Як свідчать дані таблиці 6.11, зростання захворюваності на туберкульоз спостерігається у всіх вікових категоріях як серед чоловіків, так і серед жінок. Однак найвищим цей показник залишається серед осіб обох статей у віці 20-50 років, що викликає особливі побоювання лікарів стосовно репродуктивного здоров'я нації. Хоча туберкульоз легенів не є перешкодою для запліднення і виношування вагітності,

Таблиця 6.11. Захворюваність на туберкульоз чоловіків і жінок різного віку у 2004 р.

Стать	Всього	Вік										
		До 1	1-4	5-9	10-14	15-17	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+
Всього (осіб)	39608	17	152	168	282	723	4505	9315	9213	8153	3774	3306
З них:												
% чоло- віків	27,7	29,4	47,4	50,6	51,4	54,1	36,7	29,9	23,2	19,1	22,1	39,1
% жінок	72,3	70,6	52,6	49,4	48,6	45,9	63,3	70,1	76,8	80,9	77,9	60,9

туберкульоз геніталій є частою (15-20%) причиною первинного безпліддя. Крім того, загроза передчасних пологів у хворих на активний туберкульоз жінок у 2-9 разів більша, ніж у здорових жінок.³²

Характерною особливістю, яка спостерігається впродовж останніх років, є вищий рівень захворюваності (на 9,9%) і поширеності хвороб (на 11,4%) серед дорослого жіночого населення порівняно з чоловічим. Разом з тим, структурі поширеності хвороб як серед чоловіків, так і серед жінок перші чотири рангові місця займають хвороби органів дихання, системи кровообігу, нервової системи та органів чуття, органів травлення (див. Табл. 6.12).

Порівняння показників первинної захворюваності в розрізі класів хвороб свідчить про приблизно однакові її рівні у чоловічого та жіночого населення за класами хвороб нервової системи, органів дихання, органів травлення. Разом з тим, виявлено й суттєві розбіжності. Так, рівень захворюваності жінок на хвороби сечостатевої системи перевищує ана-

Таблиця 6.12. Захворюваність серед чоловіків і жінок у 2005 році³³

	Кількість уперше в житті зареєстрованих випадків захворювань (тис.)			Кількість випадків на 100 тис. осіб		
	Всього	Чоловіки	Жінки	Всього	Чоловіки	Жінки
Всі захворювання	32911,9	14465,5	18446,4	70138	66771	73025
у тому числі:						
Інфекційні та паразитарні хвороби	1337,5	541,6	795,8	2850	2500	3151
Новоутворення	408,1	139,1	269,0	870	642	1065
Хвороби крові і кровотворних органів	237,6	93,3	144,3	506	431	571
Хвороби ендокринної системи	549,0	178,9	370,1	1170	826	1465
Розлади психіки та поведінки	228,0	138,0	90,0	486	637	356
Хвороби нервової системи	753,9	328,6	425,3	1607	1517	1684
Хвороби ока	1614,7	699,5	915,2	3441	3229	3623
Хвороби вуха	1196,7	576,7	620,0	2550	2662	2454
Хвороби системи кровообігу	2430,2	1014,1	1416,1	5179	4681	5606
Хвороби органів дихання	13894,2	6586,9	7308,3	29609	30400	28932
Хвороби органів травлення	1409,6	636,6	773,0	3004	2938	3060
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	1936,2	924,1	1012,1	4126	4265	4007
Хвороби кістково-м'язової системи	1600,5	748,9	851,6	3411	3457	3371
Хвороби сечостатевої системи	2184,5	369,4	1815,1	4655	1705	7185
Вагітність та пологи	661,2	-	661,2	1409	-	2618
Уроджені аномалії	53,4	28,4	25,0	114	131	99
Травми та отруєння	2264,1	1386,3	877,8	4825	6399	3475

логічний показник у чоловіків у 4,2 рази. У 1,7 рази жінки частіше хворіють на новоутворення, в 1,8 рази – на ендокринну патологію. У жіночого населення в середньому реєструється на 32% більше звертань до лікарів з приводу хвороб крові та кровотворних органів (серед працездатного жіночого населення кількість анемій значно перевищує її поширеність серед чоловіків), на 20% – з приводу хвороб системи кровообігу. У жінок значно частіше виявляються варикозна хвороба, мігрень, вегето-судинна дистонія, пневмонії, бронхіальна астма, цукровий діабет. Хвороби системи кровообігу зустрічаються у жіночого населення частіше, ніж серед чоловічого, однак це переважно хронічні захворювання, зокрема гіпертонічна хвороба (у чоловіків превалюють інфаркт міокарда та інсульти, тобто хвороби з високим рівнем летальності).³⁴

Таким чином, жіноче населення України продовжує частіше хворіти на хвороби крові та кровотворних органів, системи кровообігу та сечостатевої системи, ніж чоловіки. Зростає захворюваність жінок і за іншими класами хвороб, проте дещо меншими темпами. Для чоловічого населення характерне найбільше зростання захворюваності на хвороби системи кровообігу, крові та кровотворних органів, інфекційні хвороби. Показники загального стану здоров'я людей, отримані в ході соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, засвідчують, що в країні майже половина людей страждає від різноманітних захворювань, при цьому близько п'ятої частини всього дорослого населення мають схильність до особливо несприятливого чинника – поєднаних форм хронічних захворювань (див. Табл. 6.13).³⁵

Таблиця 6.13. Динаміка стану здоров'я жінок і чоловіків України за їх самооцінками, 2002–2006 рр.³⁶

Рік	Жінки					Чоловіки				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Чи маєте Ви хронічні захворювання? (% від тих, хто відповів)										
1 – Ні, не маю	44,8	43,9	46,3	49,3	48,2	56,5	59,0	59,4	61,2	63,0
2 – Так, одне	31,7	34,1	34,6	29,4	28,3	30,5	29,5	28,1	25,5	26,1
3 – Так, декілька	23,5	22,0	19,2	21,3	23,6	13,0	11,5	12,5	13,3	10,9
Скільки разів за останні 12 місяців у Вас були простудні захворювання? (% від тих, хто відповів)										
1 – Жодного разу	16,3	18,6	19,3	18,4	18,5	25,6	29,6	30,2	27,8	30,4
2 – 1 раз	30,0	25,8	32,7	37,1	33,4	31,0	26,4	34,6	39,0	36,7
3 – 2–3 рази	40,7	41,9	39,1	35,9	40,7	35,7	34,9	29,0	27,8	28,7
4 – 4 і більше разів	13,0	13,7	8,9	8,7	7,5	7,7	9,1	6,2	5,4	4,2
Скільки днів за останні 12 місяців Ви хворіли так, що довелося брати бюлетень або дотримуватися постільного режиму? (Кількість днів упродовж року)										
У середньому днів на рік	12,5	11,2	9,5	11,9	9,2	9,4	7,5	7,9	8,0	6,8
Як Ви оцінюєте стан свого здоров'я загалом? (% від тих, хто відповів)										
Дуже поганий або поганий	36,8	35,0	30,3	30,1	33,5	23,6	20,2	20,7	18,5	17,7
Задовільний	47,2	53,2	57,6	56,6	50,0	52,8	60,4	58,0	58,9	57,2
Добрий або відмінний	16,0	11,8	12,1	13,3	16,5	23,6	18,4	21,3	22,7	25,1
Чого з наведеного вам не вистачає: здоров'я? (% від тих, хто відповів)										
Не вистачає	61,9	57,8	57,4	58,8	54,3	46,4	44,4	38,5	41,9	39,3
Важко сказати, вистачає чи ні	13,3	13,8	11,9	17,0	16,1	14,9	17,7	16,9	18,2	21,3
Вистачає	24,2	27,8	29,6	23,4	29,2	36,9	36,7	44,1	39,1	39,0
Не цікавить	0,6	0,6	1,1	0,8	0,4	1,8	1,3	0,5	0,8	0,4

Несприятлива картина виявляється і щодо застудних захворювань, на які жінки хворіють значно частіше за чоловіків. А загалом, близько половини населення хворіють на застудні захворювання впродовж року більше одного разу, що свідчить про ослаблений імунітет більше як двох п'ятих населення України.³⁷

Для багатьох людей тяжке захворювання є найсильнішою стресовою життєвою подією, яка повністю вибиває з життєвої колії: впродовж 1992-2006 років близько 12% чоловіків і 16% жінок визначають цю обставину серед найстресогенніших подій року. Тривалість часу, на яку хвороба буквально «вкладає» людину в ліжку, є доволі об'єктивним показником захворюваності, і він суттєво різниться для різних людей.

У середньому жінки України «вибувають» з нормального здорового життя на 9-13 днів, а чоловіки – на 7-9 днів щороку. Звичайно, ці показники дуже усереднені, оскільки частина людей могли не перебувати на постільному режимі жодного дня упродовж року, натомість інші цілий рік могли бути «прикутими до ліжка». Частина населення хоча й не хворіла сама, проте тяжко переживала хворобу або смерть своїх близьких.* У 2006 році 15% чоловіків і 18% жінок визначили цю ситуацію як найбільш скрутну для них. Загалом же, жінки визначають значно більше скрутних ситуацій, в яких їм доводиться перебувати впродовж року, ніж чоловіки: у ході соціологічного опитування Інституту соціології 2006 року їх зазначили 67% жінок і 59% чоловіків. Натомість для чоловіків, загалом, характерні й вищі самооцінки здоров'я: за даними цього ж опитування, оцінюють своє самопочуття як «добре» та «відмінне», відповідно, 21% та 4% чоловіків (тоді як серед жінок ці частки дорівнюють 15,6% та 0,9%), а «дуже погано» й «погано» 2,3% та 15,4% (серед жінок відповідно, – 6,3% та 27,2%). Порівняння соціологічних індексів достатності здоров'я свідчить також, про вищі самооцінки достатності здоров'я чоловіками, аніж жінками.³⁸

Україна входить у групу держав з найбільшим рівнем поширеності паління серед чоловіків.³⁹ Загалом, у країні палять близько 40% на-

Таблиця 6.14. Динаміка паління та вживання спиртних напоїв серед жінок і чоловіків України, 2002-2006 рр.⁴³

Рік	Жінки					Чоловіки				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Чи палите Ви? (% від тих, хто відповів)										
1 – Ні	86,6	82,0	85,9	82,5	82,9	40,4	35,9	38,2	42,3	42,0
2 – Так, але не щодня	4,8	6,5	5,5	6,2	4,7	8,3	8,1	9,3	9,2	6,3
3 – Так, до 7 сигарет на день	4,8	5,9	4,0	5,7	5,9	14,4	15,5	13,0	12,3	12,8
4 – Так, 8-20 сигарет на день	3,6	5,2	4,1	4,8	5,7	29,8	34,0	32,2	25,7	33,9
5 – Так, більше пачки на день	0,2	0,4	0,6	0,8	0,8	7,2	6,4	7,3	10,5	5,0
Чи вживаєте ви спиртні напої? (% від тих, хто відповів)										
1 – Ні, ніколи	26,5	26,9	25,8	27,9	27,6	8,7	9,2	10,7	10,3	9,7
2 – Кілька разів на рік	38,2	40,2	41,7	42,5	39,9	19,1	18,9	19,7	22,0	23,7
3 – Інколи, 1-2 рази на місяць	28,2	23,8	25,5	22,7	23,5	37,2	33,4	31,1	34,1	32,3
4 – 3-4 рази на місяць	5,5	7,1	5,4	4,6	7,1	22,0	23,0	24,5	20,3	21,8
5 – 2-3 рази на тиждень	1,6	1,8	1,4	2,0	1,7	10,7	12,3	12,0	11,4	11,1
6 – Щоденно	-	0,2	0,2	0,3	0,2	2,3	3,2	1,9	1,9	1,4

* За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)

селення,⁴⁰ але тютюнозалежними є кожен другий чоловік та кожна п'ята жінка, причому впродовж останніх п'яти років простежується тенденція зростання тютюнової залежності серед жінок, тоді як серед чоловіків тютюнова залежність залишається приблизно на одному рівні (див. Табл. 6.14). Особливо негативні тенденції характерні для показників паління серед міських жінок, оскільки рівень тютюнової залежності серед них перевищує аналогічний показник у сільській місцевості більш ніж у 4 рази,⁴¹ а у місті Києві частка тютюнозалежних жінок становить понад 27%.⁴²

Підвищенню захворюваності населення на хвороби системи кровообігу сприяє і надмірне вживання алкоголю та низький рівень фізичної активності. Ніколи не вживає спиртні напої лише четверта частина жінок та десята частина чоловіків. Не рідше кількох разів на рік їх вживають понад 75% жінок та 90% чоловіків. В середньому кожен українець вживає спиртні напої 43-45, а кожна українка – 14 -16 разів на рік.⁴⁴ Серед різних за віком респондентів найчастіше вживають спиртні напої люди віком 30-54 років, найменше – 55 років і старші, що обумовлено віковим погіршенням стану їх здоров'я. Частота вживання спиртних напоїв також визначається сімейним станом чоловіків і жінок: за середніми показниками найчастіше їх вживають люди, які фактично розійшлися, хоча офіційно не розлучені; найрідше – вдівці та вдови. В містах і чоловіки, і жінки вживають спиртні напої в середньому в 1,5-2 рази частіше, ніж у сільській місцевості, причому наявність хронічних захворювань лише частково впливає на це.⁴⁵

З віком значно знижується фізична активність жінок і чоловіків: якщо у дитячому віці регулярно займаються фізичними вправами понад 95% дітей, то серед дорослих чоловіків і жінок – 35,6% та 27,7% відповідно.⁴⁶ Водночас, за результатами інших досліджень, частки дорослих жінок і чоловіків, які займаються фізичними вправами, ще менші. Зокрема, за даними опитування Інституту соціології 2006 року, більш-менш регулярно ранковою гімнастикою й фізкультурою займаються 18,6% чоловіків та 15,6% жінок; бігом, оздоровчими прогулянками – по 6% чоловіків і жінок; відвідуванням плавального басейну, заняттями в спортивній залі, на стадіонах, спортивних майданчиках – 3,9% чоловіків і 2,7% жінок. Внаслідок незбалансованого харчування й низької фізичної активності від 2,2 до 20,9% чоловіків та від 16,5 до 40,3% жінок (залежно від вікової групи) мають надлишкову вагу.

У різні періоди життя жінки й чоловіки переживають процеси становлення й виконання різних соціальних ролей, з якими тісно пов'язані потреби та обов'язки. За даними досліджень, найбільший психосоціальний пресинг переживають жінки й чоловіки віком 15-29 років, причому у даній віковій групі у чоловіків цей показник вищий, ніж у жінок. У старших вікових групах (40-49 років та 60-69 років) показник наявності стресу вищий у жінок, ніж у чоловіків. Наявність дестабілізаційних і стресових ситуацій у суспільстві негативно позначається на психологічному здоров'ї населення України, що проявляється, зокрема, у зростанні поширеності психічних розладів. При цьому чоловіки хворіють на психічні розлади в 1,7-1,8 рази частіше за жінок.

Водночас навіть за найскладніших ситуацій у суспільстві соціальне самопочуття чоловіками оцінюється краще, ніж жінками, майже за

всіма показниками. Це дається взнаки у соціальному шаблі, на якому умовно розміщує себе людина, у задоволеності своїм соціальним становищем та життям взагалі, частоті важких життєвих ситуацій, які трапляються людині та у середньому показнику – інтегральному індексі соціального самопочуття. Зауважимо водночас, що його рівень досі залишається нижчим за середній і для чоловіків, і для жінок, хоча впродовж 2002-2006 років індекс соціального самопочуття українського населення поступово повільно підвищується. І хоча погіршення стану здоров'я, зазвичай, негативно відбивається на загальному соціальному самопочутті і жінок, і чоловіків, проте відчуття своєї соціальної значущості (задоволеності своїм становищем у суспільстві) наділене досить виразним позитивним «ефектом соціальної опори», дає змогу навіть людям з погіршеним станом здоров'я підтримувати позитивний рівень задоволеності життям.⁴⁷

Таким чином, в стані здоров'я українських чоловіків і жінок представників тієї чи іншої гендерної групи наявні значні гендерні особливості, які поглиблюються загальною кризою національної системи охорони здоров'я. Державні кошти лише незначною мірою покривають витрати, необхідні для підтримки здоров'я населення. Оскільки матеріальний статок кожної другої родини в країні знаходиться на рівні бідної та злиденної сім'ї, частина чоловіків і жінок взагалі практично позбавлені необхідної медичної допомоги. Як наслідок, формуються основні прояви гендерної нерівності в Україні в сфері здоров'я, які полягають у наступному:

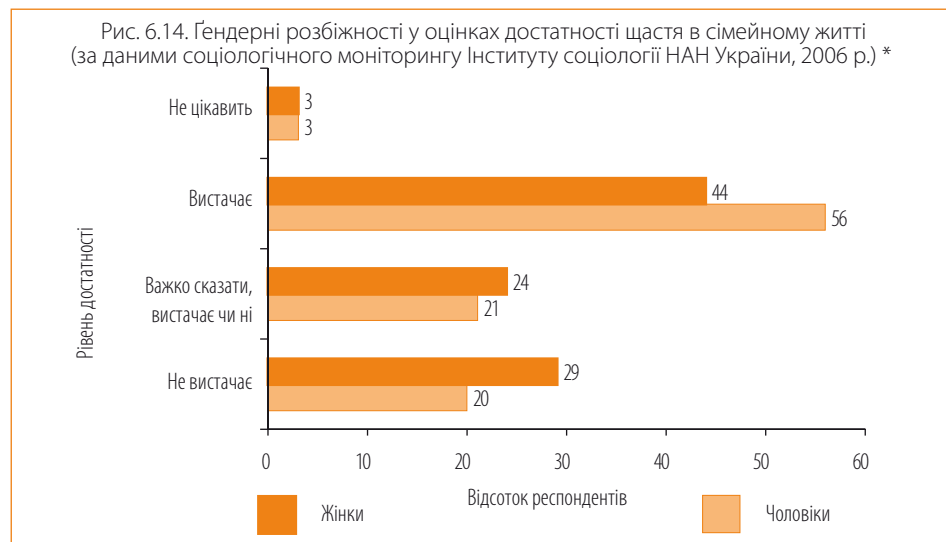
- висока смертність чоловіків, зокрема в працездатному віці, що призводить до значної диспропорції кількості чоловіків і жінок у похилому віці;
- попри нижчий загальний рівень захворюваності чоловіки вразливіші щодо смертельних випадків захворювань, що потребує детальної уваги для підвищення тривалості їхнього життя;
- через високу смертність чоловіків жінки становлять більшість старшої вікової групи та мають більшу потребу в медичних послугах, які не завжди є для них доступними внаслідок фемінізації бідності;
- виконання жінками репродуктивної функції на тлі їх високої захворюваності і смертності чоловіків у працездатному віці обумовлює актуальність збереження соціальної й економічної вразливості жінок, а також потребу комплексного вирішення проблеми здоров'я населення з урахуванням гендерних відмінностей.

На сьогодні в національній системі охорони здоров'я не існує структури, яка б системно відстежувала гендерні аспекти процесів формування популяційного здоров'я та чинників впливу на нього. Статистичні матеріали МОЗ розраховані переважно на потреби лікувальних установ, а медична статистика, доступна для широкого загалу, лише частково висвітлює гендерні складові показників здоров'я. Водночас потребують постійної уваги й системного вивчення гендерні проблеми чоловіків, зокрема чинників їх надвисокої смертності, та гендерні проблеми жінок, гендерних розривів у тривалості життя, стану репродуктивного здоров'я жінок і чоловіків, поширеність абортів як засобу контролю за народжуваністю, низький рівень поінформованості юнаків та дівчат про контрацепцію та захист від інфікування такими хворобами, як ВІЛ і туберкульоз.

6.3. Трансформація інституту сім'ї в контексті гендерних відносин

Сьогодні, в українському суспільстві як ніколи усвідомлюється соціальна цінність сім'ї, її визначальна роль у вихованні, формуванні та розвитку особистості дитини. Проте науковці відзначають глибокі трансформації, яких зазнає українська сім'я як соціальний інститут.

З одного боку, в українському суспільстві рівень довіри до сім'ї залишається дуже високим. За даними досліджень Інституту соціології НАН України, впродовж останніх 10 років сім'ї та родичам довіряє понад 90% населення, причому ця частка має тенденцію поступового зростання.⁴⁸ Жодній іншій персоналії, соціальній групі чи соціальному інституту за цей час не було висловлено вищого рівня довіри. З іншого боку, тільки 50% громадян вважають себе щасливими в сімейному житті, причому, на відміну від оцінок рівня довіри до сім'ї, в оцінках подружнього щастя ці розбіжності доволі відчутні (див. Рис. 6.14).

Українські жінки почуваються менш щасливими в сімейному житті порівняно чоловіками (таку відповідь дали 29% респонденток на порівнягу 20% респондентів-чоловіків).

Для України характерний високий рівень шлюбності, велика цінність сім'ї та дітей, відносно ранній вік вступу до шлюбу як жінок, так і чоловіків.⁴⁹ Як свідчать результати досліджень, зміни у сфері шлюбних та сімейних стосунків в Україні відбуваються доволі повільно й особливо помітні протягом великих проміжків часу (див. Табл. 6.15). За оцінками науковців, українське суспільство поступово рухається до так званого другого демографічного переходу, для якого характерне не лише зменшення рівня народжуваності (що вже давно спостерігається в Україні), а й зростання середнього віку укладання шлюбу та народження першої дитини, збільшення кількості сімей з одним із батьків, а також все менша залежність жінки від чоловіка та шлюбу. За даними моніторингу Інституту соціології НАН України (1994-2006 рр.), простежується розвиток двох основних тенденцій: по-перше, зменшується частка жінок, які перебувають у шлюбі (зареєстрованому чи ні), і, по-друге, збільшується частка овдовілих громадян, яка зростає виключно за рахунок жінок.⁵⁰

* Щорічний соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України здійснюється з 1992 року.

Таблиця 6.15. Динаміка змін сімейного стану жінок і чоловіків України, 1994-2006 рр., % ⁵¹

Сімейний стан *	1994		Сімейний стан	2002		2006	
	Жін.	Чол.		Жін.	Чол.	Жін.	Чол.
Неодружений (незаміжня)	10,9	16,9	Ніколи не перебував(ла) у шлюбі	11,3	17,2	10,0	20,8
Перебуваю у шлюбі	62,4	73,6	Перебуваю у зареєстрованому шлюбі	53,3	68,9	52,0	65,2
			Перебуваю у фактичному незареєстрованому шлюбі	4,8	4,9	4,2	4,6
Розлучений (розлучена)	9,4	6,0	Розлучений(на) офіційно	9,6	4,6	10,9	3,7
			Розійшовся(лася), хоча офіційно не розлучений(на)	1,9	1,6	2,1	1,6
Удівець (удова)	17,4	3,6	Удівець (удова)	19,1	2,8	20,8	4,1

* У 2002 році альтернативи сімейного стану респондентів, які щорічно вказуються у репрезентативному моніторинговому дослідженні Інституту соціології НАН України, були дещо видозмінені з метою глибшої диференціації дійсного шлюбного стану жінок і чоловіків.

Ці тенденції дуже схожі з відповідними тенденціями розвитку сім'ї в економічно розвинених країнах з віддаленістю понад десять років тому. Так, у 2001 році в країнах Євросоюзу на 1000 осіб припадало п'ять шлюбів проти восьми у 1970 р. Середній вік першого шлюбу для чоловіків підвищився з 26 років у 1980 р. до 30 років у 1999 р., для жінок він змінився, відповідно, з 23 до 28 років. Фахівці пояснюють їх принциповими змінами соціально-економічного характеру, що відбулися впродовж другої половини ХХ ст. та змінили статус жінок і чоловіків у цих країнах, зокрема й спрямуванням соціальної політики держав на безпосередній, а не опосередкований доступ жінок до ринкового доходу й соціального страхування, яке стало підґрунтям успіхів та досягнень реальної гендерної рівності в цих суспільствах. Йдеться про перехід у середині ХХ ст. від системи розподілу доходів жінок через інститут шлюбу (модель – сім'я, що складається з чоловіка-годувальника й дружини-домогосподарки з дітьми, яка отримує дохід і соціальні виплати через працюючого чоловіка) до розподілу через безпосередню участь жінок у суспільному економічному процесі.⁵²

Додатковий вплив спричинила так звана контрацептивна революція, роз'єднавши поняття сексу й народжуваності та зсунувши акцент у прийнятті рішень щодо народження дитини в бік жінки, що додатково знецінило роль шлюбу в економічно розвинених країнах. Реакцією на такі зміни у Західній Європі стало швидке зростання від початку 1970-х

Таблиця 6.16. Кількість шлюбів та розлучень, зареєстрованих в Україні (1985-2005 рр.) ⁵⁴

Роки	Загальна кількість шлюбів (тис.)	Шлюби на 1000 жителів	Загальна кількість розлучень (тис.)	Розлучень на 1000 жителів
1985	489,9	9,6	183,4	3,6
1990	482,8	9,3	192,8	3,7
1995	431,7	8,4	198,3	3,8
2000	274,5	5,6	197,3	4,0
2001	309,6	6,4	181,3	3,7
2002	317,2	6,6	183,5	3,8
2003	371,0	7,8	177,2	3,7
2004	278,2	5,9	173,2	3,6
2005	332,1	7,1	183,5	3,9

Таблиця 6.17. Розподіл розлучень, зареєстрованих в Україні, за кількістю спільних дітей віком до 18 років у 2004 році (тис.)⁵⁶

	Всього розлучень	У тому числі з числом спільних дітей				
		Не було спільних дітей	однією	двома	трьома і більше	
					Число розлучень	В них дітей
Міські поселення та сільська місцевість	173,16	71,98	79,14	19,10	2,94	10,06
Міські поселення	134,37	58,54	62,30	12,28	1,26	4,22
Сільська місцевість	38,79	13,44	16,84	6,82	1,68	5,84

років кількості розлучень та домогосподарств, очолюваних незаміжними жінками, що мали або не мали дітей, і дедалі більша популярність громадянського шлюбу як альтернативи офіційному.

В Україні донедавна (юридично – до прийняття Конституції 1977 року, у громадській свідомості – до середини 80-х років) єдино законним визнавався громадянський шлюб, зареєстрований у відповідних державних органах, а незареєстрований громадянський шлюб прирівнювався до позашлюбного зв'язку і вважався незаконним.⁵³ В таких союзах відповідальність за близькість цілковито покладалася на жінку й була поширеною проблема добровільності встановлення батьківства. Держава відмовлялась визнавати такі сім'ї й не брала зобов'язань щодо їх соціального захисту. Внаслідок цього в країні був поширений високий рівень шлюбності та високий рівень розлучень.

Наприкінці ХХ ст. поширення західних зразків шлюбно-сімейних відносин та лібералізація вітчизняного шлюбно-сімейного законодавства на тлі економічних труднощів трансформаційного періоду спричинили в Україні різке падіння офіційної шлюбності. Вона майже сягнула рівня західноєвропейських держав: за наявними даними, нині у країнах Євросоюзу офіційно зареєстрованими є 91% шлюбів, а ще 9% пар живуть у громадянському шлюбі (хоча ці показники суттєво різняться залежно від країни та регіону).⁵⁵ Водночас із падінням офіційної шлюбності в Україні зберігається тенденція традиційної для нашої країни значної кількості розлучень: за даними статистики, розпадається більше половини новостворених сімей (див. Табл. 6.17).

Таблиця 6.18. Розподіл осіб, які вступили до шлюбу, зареєстрованого в Україні, за дошлюбним станом, 1985–2004 рр., (тис. осіб)

Роки	Жінки				Чоловіки			
	Всього	У тому числі:			Всього	У тому числі:		
		Ніколи не перебували у шлюбі	Вдови	Розлучені		Ніколи не перебували у шлюбі	Вдівці	Розлучені
1985	489,9	378,5	19,2	92,2	489,9	374,4	16,0	99,5
1990	482,8	372,8	17,7	92,0	482,8	364,6	14,3	103,7
1995	431,7	328,1	13,7	90,0	431,7	322,1	11,0	98,6
2000	274,5	204,3	10,2	60,0	274,5	201,1	7,9	65,5
2001	309,6	232,0	10,9	66,7	309,6	228,6	8,2	72,8
2002	317,2	240,1	10,7	66,4	317,2	236,4	7,7	73,2
2003	371,0	283,5	11,8	75,7	371,0	278,7	8,5	83,7
2004	278,2	210,7	9,5	58,0	278,2	207,1	7,1	64,0

Окрім того, простежується поступова тенденція зменшення «нових» подружжів, створених жінками та чоловіками, які раніше не перебували в шлюбі (див. Табл. 6.18). Середній вік українських чоловіків, які беруть шлюб, в 2004 році становив 30 років, а жінок – 27 років, хоча в міських поселеннях і сільських регіонах ці показники значно різняться. В міських поселеннях середній вік чоловіків і жінок, які беруть шлюб, становить 30,6 та 27,6 років, тоді як у сільській місцевості відповідно, 28,4 та 25,4 років.

Про зменшення кількості сімей в країні свідчать і дані перепису населення 2001 року. Порівняно з 1989 роком кількість сімей зменшилася більш ніж на 500 тис., причому зміни відбулися і в їх структурі. Як і раніше, переважають прості (нуклеарні) сім'ї, які складаються з чоловіка та дружини з дітьми або без дітей, проте за період між двома переписами населення частка таких сімей зменшилася на 9%. За цей час також майже вчетверо зменшилася кількість сімей, в яких разом з шлюбною парою (з дітьми чи без дітей) проживав хтось із батьків подружжя, проте вдвічі збільшилася частка сімей, де разом з батьками подружжя проживають інші родичі, а також майже на 30% збільшилася кількість неповних сімей, що складаються з матері та дитини (див. Табл. 6.19).

За результатами досліджень домогосподарств у неповних сім'ях, здебільшого матір'ю, виховуються понад 1,5 млн. дітей віком до 18 років.⁵⁸ Частка неповних сімей у 2001 р. становила 17%, з них 19,4% у містах і 12,3% у селах (для порівняння: у 1989 р. ці показники дорівнювали, відповідно, 13,5% по країні; 14,8% у містах та 10,8% – у селах). У 2006 р. нараховувалось 1371,2 тис. українських домогосподарств, у складі яких є діти, що не мають одного чи обох батьків, що у відсотках до загальної кількості домогосподарств з дітьми становить 20,9%, причому залежно від регіону ця частка дуже міняється (див. Табл. 6.20).

Таблиця 6.19. Розподіл сімей за демографічними типами (за даними перепису населення України 1989 та 2001 рр.)⁵⁷

Типи сімей	Кількість сімей (тис.)		Питома вага до загальної кількості (%)		Середня величина сім'ї (осіб)	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Усього сімей	14057,5	13479,3	100	100	3,2	3,2
Сім'ї з однією шлюбною парою, з дітьми і без дітей	9185,4	7589,9	65,3	56,3	3,0	3,0
Сім'ї з однією шлюбною парою, з дітьми і без дітей, з одним з батьків подружжя	1017,8	259,6	7,2	1,9	4,1	3,7
Сім'ї з однією шлюбною парою, з дітьми і без дітей, з одним з батьків подружжя (або без них), з іншими родичами	802,6	1744,5	5,7	12,9	4,5	4,4
Сім'ї з двома і більше шлюбними парами, з дітьми і без дітей, з одним з батьків подружжя (або без них), з іншими родичами (або без них)	753,9	658,8	5,4	4,9	5,7	5,3
Сім'ї, що складаються з матері і дітей	1492,9	1751,8	10,6	13,0	2,3	2,3
Сім'ї, що складаються з батька і дітей	135,2	195,8	1,0	1,5	2,2	2,2
Сім'ї, що складаються з матері, дітей та з одного з батьків матері/батька	245,3	320,7	1,7	2,4	3,3	3,3
Сім'ї, що складаються з батька, дітей та з одного з батьків матері/батька	24,3	29,1	0,2	0,2	3,2	3,2
Інші сім'ї	400,1	988,8	2,9	6,9	2,7	2<7

В Україні розвивається тенденція позашлюбного народження дітей: починаючи з 1989 року, частка дітей, народжених жінками, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, зросла більш ніж на 60% і у 2004 році становила 20,4% загальної кількості народжених дітей.⁶⁰ В ряді регіонів ця частка перевищила 25% у міських поселеннях (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Херсонська області) і 33% у сільських (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська та Херсонська області). Одне з пояснень збільшення народжуваності дітей поза шлюбом пов'язують з так званою соціально-економічною кон'юнктурою, коли офіційна реєстрація шлюбу розглядається як не вигідна, бо позбавляє фактичну родину додаткового

Таблиця 6.20. Загальні коефіцієнти шлюбності та розлучуваності, а також розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за регіонами України у 2006 році⁵⁹

	Загальний коефіцієнт шлюбності (на 1000 осіб)	Загальний коефіцієнт розлучуваності (на 1000 осіб)	Домогосподарства, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків		Розподіл домогосподарств за кількістю дітей в їх складі		
			Кількість (тис.)	%*	Одна дитина	Дві дитини	Три дитини
Україна	7,1	3,9	1371,2	20,9	73,2	20,4	6,4
Автономна							
Республіка Крим	6,9	4,0	75,9	28,1	66,3	26,4	7,3
Вінницька	6,8	3,8	42,1	18,1	63,9	23,6	12,5
Волинська	7,3	3,0	15,5	9,3	68,8	17,0	14,2
Дніпропетровська	7,4	4,6	138,6	29,8	68,3	22,4	9,3
Донецька	6,7	4,2	177,7	29,1	80,1	14,2	5,7
Житомирська	7,0	3,8	29,3	15,5	63,8	25,7	10,5
Закарпатська	7,3	2,3	7,5	3,9	62,5	37,5	...
Запорізька	7,0	4,3	54,5	21,5	80,5	17,9	1,6
Івано-Франківська	7,3	3,2	37,9	17,6	60,6	32,1	7,3
Київська	7,6	4,0	51,5	21,1	66,3	20,5	13,2
Кіровоградська	6,4	4,2	22,0	15,2	64,8	35,2	...
Луганська	6,8	4,4	78,7	23,4	79,2	18,0	2,8
Львівська	6,9	2,7	54,7	14,7	82,1	11,5	6,4
Миколаївська	6,9	4,4	46,7	25,9	72,2	24,5	3,3
Одеська	7,0	3,9	58,2	17,2	67,2	27,8	5,0
Полтавська	6,8	4,3	55,4	26,5	69,6	30,4	...
Рівненська	7,3	3,0	9,1	5,0	48,3	40,0	11,7
Сумська	6,3	4,0	24,5	15,5	80,9	19,1	0,0
Тернопільська	7,3	3,3	20,6	12,0	58,7	32,2	9,1
Харківська	6,9	4,1	85,5	24,0	80,5	14,0	5,5
Херсонська	6,7	4,2	35,5	22,8	56,4	32,5	11,1
Хмельницька	7,1	4,0	37,3	18,8	64,4	16,7	18,9
Черкаська	6,7	4,3	53,7	28,1	85,5	14,5	...
Чернівецька	7,7	3,8	25,9	16,3	82,0	15,0	2,9
Чернігівська	6,0	3,5	40,2	24,4	86,0	11,1	2,9
м. Київ	8,3	3,9	71,8	20,1	71,2	19,6	9,2
м. Севастополь	9,0	5,2	19,9**	40,1**	94,3**	...	5,7**

* - % до загальної кількості домогосподарств з дітьми

** - зважаючи на невеликий обсяг вибірки домогосподарств, дані не можна вважати достатньо надійними

доходу, який складає різниця між допомогою на сім'ю та допомогою на самотню матір, яка має дитину.⁶¹ Проте в Україні ця різниця є настільки мізерною, що причини збільшення позашлюбного народження дітей потребують додаткового й ґрунтовнішого вивчення.

Наявні регіональні розбіжності у шлюбно-сімейній структурі населення обумовлені соціально-економічними особливостями регіонів, укладом життя, статеві-віковим складом міського і сільського населення.⁶² Як свідчать дані, розлучення й неповні сім'ї найбільш поширені в індустріально розвинених областях серед міських жителів. Тут також менша середня величина сім'ї та кількість дітей у сім'ях. Порівняно міцніші шлюбно-сімейні традиції – в селах та західних областях України, де сільське населення переважає. В цих областях вищі показники шлюбності та нижчі показники розлучень, а сім'ї й домогосподарства – більші за кількістю дітей та інших родичів, які мешкають спільно.

Щодо розподілу повноважень між жінками та чоловіками у родині, то результати досліджень доволі неоднозначні. Так, фахівці, що спеціалізуються на ґендерному аналізі сімейних відносин, близько 70% українських сімей відносять до сімей егалітарного типу через відсутність чітко вираженого голови родини, ситуативний розподіл сімейних обов'язків та колегіальне прийняття рішень (або передоручення їх прийняття тому, хто компетентніший у розв'язанні певної проблеми).⁶³ Однак, за цими ж даними, вважали себе рівноправними з чоловіками у родинному житті тільки 55% жінок.⁶⁴

Таблиця 6.21. Поширеність в українському суспільстві уявлень про ґендерно-рольовий розподіл обов'язків у сім'ї, % (2006 р.)⁶⁷

	Чоловік	Жінка	Обидва партнери	Жоден	Важко відповісти
Берегти сімейне вогнище					
Серед жінок	6,7	36,9	50,2	0,4	5,8
Серед чоловіків	12,6	39,5	42,0	1,0	4,9
Загалом серед населення	9,4	38,1	46,4	0,7	5,4
Працювати в домашньому господарстві					
Серед жінок	2,9	15,9	77,5	0,8	2,9
Серед чоловіків	3,4	24,9	67,9	1,7	2,1
Загалом серед населення	3,1	20,1	73,0	1,3	2,5
Займатися вихованням дітей					
Серед жінок	4,6	23,1	66,6	0,6	5,1
Серед чоловіків	4,6	31,1	59,4	0,9	4,0
Загалом серед населення	4,6	26,7	63,3	0,7	4,7
Бути головою сім'ї					
Серед жінок	57,1	10,2	20,4	3,7	8,6
Серед чоловіків	66,2	7,7	15,6	3,4	7,1
Загалом серед населення	61,2	9,1	18,2	3,6	7,9
Має більше заробляти					
Серед жінок	64,9	7,5	18,1	1,0	8,5
Серед чоловіків	65,9	7,0	20,5	1,0	5,6
Загалом серед населення	65,3	7,3	19,2	1,0	7,2
Має брати відпустку по догляду за дитиною					
Серед жінок	5,5	63,3	21,2	1,9	8,1
Серед чоловіків	6,1	68,4	18,4	2,0	5,1
Загалом серед населення	5,8	65,6	19,9	1,9	6,8

За даними Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, понад 60% українського населення підтримали думку, що саме чоловік повинен бути головою сім'ї причому ця частка різниться залежно від регіону – в межах від 43,6% у Житомирській області до 75,9% у АР Крим.⁶⁵ Це проводить до висновку про поширеність завищених очікувань від чоловіка, ґрунтованих на гендерно-стереотипних поглядах на нього як основного годувальника, який повинен повністю забезпечувати сім'ю. З цими поглядами повністю згодні 50,3% чоловіків та 54% жінок, а також частково згодні – ще 24% чоловіків і 19,4% жінок, що, за умов нинішньої соціально-економічної ситуації в країні, коли майже половина українських сімей (45%) відносять себе до бідних або злидених,⁶⁶ накладає додаткові психологічні навантаження на чоловіків і жінок, спонукаючи перших робити все для того, щоб відповідати наявним очікуванням, а других – пристосовуватись до партнера, навіть поступаючись професійним покликанням чи кар'єрою.

Тенденції гендерно-рольового розподілу обов'язків у сучасній українській сім'ї характеризуються поширеним і серед чоловіків, і серед жінок переконанням, що обидва партнери по створенню сім'ї, – і чоловік, і дружина, – мають виконувати обов'язки по збереженню домашнього вогнища, вихованню дітей та виконанню домашньої роботи, хоча рівень поширення цих переконань серед жінок і чоловіків доволі різний. Характерно, що жінки більше, ніж чоловіки, налаштовані на паритетне виконання цих обов'язків. Водночас від жінок, як і раніше, сьогодні очікується зосередженість на домашній сфері й самопожертва заради близьких, тоді як від чоловіків – успіх у соціальній сфері (див. Табл. 6.2). 64,9% опитаних жінок та 65,9% чоловіків підтримали думку, що чоловік у сім'ї повинен більше заробляти, а 63,3% та 68,4%, відповідно – що саме жінка має брати відпустку по догляду за дитиною.

Однією з причин виникнення й утримання напруженості у стосунках між дружиною та чоловіком залишається перевантаженість жінки домашньою роботою, яка й досі не втратила значення «меншовартості».⁶⁸ Більшість чоловіків займаються домашньою роботою від 1 до 15 годин на тиждень (59,5%), тоді як жінки (59,5%) – від 5 до 30 годин (див. Рис. 6.15). Серед чоловіків значно менше тих, хто витрачає на домашню роботу від 30 до 60 годин на тиждень, аніж серед жінок (13,2% чоловіків та 25,4% жінок).

Результати досліджень підтверджують наявність кореляційних зв'язків між зайнятістю жінки домашньою роботою та її віком, освітою й місцем проживання, кількість годин домашньої роботи прямо пропорційна до віку жінки та обернено пропорційна до її рівня освіти та рівня адміністративного статусу населеного пункту.

Значною мірою розбіжності у виконанні домашніх обов'язків жінками та чоловіками зумовлені розбіжностями в їх системах цінностей. При тому, що і для жінок, і для чоловіків сім'я є пріоритетом, для жінок її створення посідає перше місце, натомість для чоловіків першим є матеріальне забезпечення родини, а власне її створення – на другому (див. Табл. 6.22).

Також для жінок є важливими, окрім власне створення сім'ї, ще й щастя їх дітей (2-ге рангове місце), спокій та затишок в родині (3), відвертість у взаєминах (5), свій зовнішній вигляд (6) та матеріальне забезпечення сім'ї (7). Кохання також входить до жіночих цінностей, посідаючи 8-ме рангове місце, однак доповнюється такими важливими для жінок речами, як наявність постійної роботи (9-те місце), яка бажано була б цікавою та творчою (10-те місце).

Натомість для чоловіків, окрім згаданих створення й матеріального забезпечення родини, важливими є постійна робота (3-тє місце), власне здоров'я (4), а також – щастя своїх дітей (5) та відвертість у взаєминах (6). До «чоловічого» ієрархічного ряду цінностей також входять професійне зростання (7-ме місце), задоволення сексуальних потреб (8), наявність власного помешкання (9) та спокій і затишок в родині (10). Однаково важливим (4-те рангове місце) для жінок і для чоловіків є їх власне здоров'я.

Таблиця 6.22. Перелік найважливіших цінностей для українських жінок і чоловіків (%) ⁶⁹

	Для чоловіків, N = 1747	Для жінок, N = 1751	Місце в системі цінностей для чоловіків	Місце в системі цінностей для жінок
Створення сім'ї	49	80	2	1
Матеріальне забезпечення сім'ї	51	35	1	7
Щастя власних дітей	40	77	5	2
Власне здоров'я	43	40	4	4
Відвертість у взаєминах	32	39	6	5
Наявність постійної роботи	44	19	3	9
Спокій і затишок у родині	21	41	10	3
Професійне зростання	31	8	7	13
Наявність власного помешкання	23	14	9	11
Задоволення сексуальних потреб	29	10	8	12
Цікава й творча робота	20	16	11	10
Власний зовнішній вигляд	9	37	16	6
Кохання	11	34	15	8
Добре харчування	21	6	10	15
Участь у підприємницькій діяльності	16	5	12	16
Цікаве та веселе дозвілля	15	6	13	15
Участь у громадському житті	13	6	14	15
Культурне та духовне самовдосконалення	8	10	17	12
Постійне підвищення рівня знань	9	7	16	14
Інше	1	1	18	17

Аналіз ієрархічного ряду цінностей свідчить також, що, залежно від обставин, зокрема від сімейного статусу, рангове місце в системі цінностей може мінятися. Наприклад, для вдів/вдівців та тих, хто перебуває в офіційно зареєстрованому шлюбі, створення сім'ї більш важливе, ніж серед тих, хто розлучений офіційно і живе окремо. Водночас розлучені жінки й чоловіки частіше за тих, хто перебуває в шлюбі, як одну з головних цінностей називають щастя своїх дітей.⁷⁰

Поширеним у суспільстві лишається переконання, що переважно жінка має брати відпустку по догляду за дитиною. Так вважають 65,6% респондентів, тоді як думки, що відпустку мають брати обоє батьків, дотримуються близько 20% опитаних.⁷¹ За цими ж даними, в разі надання відпустки по догляду за дитиною чоловікові її тривалість в середньому не має перевищувати 10 місяців, тоді як бажана тривалість такої відпустки для жінки мала б становити 3 роки (див. Табл. 6.23).

При тому, що оптимальна тривалість відпустки по догляду за дитиною визначається, за цим опитуванням, у 2,5-3 роки, її реальна тривалість залежить від низки обставин. Понад дві третини жінок, які брали відпустку по догляду за дитиною – 66,8%, – вийшли на роботу чи навчання не пізніше, ніж через 9 місяців після народження дитини, а середній термін перебування жінки у відпустці по догляду за дитиною становить 1 рік 9 місяців. Чоловіки ж, які беруть відпустку по догляду за дитиною, в середньому виходять на роботу через 10 місяців після її народження (див. Табл. 6.24).

Причиною більш раннього, порівняно із бажаним, виходу на роботу і для чоловіків, і для жінок є необхідність заробляти гроші (59,1%), основна частина яких витрачається на продукти харчування.

Окрім того, на жінок традиційно припадає основний тягар харчування членів родини; вони витрачають більше часу на придбання

Таблиця 6.23. Бажана оптимальна тривалість відпустки по догляду за дитиною для чоловіків та жінок, % (2006 р.)⁷²

	Для жінок (n=1592)	Для чоловіків (n=1701)
Менше 1 тижня	0,7	6,3
Від 1-го тижня до 1 місяця	1,7	7,2
Від 1 місяця до 3-х місяців	1,0	5,6
Від 3-х до 6-ти місяців	1,4	2,6
Від 6-ти до 9-ти місяців	3,1	2,4
Від 9-ти місяців до 1 року	3,4	3,5
Від 1-го року до 1,5 років	6,2	3,3
Від 1,5 років до 2 років	10,9	4,7
Від 2,0 до 3 років	32,5	10,3
Більше 3 -х років	37,4	7,2
Не повинні брати відпустку по догляду за дитиною	0,3	44,7
Інше _____	1,4	2,2
Середня кількість днів *	1080	290

Таблиця 6.24. Реальний час, через який опитані жінки й чоловіки вийшли на роботу/навчання після народження дитини, % (2006 р.)⁷³

	Жінки (n=694)	Чоловіки (n=191)
Від 2 тижнів до 1 місяця	2,0	23,6
Від 1 місяця до 3-х місяців	4,0	3,1
Від 3-х до 6-ти місяців	7,2	8,9
Від 6-ти до 9-ти місяців	5,8	4,2
Від 9-ти місяців до 1 року	15,6	5,2
Від 1-го року до 1,5 років	15,9	5,2
Від 1,5 років до 2 років	16,1	5,2
Від 2,0 до 3 років	16,3	5,2
Більше 3 -х років	13,4	8,4
Інше (вказіть) _____	3,7	30,9
Середня кількість днів	659	296

* Середня кількість днів розраховувалась за шкалою: 4 дні – «менше 1 тижня»; 20 днів – «від 1-го тижня до 1 місяця»; 60 днів – «від 1 місяця до 3-х місяців»; 140 днів – «від 3-х до 6-ти місяців»; 220 днів – «від 6-ти до 9-ти місяців»; 270 днів – «від 9-ти місяців до 1 року»; 450 днів – «від 1-го року до 1,5 років»; 620 днів – «від 1,5 років до 2 років»; 900 днів – «від 2,0 до 3 років»; 1800 днів – «більше 3 -х років».

Таблиця 6.25. Гендерні розбіжності в оцінці частини сімейного бюджету, що витрачається на продукти харчування, % (2006 р.) ⁷⁶			
	Чоловіки	Жінки	В середньому за масивом
1/20	0,9	1,5	1,2
1/10	1,7	0,9	1,3
1/5	7,0	4,4	5,6
1/4	13,8	10,4	12,0
1/3	19,0	18,8	18,8
1/2	28,5	30,4	29,6
Майже весь бюджет	15,3	23,0	19,5
Важко сказати/ Не знаю	13,8	10,6	12,1

продуктів та приготування їжі, а також вирішують скрутні ситуації, що виникли внаслідок обмеженості сімейного бюджету.⁷⁴ Це обумовлює оптимістичніші оцінки чоловіками частки сімейного бюджету, витраченої на продукти харчування, порівняно з жінками⁷⁵ (див. Табл. 6.25).

Серед українських жінок досить поширена також практика поєднання відпустки по догляду за дитиною з роботою по домашньому господарству чи надомною працею. Якщо серед чоловіків частка тих, хто хоча б раз практикував поєднання цих двох видів діяльності – перебування у відпустці по догляду за дитиною та робота по господарству чи надомна праця – становить 18,6%, то серед жінок – 72,3% (у АР Крим це співвідношення становить, відповідно, 13,3 та 98,2%). В цілому ж, прагнучи реалізувати очікування щодо повного забезпечення ними сім'ї, більшість батьків-чоловіків (понад 70%) не беруть відпусток по догляду за дітьми, як це роблять жінки. В результаті підвищення власного добробуту виходить на чільне місце в рейтингу умов, які впливають на плани чоловіка й жінки народити дитину. Цей чинник є основним, незважаючи на впровадження державних заходів з підвищення народжуваності й поліпшення загальної демографічної ситуації в країні (див. Табл. 6.26).

Чинне законодавство України передбачає декілька видів державної допомоги при народженні дитини. Зокрема, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», призначаються три види державної допомоги сім'ям з дітьми: 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; 2) одноразова допомога при народженні дитини; 3) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке компенсує втрату заробітної плати (доходу) за період відпустки у зв'язку з вагітністю й пологами.⁷⁸

Розмір одноразової допомоги при народженні дитини в Україні встановлено в сумі, кратній 22,6 розміру прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років, встановленого на день народження дитини. З 1 січня 2007 року допомога при народженні дитини надається у розмірі 8500 гривень; при цьому одноразово при народженні дитини виплачується сума 3400 гривень, а решта виплачується протягом наступних 12 місяців у сумі 425 гривень на місяць.⁷⁹ За прогностичними розрахунками,

у 2007 році народяться 453,8 тис. дітей; тому в державному бюджеті України на 2007 рік на виплату допомоги при народженні дитини передбачено 3,9 млрд. грн., що на 0,4 млрд. грн. (або на 10,4 %) більше, ніж у 2006 році.⁸⁰

Однак наявні й певні обмеження в отриманні одноразової допомоги. Зокрема, передбачається її надання тим громадянам, у яких середньомісячний (за останні 6 місяців) сукупний дохід сім'ї, у складі якої на утриманні знаходяться до двох непрацездатних осіб (мати, що народила дитину, та сама дитина), не перевищує 5000 грн. У разі наявності в родині до трьох непрацездатних осіб, поріг такого обмеження підвищується до 6000 грн.; до чотирьох і більше непрацездатних осіб – 7000 гривень.

За статистичними даними, середньомісячний дохід у 5 тисяч гривень і більше мають не більше 5% українських сімей, тому переважна більшість батьків немовлят (95%) мають отримувати одноразову допомогу. Але й такі кроки держави, як свідчать результати соціологічного опитування, не вирішують проблем, що постають перед подружжям при народженні дитини. Для жінок і чоловіків надзвичайно важливими факторами залишаються питання власного житла та соціального захисту материнства й дитинства, хоча чоловіки частіше, ніж жінки, розглядають питання народження дитини «не залежно ні від чого» або ж вагаються визначитися.

В цілому ж, сучасний стан соціального інституту сім'ї характеризують такі особливості:

- інститут сім'ї, як порівняно стійка соціальна структура суспільства, зберігає найбільше значення у свідомості населення, хоча й не завжди справджуються очікування щодо нього;
- продовжують знижуватися показники шлюбності українського населення при одночасному підвищенні показників розлученості, овдовіння та позашлюбного народження дітей;

Таблиця 6.26. Умови, за яких чоловіки й жінки стали б розглядати питання про народження дитини, %* (2006 р.)⁷⁷

	Чоловіки	Жінки
Після підвищення власного матеріального добробуту	28,5	27,3
За наявності постійної роботи	9,1	9,0
За умов регулярної виплати зарплати	5,8	4,9
За умов більш гнучкого графіку власної зайнятості	1,0	2,7
Після отримання власного житла	11,4	11,3
Після покращення відносин з чоловіком / дружиною	4,3	7,2
За умови меншого навантаження на роботі	1,5	2,5
За умови допомоги по дому	0,9	3,2
За умов розширення площі квартири/дому	4,9	6,2
За умов проходження лікування	2,2	2,9
Після покращення екологічної ситуації	2,6	3,8
За умов посилення соціального захисту материнства і дитинства	7,7	12,7
Важко відповісти	14,8	10,5
Не залежно ні від чого	13,3	7,8
Інше	2,7	2,8

* Респондентам дозволялося вибрати кілька варіантів відповідей, тому сума відсотків більша за 100.

- у сімейно-шлюбній структурі населення продовжують переважати тенденції до зменшення частки молодих сімей, заснованих на офіційно оформленому шлюбі та зростання частки неповних сімей (без шлюбної пари), що складаються з матері та дитини;
- поглиблюється ґендерна асиметрія у шлюбних та сімейних характеристиках населення, що проявляється, зокрема, у розриві між частками жінок та чоловіків, які перебувають у шлюбі, а також у зростанні кількості овдовілих жінок;
- масова свідомість надає пріоритет сім'ям патріархального типу з завищеними очікуваннями щодо чоловіків, хоча й проявляє готовність сприймати ґендерно-паритетний розподіл окремих сімейних обов'язків;
- зберігається тенденція до значно більшого навантаження жінок порівняно з чоловіками домашніми обов'язками й роботою з догляду за дітьми;
- суперечливі тенденції, що спостерігаються в інституті сім'ї, потребують її додаткового вивчення як феномена перехідного періоду.

6.3. Ґендерні аспекти особистої безпеки.

Насильство і торгівля людьми

Одною з найбільш гострих проблем, які мають значний ґендерний вимір, в сучасній Україні стає проблема насильства, та, відповідно, особистої безпеки.

Хоча насильство і, отже, недостатній рівень особистої безпеки на-

Таблиця 6.27. Динаміка та структура правопорушень в Україні, за даними Міністерства внутрішніх справ України⁸²

	2005 рік	2006 рік	6 міс. 2007 року
Усього правопорушень загально-кримінальної спрямованості	440618	378294	180174
У т.ч. тяжких та особливо тяжких	197520	154857	65857
Умисне вбивство (та замах)	3315	3220	1440
Умисне тяжке тілесне ушкодження	5698	5283	2686
У т.ч. що спричинило смерть потерпілого	1866	1689	924
Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	178	233	130
Торгівля людьми	415	376	252
Зґвалтування (та замах)	924	993	374
Крадіжка	184823	131174	53976
Грабіж	47050	41657	16377
Розбій	6707	6464	2933
Вимагання	1153	913	399
Бандитизм	29	25	16
Створення злочинної організації	23	11	7
Незаконний обіг зброї (ст.ст. 262, 263 КК)	11104	11059	7106
Порушення правил безпеки дорожнього руху	12559	11937	5926
Незаконне заволодіння транспортним засобом	8207	7081	3120
Хуліганство	14959	13371	6411
Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність	2880	2281	1416
Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат	1406	1304	603

лежать до тих соціальних проблем, з якими прямо чи опосередковано стикається значна частина населення різних країн світу, можна визначити низку чинників, які роблять її особливо гострою для українського суспільства. Майнове розшарування суспільства, зниження рівня життя значної частини населення, соціально-побутова невлаштованість, безробіття, юридична безправність, втрата морально-психологічних орієнтирів, загальна психологічна напруженість тощо – все це позначається на стосунках між людьми, нерідко загострюючи почуття особистого неблагополуччя і провокуючи виникнення різноманітних конфліктів, як особистісних, так і соціальних.

Факти фізичного, психологічного та економічного насильства в країні фіксує офіційна статистика Міністерства внутрішніх справ України (див. Табл. 6.27). Однак ці дані значно обмежені, оскільки не враховують значної частини правопорушень, скоєних у сфері приватного життя.⁸¹

Розподіл відповідей громадян різних країн на запитання: «Наскільки безпечно Ви почуваетесь, коли йдете у сутінках районом, у якому мешкаєте?», показує, що повністю безпечно почувуються лишень 15% українців на противагу, наприклад, 46% датчан чи 36% шведів (див. Табл. 6.28).

Таблиця 6.28. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Наскільки безпечно Ви почуваетесь, коли самі йдете у сутінках у районі, де проживаєте?» за даними Європейського порівняльного дослідження, 2005 р., %⁸²

Країна Європи	Зовсім небезпечно	Небезпечно	У безпеці	У повній безпеці
	1	2	3	4
Австрія	3.2	14.4	44.9	36.9
Бельгія	5.7	16.0	54.9	23.1
Велика Британія	9.2	24.3	46.1	19.9
Греція	7.7	21.6	44.9	25.8
Данія	3.0	10.3	40.6	45.7
Естонія	8.1	31.1	45.7	13.1
Ірландія	7.9	21.9	44.2	25.2
Ісландія	2.4	8.1	32.1	55.6
Іспанія	6.4	17.1	50.1	25.8
Люксембург	7.5	19.7	48.9	23.6
Нідерланди	2.4	15.9	64.9	16.7
Німеччина	5.3	19.3	54.1	20.6
Норвегія	1.4	9.7	40.4	48.4
Польща	3.3	27.0	51.7	16.5
Португалія	3.3	17.5	62.9	15.5
Словаччина	6.3	32.7	53.4	6.0
Словенія	1.0	8.5	61.0	28.3
Угорщина	5.9	24.3	60.8	7.1
Україна	9.2	35.1	37.0	15.3
Фінляндія	1.8	8.9	51.2	37.6
Франція	9.5	15.6	40.0	33.7
Чеська Республіка	5.6	24.2	57.8	6.1
Швейцарія	1.9	13.9	45.8	38.1
Швеція	4.8	14.2	44.8	35.6

* Примітка. Кількість відсотків по горизонталі часом менша за 100, оскільки частина респондентів відмовлялась відповідати або вибирала альтернативу «Не знаю».

Як видно з Рисунка 6.16, в Україні, як і в країнах ЄС безпека є вищою в публічних місцях, аніж у «спальних» районах, для яких більш характерні випадки пограбувань і насильства.

Про гендерні розбіжності в самооцінках жінок і чоловіків у сфері особистої безпеки свідчать результати моніторингу Інституту соціології НАНУ, згідно з якими чоловіки почуваються більш захищеними, ніж жінки (див. Табл. 6.29).⁸³

Як бачимо, при поступових позитивних змінах у сфері особистої безпеки, що проявляється у збільшенні значення відповідного індексу змін захищеності з 1,5 бала у 1994 році до 2,7 балів у 2006 році, жінки оцінюють наявні зміни явно нижче, ніж чоловіки. Це схильє до висновку про гендерні розбіжності у сприйнятті насильства, яке жінки сприймають як серйознішу загрозу для життя, аніж чоловіки, що підтримується й результатами інших досліджень.⁸⁵

Чоловіки частіше зустрічаються з загрозою насильства з боку інших чоловіків і найчастіше – поза домом; натомість жінки страждають і від насильства в громадських місцях, і від близьких їм – чоловіків із їх родини, колег та керівників на роботі. Випадки, коли чоловіки стають жертвами насильства з боку жінки, є винятковими, натомість набагато

Таблиця 6.29. Оцінки змін чоловіками й жінками України, які відбулися у їхньому житті за останні 12 місяців у сфері особистої безпеки (на вулиці, в громадських місцях), %⁸⁴

Якісна шкала	Кількісна шкала	2002		2004		2005		2006	
		Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Значно погіршилися	1 бал	29	33	16	20	10	10	12	14
Трохи погіршилися	2 бали	21	21	21	22	14	15	13	18
Залишилися незмінними	3 бали	46	43	57	54	68	69	69	61
Трохи поліпшилися	4 бали	3	3	5	3	7	5	5	6
Значно поліпшилися	5 балів	1	-	1	1	1	1	1	1
Індекс змін	2,3	2,2	2,5	2,4	2,8	2,7	3,3	2,6	

** Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. – К: Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 111.

більш поширеними є випадки насильства, здійснюваного чоловіками щодо жінок. Як свідчать матеріали Парламентських слухань з попередження гендерного насильства, станом на 1 листопада 2006 року, на обліку органів внутрішніх справ України перебувало понад 85,7 тис. осіб, які вчинили насильство в сім'ї, з яких 73,5 тис. або 85% були чоловіки.⁸⁶

Разом з тим, оприлюднені дані є неповними, оскільки багато випадків насильства лишаються невідомими громадськості. У сприйнятті українських громадян «насильство» асоціюється передусім з побиттям (фізичним насильством), сексуальною наругою, сексуальним рабством та торгівлею людьми. Такі порушення прав людини відносять до проявів насильства 68-78% українських громадян, натомість моральне приниження, погрози, словесні образи та ігнорування інтересів насильством вважає значно менше українських громадян – 21-41% (див. Табл. 6.30).

Розбіжності у трактуванні жінками та чоловіками певних дій як проявів насильства практично не простежуються. Однак жінки порівняно частіше визначають такі прояви насильства, як сексуальні домагання, морально-етичні приниження та знуцання, тоді як чоловіки частіше визначають як насильство щодо них експлуатацію їх праці.

Такі види насильства, як насильство на роботі (з боку керівника), насильство у сім'ї від батьків та інших осіб, та насильство в іншому громадському місці опитані визначали рівною мірою, незалежно від їх статі. Натомість жінки відсотково переважали, вказуючи на насильство в сім'ї з боку партнера по шлюбу (12,2% жінок проти 3,3% чолові-

Таблиця 6.30. Що є насильством для громадян України?, %*⁸⁷

	Чоловіки (n=822)	Жінки (n=971)	В середньому за масивом (n=1793)
Побиття	76,6	79,7	78,3
Сексуальна наруга	74,3	74,0	74,1
Сексуальне рабство, експлуатація	70,3	71,0	70,6
Торгівля людьми	68,0	68,0	67,9
Примушування до проституції	62,4	65,9	64,3
Знуцання	61,8	60,2	63,0
Примушування до участі у порнографічному відео	59,2	66,2	60,9
Сексуальні домагання	56,6	63,4	60,3
Експлуатація праці	51,1	54,5	52,9
Шантаж	49,8	52,7	51,3
Морально-етичні приниження	37,8	44,2	41,1
Погрози (звільнення, зниження по службі, зменшення заробітної плати, виключення з ВНЗ тощо)	34,7	38,2	36,6
Натяки на можливість зв'язку сексуального характеру	27,0	31,2	29,3
Словесні образи (анекдоти образливого характеру, лайки тощо)	26,6	27,9	27,3
Ігнорування Ваших інтересів	19,5	22,2	21,0
Важко сказати, що є насиллям	13	10,5	11,6

* Сума відсотків більша за 100%, оскільки респондентам дозволялось відмічати кілька відповідей

Таблиця 6.31. Види насильства, якого доводилося зазнати респондентам через ознаку статі, %, 2006 р.⁸⁸

Види насильства	Чоловіки (n=822)	Жінки (n=971)	Загалом (n=1773)
Насильство в сім'ї з боку партнера по шлюбу	3,3	12,2	8,1
Насильство на роботі з боку керівника	7,9	7,9	7,9
Насильство на вулиці	7,5	6,2	6,9
Насильство в сім'ї з боку батьків	3,8	3,8	3,8
Насильство на роботі з боку колеги/колег	1,9	3,1	2,6
Насильство в транспорті	2,3	2,5	2,4
Насильство в навчальному закладі з боку викладачів	1,7	2,8	2,3
Насильство в навчальному закладі з боку однокурсників	1,2	1,5	1,4
Насильство в іншому громадському місці	1,1	1,1	1,1
Насильство в сім'ї з боку інших осіб	1	1	1
Ні, я не зазнавав(ла) проявів насильства по відношенню до себе	75,8	69,6	72

ків), насильство на роботі з боку колеги/колег (3,1% жінок проти 1,9% чоловіків), в навчальному закладі, з боку викладачів (2,8% : 1,7%) та з боку однокурсників (відповідно, 1,5 та 1,2%). Дещо вищий відросток відповідей жінок порівняно з чоловіками відзначається й у відповіді на питання щодо насильства в транспорті, щодо якого ствердну відповідь дали 2,5% жінок та 2,3% чоловіків.

Чоловіки відсотково переважають у відповідях на питання щодо насильства на вулиці – 7,5% чоловіків проти 6,2% жінок.

Однак види насильства, яких зазнають і жінки, й чоловіки, мають різну ієрархію: жінки найбільше потерпають від насильства з боку партнера по шлюбу (12,2%), насильства на роботі з боку керівника (7,9%) та насильства на вулиці (6,2%). Натомість чоловіки найбільше потерпають від насильства на роботі з боку керівника – 7,9%, насильства на вулиці – 7,5% та насильства в сім'ї з боку батьків – 3,8%.

Таблиця 6.32. Форми насильства у сім'ї з боку партнера по шлюбу (N=145)*⁸⁹

Форми	Чоловіки (n=27)		Жінки (n=118)	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Побиття	12	44,4	84	71,2
Словесні образи (анекдоти образливого характеру, лайки тощо)	11	40,7	41	34,7
Знуцання	9	33,3	36	30,5
Морально-етичні приниження	10	37	32	27,1
Погрози (звільнення, зниження по службі, зменшення заробітної плати, виключення з ВНЗ тощо)	8	29,6	29	24,6
Сексуальні домагання	1	3,7	29	24,6
Сексуальна наруга	3	11,1	20	16,9
Ігнорування Ваших інтересів	7	25,9	19	16,1
Натяки на можливість зв'язку сексуального характеру	3	11,1	13	11
Експлуатація праці	6	22,2	10	8,5
Торгівля людьми	0	0	1	0,8
Сексуальне рабство, експлуатація	0	0	1	0,8

*Розподіл зроблено серед жінок і чоловіків, що зазнали насильства у сім'ї з боку партнера по шлюбу.

Таблиця 6.33. Форми насильства на роботі з боку керівника (N = 142)* 90

Оцінювані позиції	Чоловіки (N = 65)		Жінки (N = 77)	
	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
Погрози (звільнення, пониження по службі, зменшення заробітної плати, виключення з ВНЗ тощо)	34	52	49	64
Ігнорування Ваших інтересів	9	14	29	38
Словесні образи (анекдоти образливого характеру, лайки тощо)	11	17	23	30
Морально-етичні приниження	13	20	21	27
Побиття	11	17	20	26
Знущання	4	6	18	23
Експлуатація праці	17	26	16	21
Натяки на можливість зв'язку сексуального характеру	2	3	15	20
Сексуальні домагання	1	2	11	14
Сексуальна наруга	4	6	11	14
Торгівля людьми	0	0	3	4
Примушування до проституції	0	0	3	4
Примушування до участі в порнографічному відео	2	3	3	4
Сексуальне рабство, експлуатація	0	0	0	0

* Розподіл зроблено серед осіб, які зазнали насильства на роботі з боку керівника.

В цілому ж, у сім'ях жінки в 4 рази частіше за чоловіків потерпають від насильства з боку партнера по шлюбу, причому насильство щодо жінок в родинях не залежить від їх віку і трапляється з приблизно однаковою частотою в усіх вікових групах, від 21 до 75 років.

Наявні значні гендерні розбіжності у формах насильства, яких зазнають жінки і чоловіки у сім'ї з боку партнера по шлюбу. Так, щодо жінок, які зазнали даного виду насильства, найчастіше застосовується побиття (71,2%), сексуальні домагання (24,6%) та сексуальна наруга (16,9%). Натомість чоловіки потерпають переважно від словесних образ (40,7%), морально-етичних принижень (37%) та знущань (33,3%).

Насильство на роботі з боку керівника є другим за частотою після насильства в сім'ї. Від нього однаковою мірою потерпають і чоловіки, і жінки, проте форми цього роду насильства є гендерно-специфічними (див. Табл. 6.33).

Найчастіше і жінкам, і чоловікам погрожують звільненням, пониженням по службі чи іншими санкціями (64% жінок проти 52% чоловіків). Крім погроз, жінки набагато частіше зазнають знущань (23% жінок проти 6% чоловіків), натяків на можливість зв'язку сексуального характеру (19% проти 6%), сексуальних домагань (14% проти 1%). Також більш як удвічі частіше жінки зазнають сексуальної наруги з боку керівництва (відповідно, 14% жінок і 6% чоловіків).

Чоловіки трохи частіше, порівняно з жінками, зазначають про застосування щодо них такої форми насильства, як експлуатацію праці (26% чоловіків і 20% жінок). Однак слід зазначити, що за винятком цього виду насильства, жінки на робочому місці зазнають всіх форм насильства з боку керівника частіше, ніж чоловіки: їх інтереси частіше ігнорують (38%), до них частіше застосовують словесні образи, образливі анекдоти та лайку (30), завдають морально-етичних принижень (27%) та побиття (26%), знущаються (23%). Окремим сегментом є такі форми

Таблиця 6.34. Форми насильства на вулиці (N=122)^{* 91}

Оцінювані позиції	Чоловіки (N=62)		Жінки (N=60)	
	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
Побиття	47	76	21	35
Словесні образи (анекдоти образливого характеру, лайки тощо)	23	37	17	28
Морально-етичні приниження	16	26	17	28
Ігнорування Ваших інтересів	10	16	3	5
Погрози (звільнення, зниження по службі, зменшення заробітної плати, виключення з ВНЗ тощо)	9	15	8	13
Знуцання	7	11	7	12
Експлуатація праці	5	8	0	0
Натяки на можливість зв'язку сексуального характеру	3	5	9	15
Сексуальні домагання	3	5	29	48
Сексуальна наруга	1	2	14	23

* Розподіл зроблено серед чоловіків і жінок, які зазнали насильства на вулиці.

насильства, застосовувані переважно до жінок з боку їх керівництва, як натяки на можливість зв'язку сексуального характеру, сексуальні домагання та сексуальна наруга (відповідно, 20%, 14% та 14%).

Подібні розбіжності визначаються і щодо насильства на вулиці, від якого порівняно частіше потерпають чоловіки (див. Табл. 6.34).

Серед форм прояву насильства на вулиці щодо чоловіків переважають побиття (76%), словесні образи (37%) та морально-етичні приниження (26%). Натомість серед жінок, які пережили насильство на вулиці, 48% зазнали сексуальних домагань, а 23% – сексуальної наруги.

Варто зазначити, що всупереч отриманим даним, які свідчать про значні обсяги сексуального насильства, воно часто лишається прихованим. Основною причиною цього є страх або сором перед осудом оточення, щодо якого чоловіки і жінки однакові (див. Табл. 6.35).

Таблиця 6.35. Причини того, що насильство залишається прихованим, %⁹²

Оцінювані позиції	Жінки (n= 802)	Чоловіки (n=683)
Постраждалі бояться помсти з боку нападників	25	20
Постраждалі соромляться, бояться осуду оточуючих	49	48
Постраждалими це подобається	2	3
Важко відповісти	24	30

Іншою причиною називають страх помсти з боку нападників/кривдників, дещо більш вагомий для жінок, ніж для чоловіків (відповідно, 25% і 19%).

Підсумовуючи проаналізовані дані, слід зазначити, що переважна більшість форм насильства має особливості прояву, залежно від статі його жертви, що може бути пояснено особливостями суспільного становища жінок і чоловіків.

Прийнятий 2001 р. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» визнає домашнє насильство суспільною проблемою, оскільки прояви насильства й жорстокості в сім'ї не лише руйнують родину, а й стають передумовою поширення злочинності в суспільстві.⁹³ За-

кон визначає основні поняття стосовно насильства в сім'ї, форми насильства, органи та установи, на які покладається здійснення заходів із запобігання насильству, відповідальність осіб, а також відповідні спеціальні заходи. Відповідно до Закону, координація заходів із попередження насильства в сім'ї покладається на Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, а реалізація спеціальних заходів здійснюється службою дільничних інспекторів міліції спільно з кримінальною міліцією у справах неповнолітніх органами опіки та піклування, спеціалізованими установами для жертв насильства в сім'ї. При місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування функціонують постійно діючі робочі комісії з питань координації дій щодо попередження насильства в сім'ї. В цілому, запобігання насильству в сім'ї належить до пріоритетних напрямів роботи Міністерства та його структурних підрозділів.

Окрім того, Україна прийняла низку нормативно-правових актів для практичної реалізації відповідного закону. Насамперед це порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, механізм взяття на облік місцевими органами у справах сім'ї та молоді, органами внутрішніх справ, порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення. Закон визначає механізми взаємодії на міжвідомчому рівні служб у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ, закладів освіти, охорони здоров'я та служб і установ, причетних до здійснення соціального захисту дітей від жорстокого поведінки. Розроблена відповідна Інструкція щодо порядку взаємодії управління у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів, спрямованих на попередження насильства в сім'ї.

Система здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї передбачає також притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства відповідно до закону України. Насильство в сім'ї, а також невиконання захисного припису карається штрафом, виправними роботами або адміністративним арештом. Насильство в сім'ї з ознаками злочину карається відповідно до вимог Кримінально-процесуального кодексу. Здійснення впродовж останніх років комплексу заходів, спрямованих на протидію та запобігання насильству, дало певні позитивні результати. Зокрема, превентивна робота зумовила зменшення кількості злочинів у сім'ї. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2006 р. взято на облік майже 65 тисяч осіб (за фізичне насильство – 30 тисяч осіб, психологічне – близько 17 тисяч осіб, економічне – близько 2 тисяч осіб). З метою запобігання насильству в сім'ї винесено 66 тисяч офіційних попереджень, близько 5 тисяч захисних приписів. Водночас протягом 2006 р. зменшилася кількість умисних вбивств та тяжких ушкоджень, скоєних у сім'ї, їх питома вага зменшилася з 21% до 17%.⁹⁴ Але не виключено, що ці дані обмежені з ряду обставин; в них не враховано усіх дійсних фактів насильства, здійснених у сфері сімейно-побутових відносин, оскільки не всі потерпілі заявляють про випадки насильства у правоохоронні органи.

Збільшення кількості осіб, взятих на профілактичний облік, свідчить про зростання поінформованості громадян щодо можливості ви-

рішення проблеми та про довіру до правоохоронних органів. Разом з тим, правоохоронці подекуди відмовляють у реєстрації звернень з приводу насильства в сім'ї, а деякі громадяни продовжують приховувати проблему через особисті мотиви – вплив стереотипів, відчуття провини за скоєні на роботі чи в родині вчинки, сором за оприлюднення фактів насильства тощо. Як визнають самі працівники правоохоронних органів, формування комплексного підходу до запобігання насильству в сім'ї неможливе без виявлення його основних причин та розкриття проблем, що заважають подоланню цього явища. Найчастіше причинами прояву насильства в українських сім'ях стають такі чинники:

- економічні (безробіття, соціально-побутова невлаштованість, низький рівень життя);
- соціальні (втрата морально-психологічних орієнтирів, алкоголізм та наркоманія);
- психологічні (психічні розлади, високий рівень агресії).

У багатьох випадках жінки змушені терпіти факти насильства через житлові проблеми, оскільки відсутність житла та економічна залежність від чоловіка-«годувальника» не надає можливості змінити ситуацію, наражає на постійні насильницькі прояви, змушуючи проживати в одному помешканні з кривдником навіть після розлучення. Певною запорукою захищеності від насильства в сім'ї є високий соціальний статус жінки, рівень її економічної незалежності, які включають, в першу чергу, відповідний рівень освіти, наявність високооплачуваної роботи та комфортного житла. Разом з тим, правозахисники виділяють додатково окремі причини ризику, які можуть спровокувати агресивну поведінку чоловіка щодо жінки:

- наявність у життєвій історії чоловіка серйозних поведінкових проблем у підлітковому віці;
- виховання у родині, де насильство було нормою;
- перебільшена суворість батьків чоловіка, які самі карали його з надмірною жорсткістю;
- перенесення чоловіком травми голови.⁹⁵

На жаль, подібного вивчення причин ризику, спроможних провокувати жіночу агресію, дослідниками не здійснювалося, хоча з наведеного переліку й стає очевидним, що жодна з виокремлених причин не є ґендерно-специфічною для чоловіків.

З метою допомоги потерпілим від насильства в Україні створено мережу спеціалізованих закладів, служб та установ. Зокрема, у 2005–2006 рр. створені перші 6 притулків для жертв насильства в сім'ї, 18 кризових центрів, 24 центри соціально-психологічної допомоги, а також служби медико-соціальної реабілітації.⁹⁶ Основне завдання таких закладів – надання невідкладної допомоги особам, які опинилися в кризовій ситуації. В них постраждалим надають тимчасовий притулок та забезпечують харчуванням, здійснюють лікувально-оздоровчі заходи, надають методичні поради, проводять діагностику з метою реабілітації та адаптації, а за необхідності – соціально-побутові, юридичні, психологічні, інформаційні послуги, а також послуги з працевлаштування. Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді створені кризові центри соціально-психологічної допомоги у 24 ре-

гіонах України. У листопаді 2006 р. перший такий центр почав працювати в місті Києві.

Проте діючи в Україні соціальні служби й громадські організації надають жертвам ґендерного насильства лише психологічну, юридичну й соціальну допомогу, не надаючи медичної допомоги (хоча більшість жертв насильства мають клінічні ознаки порушення психічного здоров'я, оскільки пережили тяжку психічну травму). Виходячи з потреб створення системи спеціалізованої медичної допомоги жертвам насильства, наприкінці 2001 р. Український науково-дослідний інститут соціальної й судової психіатрії та наркології МОЗ України створив відповідний науковий підрозділ – сектор проблем агресології та віктемології. На даний час науковцями розроблено організаційну модель відповідної системи і відпрацьовуються оптимальні шляхи її втілення.

Наприкінці 2003 р. Міністерство охорони здоров'я України видало наказ №38 від 23 січня 2004 р. «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про Центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї»⁹⁷, на виконання якого створено Центральний науково-методичний кабінет з цих питань. За наявними даними, на 1 листопада 2006 р. в Україні було створено тільки два центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї – у містах Чернігові та Севастополі, на базі психоневрологічних і наркологічних закладів. Загальна кількість відповідних медичних установ в Україні на кінець 2006 р. не перевищувала 16.⁹⁸

Водночас соціологічні дослідження свідчать, що більшості громадян України невідомо про існування таких Центрів, причому чоловіки поінформовані дещо менше за жінок (62% проти 54%).⁹⁹ Можна припустити, що менша поінформованість чоловіків невинна. Основні ґендерні розбіжності у реакції на насильство полягають у тому, що чоловіки порівняно більше за жінок схильні вирішувати проблеми самостійно, не звертаючись до інших осіб чи установ (23% чоловіків та 13% жінок). Жінки порівняно частіше стверджують, що звернуться за необхідності до відповідних центрів (28% жінок та 22% чоловіків).

Аналіз відповідей респондентів, які зверталися за відповідними послугами до центрів, що надають допомогу потерпілим від насильства чи дискримінації, підтверджує, що це справді так: із тих, хто звертався до центрів за допомогою, жінок утричі більше, ніж чоловіків (відповідно, 74% і 26%). Також жінки вдвічі частіше за чоловіків звертаються за допомогою у разі пережитого насильства чи дискримінації до рідних.¹⁰⁰

Навіть якщо чоловік чи жінка знають про існування спеціалізованих Центрів із надання допомоги у разі проявів насильства чи дискримінації, це не гарантує того, що потерпілий/потерпіла звернуться до них за допомогою. Готовність дорослого населення України звертатися за допомогою у випадку пережитого насильства до спеціалізованих Центрів в цілому порівняно невисока і становить не більше 28%. Водночас жінки звертаються за допомогою до таких Центрів утричі частіше, ніж чоловіки.¹⁰¹

Міністерство сім'ї, молоді та спорту спільно з Міністерством освіти і науки, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством праці та соціальної політики, Міністерством транспорту та зв'язку, Міністерством внутрішніх справ та Державним департаментом з питань виконання покарань затвердило наказ «Про Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», яким передбачене спільне здійснення діагностики таких сімей, соціальне інспектування, забезпечення їх системного обліку шляхом формування відповідного банку даних, здійснення соціального супроводу сімей, а в разі необхідності – представлення їх інтересів у суді.

Проте фахівці розцінюють наявний механізм правового та соціального захисту потерпілих від насильства як недосконалий, оскільки:

- бракує закладів, що надають допомогу потерпілим, а також підготовлених фахівців, які спеціалізуються у сфері запобігання насильству;
- не створено системи раннього виявлення випадків насильства в родинях;
- недостатньо ефективною є система санкцій, що застосовуються до осіб, які вчиняють насильство в сім'ї (штрафні санкції, що застосовуються, для родини є важким фінансовим тягарем, спричиняючи подальше погіршення родинних взаємин).¹⁰²

З огляду на це, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту спільно з відповідними центральними органами виконавчої влади розробило Державну програму підтримки сім'ї у 2006–2010 рр., яка включає розділ «Попередження насильства в сім'ї», де визначено основні шляхи вдосконалення чинної системи попередження насильства в сім'ї. Програма передбачає заходи, спрямовані на вдосконалення системи санкцій до кривдників, запровадження нових засобів впливу на них, забезпечення ефективної системи раннього виявлення сімей, в яких вчинюється насильство, організація їх соціального супроводу. Програма спрямована не лише на надання допомоги потерпілим та подолання наслідків насильства, а й на роботу з особами, які вчиняють насильство. Звісно, до здійснення комплексу заходів з подолання насильства, жорстокого поводження з жінками та дітьми, агресії між членами родини мають широко залучатися й представники громадських організацій.

Сьогодні з феноменами насильства й проблемами особистої безпеки жінок та чоловіків тісно пов'язаний і інший феномен – торгівля людьми.

Торгівля людьми належить до найактуальніших та найскладніших проблем захисту прав людини в європейських країнах, бо не визнає кордонів, і потенційний ризик долучитися до неї має населення кожної країни.¹⁰³ За деякими підрахунками, в 1997 році 175 тисяч жінок та дівчат були продані лише з Центральної та Східної Європи та країн СНД, передусім до інших європейських країн. Торгівля людьми майже у всіх випадках має транснаціональний організований характер, до її здійснення долучаються представники злочинного світу різних країн, а потерпілих від цих злочинів можуть переміщувати через низку державних кордонів.

З огляду на це, торгівля людьми є явищем багатоаспектним і може бути розглянута і в контексті організованої злочинності, і макроеко-

номічних процесів, і, як у даному дослідженні, в контексті порушень основних прав і свобод людини.

За наявними даними, правоохоронні органи України зіткнулись зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми на початку 1990-х років, що обумовило прийняття низки нормативно-правових актів та створення окремих державних структур, спрямованих на боротьбу з цим видом організованої злочинності.¹⁰⁴

Зокрема, у березні 1998 року був прийнятий Закон «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України», згідно з яким Кримінальний кодекс України було доповнено статтею, що передбачала покарання за торгівлю людьми (ст. 124-1 КК України). У квітні 2001 року було прийнято новий Кримінальний Кодекс України (набув чинності з 1 вересня 2001 року), до якого увійшла стаття 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини». Була створена Координаційна Рада по боротьбі з торгівлею жінками та дітьми при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини (1999 р.), а також спеціалізовані підрозділи (в структурі Департаменту карного розшуку МВС України та в обласних управліннях внутрішніх справ) по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (2000 р.).

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2002 року №766 затверджено Постанову «Про утворення Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки», головна мета якої – розвиток механізмів запобігання торгівлі людьми, кримінального переслідування осіб, причетних до цього виду злочину, захисту та реінтеграції потерпілих. В цілях міжвідомчої координації здійснення заходів, що визначені Комплексною програмою, утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань протидії торгівлі людьми, що є постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України.

З метою криміналізації всього спектру діянь, пов'язаних з торгівлею людьми, та імплементації положень Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря), було прийнято Закон від 12 січня 2006 р. № 3316-IV «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією». Цим законом було визначено від-

Таблиця 6.36. Динаміка розгляду кримінальних справ, порушених МВС України з приводу торгівлі людьми, та обвинувачувальних вироків¹⁰⁹

Рік	Кількість кримінальних справ	Обвинувачувальні вирoki
1998	2	...*
1999	11	...*
2000	42	...*
2001	91	10 засуджених
2002	169	28 засуджених
2003	289	53 засуджених
2004	269	67 засуджених
2005 (січень-вересень)	299	...*
Всього: березень 1998 – вересень 2005	1171	...*

повідальність за проституцію (ст. 303) та внесено зміни до редакції ст. 149 КК України, а також надано тлумачення окремих термінів.

На сьогодні фахівці доходять висновку про взаємозв'язок проблем насильства та торгівлі людьми. За даними досліджень Міжнародної організації міграції, до 80% жертв торгівлі людьми є жертвами домашнього насильства.¹⁰⁵ Проте значно ризикують потрапити в тенета торговців людьми і громадяни, які прагнуть працевлаштуватися за кордоном, особливо з огляду на масовий та нерегульований характер трудової міграції з України.¹⁰⁶ За оцінками експертів, державні структури мало залучені до організації виїзду українських громадян за кордон з метою працевлаштування. Незважаючи на численні переговори щодо двосторонніх угод про працевлаштування з країнами-реципієнтами, кількість легальних вакансій для українців не збільшується. Тому для більшості жінок і чоловіків в Україні нелегальна міграція – єдиний доступний шлях працевлаштування, і він не виглядає чимось незвичайним, недоцільним або протиправним.

Якщо близько 500 тис. українських громадян легально працевлаштовані за кордоном (за даними Мінпраці), то ще як мінімум 80% українських працівників-мігрантів працюють за кордоном без відповідних дозволів.¹⁰⁷ За даними досліджень, проведених Міжнародною організацією міграції, більше 90% населення України мають базові знання щодо проблеми торгівлі людьми; однак лише 20% громадян вірять, що вони ризикують потрапити в тенета торговців людьми, а 60% впевнені, що ніколи не потерпають від торгівлі людьми.¹⁰⁸

За оцінками ООН, проблема злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми, має глобальний характер і стоїть на третьому місці після незаконної торгівлі зброєю та наркотиками.¹¹⁰ Злочини у сфері торгівлі людьми оцінюються як найбільш прибуткові, а тому є найбільш прихованими і до їх розкриття залучаються різні організації. За даними МВС, впродовж 2004 року в провадженні слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України було 159 кримінальних справ на 355 злочинів у сфері торгівлі людьми; притягнуто до кримінальної відповідальності 208 осіб; потерпілими визнано 517 осіб, причому всі – жінки.¹¹¹

Сьогодні в поняття торгівля людьми входить не тільки вузьке поняття сексуального рабства. Сюди входить втягнення неповнолітніх у жебрацтво з метою отримання від цієї справи доходу, використання громадян країни в збройних конфліктах за її межами, інші протиправні дії, що передбачають використання людини з метою отримання наживи, тобто продаж людини з будь-якою метою.¹¹² Як свідчать дані державних і громадських установ, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми, багато людей потерпає від рабства і в самій Україні, тобто йдеться про так зване «внутрішнє рабство».¹¹³

Офіційні дані про пов'язані з торгівлею людьми факти правопорушень постійно оновлюються органами МВС, проте вони повноцінно не відображають реальну ситуацію щодо торгівлі людьми в Україні. Крім того, заходи для протидії цьому явищу вочевидь неадекватні, а тому й неефективні. За оцінками експертів, в Україні мало розслідувань закінчується засудженням звинувачених у торгівлі людьми, і дуже часто торговці отримують умовний термін покарання.¹¹⁴

На даний час вже визначились певні тенденції динаміки торгівлі людьми в Україні. За даними цільових досліджень новітніх тенденцій у торгівлі людьми (2003 р.),¹¹⁵ їх основні прояви впродовж останніх років полягають у наступному:

- окреслюються тенденції до омолодження секс-бізнесу і дитячого рабства (серед вивезених для роботи у секс-індустрії зменшується частка жінок у віці до 35 років, натомість збільшується частка жінок у віці 15–19 років); також з'являється інформація про факти торгівлі дітьми;
- зростає частка потерпілих від торгівлі людьми, експлуатованих у домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних мануфактурах та фабриках, а не в секс-бізнесі (за даними МОМ, кількість жертв такої примусової праці за кордоном характеризується тенденцією до зростання і досягла 34% у 2004–2005 рр., а їх вік становить 30–50 років);¹¹⁶
- все частіше потерпілими від торгівлі людьми стають чоловіки (за даними МОМ, 15% тих, кому ця організація надала допомогу у 2004–2005 рр., становлять чоловіки, 50% з яких старші 30 років);¹¹⁷
- торговці висувають більші вимоги до «якості товару»;
- розширюються місця пошуку товару; торговці переходять до вербування жертв у сільській місцевості;
- вербування стає дедалі більш завуальованим та законспірованим, а вербувальники виконують більше функцій, знаходячи людей, самостійно оформляючи їх документи, перевозячи через кордон і передаючи безпосередньо покупцеві, тоді як раніше обмежувались лише набором людей та оформленням документів;
- поширюється внутрішня торгівля людьми з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, зокрема й на замовлення іноземців;
- змінюються форми торгівлі людьми та шляхи їх вивезення за кордон.

Збереження в країні актуальності ситуації щодо насильства, проблем особистої безпеки та торгівлі людьми свідчить про необхідність перегляду стратегій правової системи у всіх її аспектах – від законодавчої діяльності до виконання закону і судового розслідування.

Враховуючи традиційний розподіл на публічну та приватну сфери, який відносить проблему насильства до приватного життя людини й лежить в основі масової свідомості та багатьох чинних українських законів, необхідно оптимізувати стратегії включення правоохоронних органів і судів у проблеми попередження насильства. Частково проблема полягає у неадекватності визначення таких правопорушень і повноважень правоохоронних органів та судів у їх вирішенні. Існуюча ситуація поступово трансформується внаслідок законодавчих установок на зміни норм поведінки і просвітницької роботи, що призводить до переоцінки наявних підходів.

Разом з тим, урівноважена діяльність в рамках цих двох аспектів – законодавчого визначення дій правоохоронних органів та судів, з одного боку, і просвітницької діяльності серед правоохоронців та суддів, з іншого боку, не є достатньою. Потрібен також широко доступний громадськості моніторинг виконання судових рішень і того, як правоохоронці та судді ставляться до потерпілих від гендерного насильства жінок і чоловіків з наступним оприлюдненням цих даних. Такі заходи сприятимуть підвищенню гендерної та правової культури населення, привертаючи його увагу й до проблем насильства та особистої безпеки.

6.5. Гендерні особливості ставлення до навколишнього середовища

Екологічна безпека стала не лише одним з викликів сучасності, з якими стикаються жінки і чоловіки в Україні, а й сприймається населенням України як одна з найважливіших складових повсякденної життєдіяльності. Сучасна екологічна ситуація є наслідком діяльності людей, спрямованої на задоволення їх потреб, яка не враховувала результуючих впливів на довкілля. Внаслідок цього окремі з таких впливів стали катастрофічними, яскравим прикладом чого є сумнозвісна Чорнобильська катастрофа, яка змінила життя тисяч людей на десятки років. Не менш значущим за наслідками є рівень екстенсивного природокористування в Україні, через що техногенне навантаження на її природне середовище в 4-5 разів перевищує аналогічні показники розвинених країн.¹¹⁸

В результаті, понад 70% українців сьогодні відзначають брак екологічної безпеки, причому цей показник коливається в межах 67,5 (2005 р.) до 77,3% (1999 р.).¹¹⁹

За даними соціологічних досліджень, наявні гендерні розбіжності у сприйнятті навколишнього середовища: різняться уявлення та інтереси жінок та чоловіків щодо екологічної складової їхнього життя, як і оцінки екологічних ризиків та соціальних очікувань від них.¹²⁰ Зокрема, за даними Інституту соціології НАН України, останнім часом брак екологічної безпеки відзначають 68,8% чоловіків та 73,9% жінок.¹²¹ За останніми дослідженнями Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ, жінки (75%) порівняно частіше замислюються над екологічними проблемами, ніж чоловіки (68%),¹²² а також песимістичніше оцінюють екологічну ситуацію за місцем свого проживання. Зокрема, жінки дещо переважали в оцінці екологічної ситуації за місцем свого проживання як вкрай неблагополучної (12,2% жінок проти 10,2% чоловіків) та як неблагополучної (36,6% жінок і 33,7% чоловіків), хоча розбіжності в цих оцінках і є незначними, оскільки коливаються навколо статистичної похибки в 2-3%.¹²³

Більш показовими є розбіжності в оцінках жінками та чоловіками впливу Чорнобильської катастрофи на їх здоров'я (див. Табл. 6.37).

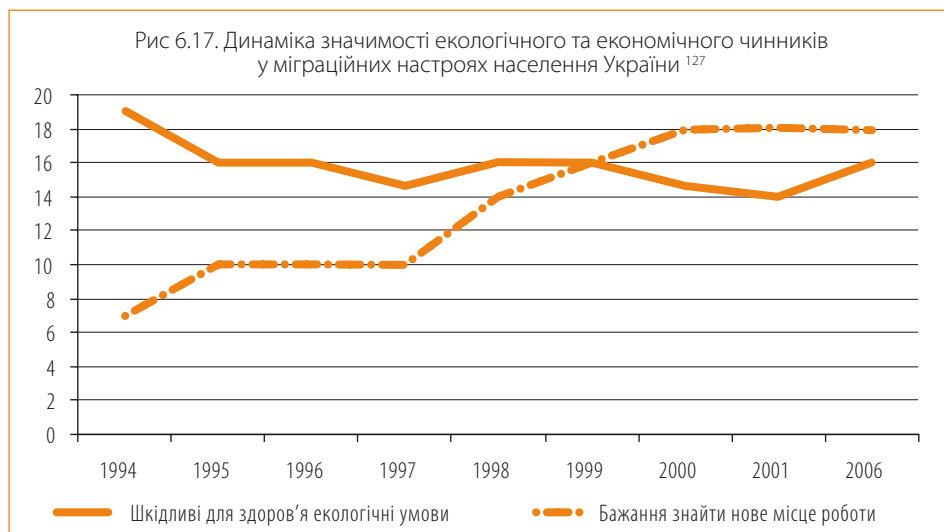
Таблиця 6.37. Гендерні розбіжності в оцінках впливу на здоров'я наслідків Чорнобильської катастрофи, %, 2006 р.¹²⁴

	Чоловіки	Жінки
Це основний чинник погіршення мого здоров'я	14,7	19,4
Це істотний чинник, але він вплинув на моє здоров'я не більше, ніж інші чинники забруднення навколишнього середовища	38,4	42,0
На стан мого здоров'я впливають інші екологічні чинники	19,9	14,5
Важко сказати	27,0	24,2

Наслідки Чорнобильської катастрофи за основний чинник погіршення свого здоров'я визнали 19,4% жінок на противагу 14,7% опитаних чоловіків, а за істотний, але не більший за інші чинники забруднення навколишнього середовища їх визнали 42,0% жінок проти 38,4% чоловіків. Натомість чоловіки дещо більше були схильні ігнорувати вплив саме даного чинника (19,9% чоловіків і 14,5% – жінок).

та їх було більше серед тих, хто вагався з відповіддю (27,0% чоловіків порівняно з 24,2% жінок). Хоч і опосередковано, ці дані демонструють наявність певних ґендерних розбіжностей в оцінці конкретних екологічних викликів, з якими стикається жіноче й чоловіче населення України.

Потреба в екологічній безпеці була одним з провідних чинників у формуванні міграційних настроїв українців. Так, в перші роки після чорнобильської катастрофи і для чоловіків, і для жінок стан навколишнього середовища відігравав провідну роль у міграційних настроях.¹²⁵ В наступні роки через різке скорочення ринку оплачуваної праці та поширення безробіття потреба у працевлаштуванні витіснила екологічний чинник у низці потенційних чинників міграції як українських жінок, так і чоловіків (див. Рис. 6.17).¹²⁶

За даними Інституту соціології НАН України 2006 року, жінки найбільше бажають змінити місце проживання через шкідливі для здоров'я екологічні умови (17,4%) та бажання знайти нове місце роботи (16%). Вагомість цих двох чинників для чоловіків є зворотною – 20,6% чоловіків готові до такої зміни для пошуку нової роботи, а 15,2% – через екологічні умови.¹²⁸

Певні ґендерні особливості простежуються у виборі жінками та чоловіками тих чи інших активних дій, спрямованих на вирішення окремих екологічних проблем свого місця проживання. Зокрема, жінки дещо більше схильні брати участь в акціях безоплатного прибирання та впорядкування територій за місцем проживання – 50,7% жінок та 48,3% чоловіків; натомість чоловіки дещо більше схильні взяти участь у безоплатному озелененні населеного пункту, де вони проживають – 42,4% чоловіків і 39,6% жінок, хоча, знову-таки, розбіжності знаходяться в межах статистичної похибки в 3% (див. Табл. 6.38).

Натомість жінки демонструють трохи вищу схильність брати участь в масових акціях протесту (демонстраціях, мітингах) через екологічні проблеми їхнього міста чи села: так, у демонстраціях, пов'язаних з вирубкою парку чи погіршенням стану питної води, готові взяти участь 77% жінок та 72% чоловіків.¹³⁰ При цьому, за даними Інституту соціології НАН України, чоловіки стабільно виражають більшу готовність до протестних дій взагалі, в разі порушення їх прав: частка чоловіків,

Таблиця 6.38. Гендерні аспекти готовності брати участь в озелененні, прибиранні та впорядкуванні територій за місцем проживання, %, 2006 р.¹²⁹

	Участь в озеленні міста/села		Участь в прибиранні та впорядкуванні територій за місцем проживання	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Не згодні за жодних умов	12,8	16,1	13,4	14,0
Згодні за повну оплату	13,1	11,1	10,0	9,0
Згодні за часткову оплату	13,5	13,6	9,6	9,6
Згодні без оплати	42,4	39,6	48,3	50,7
Важко сказати	18,2	19,7	18,8	16,6

готових брати участь в масових заходах протесту чи використовувати інші засоби обстоювання своїх прав, стабільно на 5-8% перевищує відповідну готовність жінок.

Це дозволяє припустити, що жінки сприймають екологічні проблеми як більшу загрозу життю та здоров'ю (і власному, і рідних), аніж чоловіки, хоч ці розбіжності і є порівняно невеликими. Так само можна припустити, що саме ці фактори є основною причиною участі жінок у діяльності неурядових екологічних організацій. За наявними даними, у 2000 році в Україні існувало 433 неурядові організації повністю або частково екологічного спрямування.¹³¹ Третину з них (близько 140) очолювали жінки, й жінки складали близько 70% загальної кількості їх учасників. Виходячи з основних напрямів діяльності сучасних екологічних організацій (організації політичного лобіювання; ресурсні центри та організації місцевих дій), вимальовуються й основні сфери зайнятості жінок у діяльності екологічних НУО. Зокрема, до складу Громадської ради всеукраїнських організацій природоохоронного спрямування, яка створена при Міністерстві охорони навколишнього природного середовища України, входять жінки, які представляють такі екологічні організації: Всеукраїнська екологічна Ліга, Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта», ВЕГО «МАМА – 86», Всеукраїнський екологічний благодійний фонд «Геоєко-XXI століття», Всеукраїнський благодійний фонд «Паросток», УЕА «Зелений світ», «Україна. Порядок денний на XXI століття», Українське ботанічне товариство, Українське відділення міжнародної спілки «Екологія людини» та ін.¹³²

Більшість цих НУО мають мережі місцевих відділень організації та характеризуються високим рівнем співробітництва з державними органами різного рівня. Серед основних напрямів діяльності таких організацій – ініціювання парламентських слухань, проведення громадських обговорень, розробка рекомендацій для зміни певних національних програм. Ці організації ініціюють та проводять багато масових заходів національного рівня. Зокрема, напередодні 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» у Києві, що відбулася 2003 року, Оргкомітет екологічних НУО ініціював проведення низки конференцій з питань громадської оцінки екологічної політики в Україні, за результатами яких були розроблені відповідні рекомендації.¹³³

Разом з тим, роль жіночих організацій екологічного спрямування на рівні прийняття державних рішень з цих проблем досі не є визначною.

При тому, що дві третини загальної кількості членів екологічних НУО складають жінки, вони очолюють тільки одну третину з цих НУО.

Двома третинами таких організацій керують чоловіки. З огляду на це, участь жінок у громадському екологічному русі відчутніша в організації та здійсненні аналітичної роботи, дослідженні окремих екологічних проблем, організації роботи експертних груп, проведенні наукових дискусій, еколого-просвітницькій діяльності, але не на рівні публічного представництва досягнень організації.

Крім того, як показало вивчення участі української громадськості у процедурах екологічної експертизи різних об'єктів, здійснене у 2006-2007 роках, жінки часто беруть участь у пікетуваннях державних установ, мітингах та демонстраціях, покликаних вирішити локальні екологічні проблеми чи переглянути рішення щодо будівництва господарських об'єктів, спроможних погіршити екологічну ситуацію. Така діяльність спрямована передусім на вирішення невідкладних проблем окремих поселенських чи територіальних спільнот і є особливо значущою для місцевого населення. Зокрема, через такий спротив затримувалося будівництво Ташлицької ГЕС, зупинене будівництво каналу Дунай-Дніпро та розробляються заходи зі збереження малих річок в Україні.

На вищих щаблях управління у природоохоронній галузі, як і в інших, до гендерної збалансованості ще далеко (зокрема, Міністр охорони навколишнього природного середовища та шість його заступників – чоловіки¹³⁴), що додатково підкріплюється постійним рекрутуванням до депутатського корпусу Верховної Ради України депутатів-бізнесменів¹³⁵, для яких природоохоронна та природозбережна діяльність не є державним пріоритетом. В діяльності посадових осіб вищих органів влади ще не простежується усвідомлення невідворотності й нагальності розв'язання екологічних проблем паралельно з економічними, що робить населення України заручником здійснюваної екологічної політики. В цілому, навколо екологічних проблем поєднуються найрізноманітніші політичні сили. З огляду на це, дуже важливим є залучення до політичної та управлінської діяльності на вищих рівнях влади більшої кількості жінок, що забезпечить гендерний паритет у прийнятті екологічно вагомих та відповідальних рішень, в яких враховано інтереси жінок та чоловіків щодо екологічної складової їхнього життя та гендерно відмінні соціальні очікування від них.

* * *

Тотальна трансформаційна криза останньої декади XX сторіччя зруйнувала традиційний для України спосіб життя, критично загостривши демографічну ситуацію. Чи не найгострішими серед усього кола демографічних проблем – депопуляції, зростання рівня старіння населення, низької народжуваності, внаслідок яких зростає співвідношення між пенсіонерами та працюючими, – є проблеми смертності, в яких спостерігаються значні гендерні розриви. Передчасні смерті завдають непоправних втрат трудовому і загалом демографічному потенціалу України, а їх гендерна нерівномірність спотворює статевовіковий склад населення.

Новітні тенденції смертності населення України мають хвилеподібний характер і майже повністю визначаються процесами смертності чоловіків найбільш активного працездатного віку, через які Україна зазнає найбільших втрат.

Причинами надсмертності чоловіків є їх більша зайнятість у шкідливих та небезпечних умовах праці (концентрація переважно чоловіків у гірничодобуванні, металургії та сільському господарстві), низький рівень охорони праці, диференціація способу життя, яка проявляється саме в даному віці, поширене серед чоловіків зловживання алкоголем, палінням, кількісно більша схильність чоловіків до суїциду, відсутність традицій здорового способу життя. Внаслідок цього серед чоловіків значно більше поширені небезпечні соціальні захворювання, зокрема ВІЛ/СНІД, а також саме чоловіки частіше потрапляють у дорожньо-транспортні пригоди, включно з тими, що супроводжуються смертями. Передчасні смерті значної частини чоловіків завдають непоправної шкоди демографічному потенціалу, ставлять під загрозу саме існування української нації в майбутньому.

Однак на сьогодні в національній системі охорони здоров'я не існує структури, яка б системно відстежувала гендерні аспекти процесів формування популяційного здоров'я та чинників впливу на нього.

З огляду на це, потребують державної уваги та системного вивчення:

- гендерні проблеми чоловіків, зокрема чинників їх надвисокої смертності;
- гендерні розриви у тривалості життя;
- стан репродуктивного здоров'я жінок і чоловіків;
- поширення абортів як засобу контролю за народжуваністю;
- низький рівень поінформованості юнаків та дівчат про контрацепцію та захист від інфікування такими хворобами, як ВІЛ і туберкульоз.

Наявні гендерні розбіжності у стані здоров'я українських чоловіків і жінок поглиблюються внаслідок загальної кризи національної системи охорони здоров'я. Державні кошти лише незначною мірою покривають витрати, необхідні для підтримки здоров'я населення, внаслідок чого значна частина чоловіків і жінок практично позбавлена необхідної медичної допомоги. Крім того, внаслідок фемінізації бідності доступність послуг охорони здоров'я у гендерному вимірі має значущі розбіжності.

Основні прояви гендерної нерівності в Україні в медико-демографічній сфері полягають у наступному:

- попри нижчий загальний рівень захворюваності, чоловіки вразливіші щодо смертельних випадків захворювань, що потребує детальної уваги для підвищення тривалості їхнього життя;
- через високу смертність чоловіків жінки становлять більшість старшої вікової групи та мають більшу потребу в медичних послугах, які не завжди є для них доступними внаслідок фемінізації бідності;
- виконання жінками репродуктивної функції на тлі їх високої захворюваності і смертності чоловіків у працездатному віці обумовлює актуальність збереження соціальної й економічної уразливості жінок, потребуючи комплексного вирішення проблем здоров'я населення з урахуванням гендерних особливостей.

Окремі з цих тенденцій є факторами впливу на сучасний стан української сім'ї.

На сучасному етапі сім'я як соціальний інститут характеризується такими особливостями:

- поглиблюється гендерна асиметрія у шлюбних та сімейних характеристиках населення, що проявляється, зокрема, у розриві між частками жінок та чоловіків, які перебувають в шлюбі, а також у зростанні кількості овдовілих жінок;
- зберігається тенденція до значно більшого навантаження жінок порівняно з чоловіками домашніми обов'язками й роботою з догляду за дітьми;
- у сімейно-шлюбній структурі населення продовжують переважати тенденції до зменшення частки молодих сімей, заснованих на офіційно оформленому шлюбі та зростання частки неповних сімей (без шлюбної пари), що складаються з матері та дитини;
- продовжують знижуватися показники шлюбності українського населення при одночасному підвищенні показників розлученості, овдовіння та позашлюбного народження дітей;

Ці суперечливі тенденції, що спостерігаються в інституті сім'ї, потребують її додаткового вивчення як феномена перехідного періоду.

В Україні продовжує лишатися актуальною проблема особистої безпеки її громадян, як жінок, так і чоловіків. Особливо гострою проблемою особистої безпеки для українських громадян роблять такі чинники, як майнове розшарування суспільства; зниження рівня життя значної частини населення; соціально-побутова невлаштованість; безробіття; юридична безправність, втрата морально-психологічних орієнтирів, загальна психологічна напруженість. Всі ці чинники позначаються на стосунках між людьми, нерідко загострюючи почуття особистого неблагополуччя та провокуючи виникнення як особистісних, так і соціальних конфліктів.

Окремими аспектами проблем особистої безпеки є екологічна безпека та проблема насильства, зокрема й насильства в сім'ї. Екологічна безпека стала одним з викликів сучасності, з якими стикаються жінки і чоловіки в Україні. Вона сприймається українцями – жінками і чоловіками, – як одна з найважливіших складових повсякденної життєдіяльності. Відзначаються й певні гендерні особливості сприйняття навколишнього середовища, уявлень та інтересів жінок та чоловіків

щодо екологічної складової їхнього життя, а також оцінки екологічних ризиків і соціальних очікувань від них.

Наявні значні гендерні розбіжності у формах насильства, яких зазнають жінки і чоловіки.

Переважає більшість форм насильства має особливості прояву, залежно від статі його жертви, що може бути пояснено особливостями суспільного становища жінок і чоловіків.

Водночас офіційні дані щодо випадків насильства часто не враховують значної частини такого роду правопорушень, як скоєних у сфері приватного життя.

Гендерні особливості насильства полягають у тому, що чоловіки переважно стають жертвами насильства з боку інших чоловіків і переважно – поза домом, натомість жінки потерпають і від насильства в громадських місцях, і від своїх близьких, чоловіків із власної родини, а також колег та керівників по роботі. Крім того, до жінок порівняно частіше застосовують такі види насильства, як сексуальні домагання, морально-етичні приниження та знущання, а до чоловіків – експлуатацію їх праці.

«Домашнє» насильство щодо жінок також має соціально-економічний вимір, часто будучи пов'язаним з їх економічною залежністю від чоловіка-«годувальника», який є насильником, що наражає її на постійні насильницькі прояви, змушуючи проживати в одному помешканні з кривдником навіть після розлучення.

Наявний механізм правового та соціального захисту потерпілих від насильства є недосконалим. Зокрема, через:

- брак закладів, що надають допомогу потерпілим, а також підготовлених фахівців, які спеціалізуються у сфері запобігання насильству;
- не створену систему раннього виявлення випадків насильства в родині;
- недостатньо ефективну систему санкцій, що застосовуються до осіб, які вчиняють насильство в сім'ї (застосовані штрафні санкції часто стають важким фінансовим тягарем для родини, спричиняючи подальше погіршення родинних взаємин).

Враховуючи те, що традиційний розподіл на публічну та приватну сфери відносить проблему насильства до приватного життя, поширеною є неадекватність визначення таких правопорушень і повноважень правоохоронних органів та судів у їх вирішенні.

З огляду на це, необхідно:

- оптимізувати стратегії залучення правоохоронних органів і судів до попередження насильства;
- переглянути стратегії правової системи у цій сфері у всіх її аспектах – від законодавчої діяльності до виконання закону і судового розслідування;
- розробити заходи щодо запровадження широко доступного громадськості моніторингу виконання судових рішень і того, як правоохоронці та судді ставляться до потерпілих від гендерного насильства жінок і чоловіків з наступним оприлюдненням цих даних;
- підвищувати гендерну та правову культуру населення, його увагу до проблем насильства й особистої безпеки.

Кричущим проявом насильства, що має суттєві гендерні виміри, є таке явище, як торгівля людьми. На даний час вже визначились пев-

ні тенденції динаміки торгівлі людьми в Україні, основні прояви яких впродовж останніх років полягають у наступному:

- окреслюються тенденції до омолодження секс-бізнесу і дитячого рабства (серед вивезених для роботи в секс-індустрії зменшується частка жінок у віці до 35 років, натомість збільшується частка жінок у віці 15–19 років), а також з'являються дані про торгівлю дітьми;
- зростає частка потерпілих від торгівлі людьми, експлуатованих у домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних мануфактурах та фабриках, а не в секс-бізнесі;
- частішають випадки, коли потерпілими від торгівлі людьми стають чоловіки;
- розширюються місця пошуку товару; торговці переходять до вербування жертв у сільській місцевості;
- поширюється внутрішня торгівля людьми з метою втягнення до порнобізнесу та проституції жінок і дітей.

¹ Розраховано за даними Переписів населення України

² За 1970–2004рр. – дані бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2006; за 2005р – розрахунки Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за даними Держкомстату України; за 2006 р. – дані Держкомстату України.

³ Розраховано за даними бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2006.

⁴ Розраховано за даними бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2006.

⁵ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2007.

⁶ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>

⁷ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>

⁸ Розраховано за даними: Праця України у 2005 році, с. 298, 305

⁹ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2006.

¹⁰ Розраховано за даними: Обстеження умов життя домогосподарств України, Держкомстат України, 2005.

¹¹ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2006.

¹² Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>

¹³ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2007.

¹⁴ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2006.

¹⁵ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2007.

¹⁶ Розраховано за даними: <http://ukrstat.gov.ua>

¹⁷ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2007.

¹⁸ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2007.

¹⁹ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2007.

²⁰ Розраховано за матеріалами бази даних «Здоров'я для всіх» регіонального офісу ВООЗ у Європі, 2007.

²¹ Гендерний аналіз українського суспільства / Під ред. Т.М.Мельник. – К.: ПРООН, 1999. – С. 178.

²² Державний комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: В-во «Консультант», 2005. – С. 374.

²³ За даними Парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства», що відбулися у Верховній Раді України 21 листопада 2006 р.

²⁴ Трансатлантичні партнери проти СНІДу. Епідемія ВІЛ/СНІДу серед жінок та дітей: ситуаційний аналіз та рекомендації Уряду України. – К. – 2006. – С. 5.

²⁵ WHO (2006). Report on the National HIV/AIDS Estimates in Ukraine for year 2005 / http://data.unaids.org/pub/GlobalReport/2006/2006_GR_ANN2_en.pdf

²⁶ Фонд народонаселення ООН, Міжнародна організація праці. Профілактика ВІЛ/СНІД та доступ до послуг консультування/тестування у виробничій сфері: стратегія тристороннього партнерства. – К. – 2005. – С. 12.

²⁷ Профілактика ВІЛ/СНІД та доступ до послуг консультування/тестування у виробничій сфері: стратегія тристороннього партнерства. – К. – 2005. – С. 22.

²⁸ Гендерні стратегії сталого розвитку України / Під ред. Л.С.Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 71.

²⁹ Профілактика ВІЛ/СНІД та доступ до послуг консультування/тестування у виробничій сфері: стратегія тристороннього партнерства. – К. – 2005. – С. 23.

³⁰ Розраховано за даними Державного комітету статистики України, 2006 р. / <http://ukrstat.gov.ua>

³¹ Гендерні стратегії сталого розвитку України / Під ред. Л.С.Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 82.

³² Гендерні стратегії сталого розвитку України / Під ред. Л.С.Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 83.

³³ Розраховано за даними Державного комітету статистики України, 2006 р. / <http://ukrstat.gov.ua>

³⁴ Гендерні стратегії сталого розвитку України / Під ред. Л.С.Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 75.

³⁵ Паніна Н. Здоров'я і самопочуття населення: епідеміологічний моніторинг // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / Під ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 387–402.

³⁶ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002–2006 рр. (Неопубл.)

³⁷ Паніна Н. Здоров'я і самопочуття населення: епідеміологічний моніторинг // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / Під ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 387–402.

³⁸ Амджадін Л. Здоров'я як соціальна проблема українського суспільства // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – Вип. 1. – 2003. – С. 511–522.

- ³⁹ Гендерні стратегії сталого розвитку України / Під ред. Л.С.Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 75.
- ⁴⁰ Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 56.
- ⁴¹ Гендерні стратегії сталого розвитку України / Під ред. Л.С.Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 75.
- ⁴² Амджадін Л., Приліпко В. Відображення екологічної ситуації на соціально-політичних орієнтаціях киян // Чорнобиль і соціум. – Вип. 10. – 2004. – С. 206.
- ⁴³ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)
- ⁴⁴ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)
- ⁴⁵ Амджадін Л. Здоров'я як соціальна проблема українського суспільства // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – Вип.1. – 2003. – С. 511-522.
- ⁴⁶ Гендерні стратегії сталого розвитку України / Під ред. Л.С.Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 76.
- ⁴⁷ Паніна Н. Здоров'я і самопочуття населення: епідеміологічний моніторинг // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / Під ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 399.
- ⁴⁸ Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 25.
- ⁴⁹ Оксамитна С. М. Динаміка сімейного стану та складу сім'ї // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / Під ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 73-80.
- ⁵⁰ Оксамитна С. М. Динаміка сімейного стану та складу сім'ї // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / Під ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 73-80.
- ⁵¹ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)
- ⁵² Форт Н. Формування демографічного потенціалу як передумова реалізації європейського вибору України / <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20050115&n=1-2&y=2005>
- ⁵³ Форт Н. Формування демографічного потенціалу як передумова реалізації європейського вибору України / <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20050115&n=1-2&y=2005>
- ⁵⁴ Державний Комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: В-во «Консультант», 2005. – С. 375; Див. також: дані Державного Комітету статистики України, 2006 р. / <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁵⁵ Державний Комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: В-во «Консультант», 2005. – С. 375; Див. також: дані Державного Комітету статистики України, 2006 р. / <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁵⁶ Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: В-во «Консультант», 2005. – С. 375.
- ⁵⁷ Гендерний аналіз українського суспільства / Під ред. Т.М.Мельник. – К.: ПРООН, 1999. – С. 251; Дані Державного комітету статистики України, 2006 р. / <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁵⁸ Гендерний аналіз українського суспільства / Під ред. Т.М.Мельник. – К.: ПРООН, 1999. – С. 250.
- ⁵⁹ За даними Державного Комітету статистики України, 2007 р. / <http://ukrstat.gov.ua>
- ⁶⁰ Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Вид-во «Консультант», 2005. – С. 369.
- ⁶¹ Форт Н. Формування демографічного потенціалу як передумова реалізації європейського вибору України / <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20050115&n=1-2&y=2005>
- ⁶² Гендерний аналіз українського суспільства / Під ред. Т.М.Мельник. – К.: ПРООН, 1999. – С. 252.
- ⁶³ Лавриненко Н.В. Гендер і сім'я // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник / Під ред. В.П. Агєєвої, Л.С. Кобелянської, М.М. Скорик. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 357.
- ⁶⁴ Лавриненко Н.В. Гендер і сім'я // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник / Під ред. В.П. Агєєвої, Л.С. Кобелянської, М.М. Скорик. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 357-358.
- ⁶⁵ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 97.
- ⁶⁶ Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 70.
- ⁶⁷ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 73.
- ⁶⁸ Бондаровська В.М. Гендерний паритет у сім'ї: соціально-психологічні засади // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український інститут соціальних проблем, 2002. – С. 28-30.
- ⁶⁹ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 74.
- ⁷⁰ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 75.
- ⁷¹ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 73.
- ⁷² Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 73.
- ⁷³ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 73.
- ⁷⁴ Лавриненко Н.В. Гендер і сім'я // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник / Під ред. Агєєвої В.П., Кобелянської Л.С., Скорик М.М. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 369.
- ⁷⁵ Лавриненко Н. Гендерний аспект соціально-економічного статусу // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг / Під ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 97-105.
- ⁷⁶ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 73.
- ⁷⁷ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 73.
- ⁷⁸ За даними: <http://mama.kharkov.ua/posobie/posobie.php>
- ⁷⁹ За даними: http://www.obolonrda.gov.ua/poslugi/gromagyanam/dopom_3.html
- ⁸⁰ За даними: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=63660&cat_id=53608
- ⁸¹ Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали соціологічного опитування). – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – С. 27.
- ⁸² Розраховано за даними: <http://www.mvs.gov.ua>
- ⁸³ Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 111.
- ⁸⁴ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)
- ⁸⁵ Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали соціологічного опитування). – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – С. 10-42.
- ⁸⁶ За даними Парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства», що відбулися 21 листопада 2006 р.

- ⁸⁷ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 78.
- ⁸⁸ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 81.
- ⁸⁹ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 82.
- ⁹⁰ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 83.
- ⁹¹ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 83.
- ⁹² Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 83.
- ⁹³ Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Науково-практичний коментар) / Під ред. О.М.Рудневої. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 160 с.
- ⁹⁴ За даними Парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства», що відбулися 21 листопада 2006 р.
- ⁹⁵ За даними: <http://www.zn.kiev.ua/op/show/592/53069/>
- ⁹⁶ За даними Парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства», що відбулися 21 листопада 2006 р.
- ⁹⁷ За даними: <http://www.moz.gov.ua/ua/print/?docID=4152&tpl=prn>
- ⁹⁸ За даними Парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства», що відбулися 21 листопада 2006 р.
- ⁹⁹ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 81.
- ¹⁰⁰ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 83.
- ¹⁰¹ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 83.
- ¹⁰² За даними Парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства», що відбулися 21 листопада 2006 р.
- ¹⁰³ За матеріалами сайту: winrock.kiev.ua/DOS/Ua/base/pdfs/32_ukr.doc
- ¹⁰⁴ За матеріалами сайту: <http://ctu.mvs.gov.ua/ukr/phenomenon/>
- ¹⁰⁵ За даними Парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства», що відбулися 21 листопада 2006 р.
- ¹⁰⁶ Торгівля людьми в Україні: оцінка заходів, спрямованих на протидію. – К.: ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АРМ США, Британська рада, 2004. – С. 160.
- ¹⁰⁷ Розбудова спроможності українських профспілок у протидії торгівлі людьми і ліквідації найгірших форм праці дітей: Мат-ли Національного семінару. – К. – 2005. – С. 15.
- ¹⁰⁸ Розбудова спроможності українських профспілок у протидії торгівлі людьми і ліквідації найгірших форм праці дітей: Мат-ли Національного семінару. – К. – 2005. – С. 8.
- ¹⁰⁹ Торгівля людьми: оцінка заходів, спрямованих на протидію. – К.: ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АРМ США, Британська рада, 2004. – С. 116; Розбудова спроможності українських профспілок у протидії торгівлі людьми і ліквідації найгірших форм праці дітей: Мат-ли Національного семінару. – К. – 2005. – С. 15.
- ¹¹⁰ За матеріалами сайту: http://www.ukrinter.com/gn_article.asp?id=10833
- ¹¹¹ За матеріалами сайту: http://www.ukrinter.com/gn_article.asp?id=10833
- ¹¹² За матеріалами сайту: <http://www.ogo.ua/archive/2007-03-29/rg/21528>
- ¹¹³ Розбудова спроможності українських профспілок у протидії торгівлі людьми і ліквідації найгірших форм праці дітей: Мат-ли Національного семінару. – К. – 2005. – С. 15.
- ¹¹⁴ Торгівля людьми в Україні: оцінка заходів, спрямованих на протидію. – К.: ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АРМ США, Британська рада, 2004. – С. 165-166.
- ¹¹⁵ Левченко К.Б. Торгівля людьми як проблема сучасності (соціально-правовий аналіз новітніх тенденцій) / <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=52&c=1114>
- ¹¹⁶ Розбудова спроможності українських профспілок у протидії торгівлі людьми і ліквідації найгірших форм праці дітей: Мат-ли Національного семінару. – К. – 2005. – С. 8.
- ¹¹⁷ Розбудова спроможності українських профспілок у протидії торгівлі людьми і ліквідації найгірших форм праці дітей: Мат-ли Національного семінару. – К. – 2005. – С. 8.
- ¹¹⁸ Гендерні стратегії сталого розвитку / Під ред. Л.С.Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 290.
- ¹¹⁹ Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 44.
- ¹²⁰ Гендерний аналіз українського суспільства / Під ред. Т.М.Мельник. – К.: ПРООН, 1999. – С. 194.
- ¹²¹ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)
- ¹²² Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 82.
- ¹²³ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)
- ¹²⁴ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)
- ¹²⁵ Амджадін Л. Екологічний чинник здоров'я у оцінках пост чорнобильського соціуму // Чорнобиль і соціум: Вип. 6. – К.: Центр соціальних експертиз і прогнозів Ін-ту соціології НАНУ, 2000. – С. 19-35.
- ¹²⁶ Амджадін Л. Екологічні інтереси та пріоритети у повсякденній свідомості «чорнобильських» потерпілих: колізії громадської думки // Чорнобиль і соціум: Вип. 7. – К.: Стило, 2001. – С. 203-243.
- ¹²⁷ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)
- ¹²⁸ Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 44.
- ¹²⁹ За даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України, 2002-2006 рр. (Неопубл.)
- ¹³⁰ Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ «ВАІТЕ», 2007. – С. 82.
- ¹³¹ Гендерні стратегії сталого розвитку / Під ред. Л.С.Лобанової. – К.: Фенікс, 2004. – С. 312.
- ¹³² За матеріалами сайту: http://www.menr.gov.ua/index.php?menu_id=334
- ¹³³ За матеріалами сайту: http://www.menr.gov.ua/index.php?menu_id=311
- ¹³⁴ За матеріалами сайту: <http://www.menr.gov.ua/cgi-bin/go?page=151&type=left>
- ¹³⁵ Амджадін Л.М., Вишняк О.І., Привалов Ю.О. Політична та фінансова роль бізнесу в парламентських виборах в Україні 2002 року: спроба соціального діалогу. – К.: Стило, 2003.

ГЕНДЕРНІ КОНТЕКСТИ АКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

7.1. Засоби масової інформації та їх роль у формуванні гендерно-паритетної культури

В міжнародному співтоваристві дедалі вагомішої ролі набуває дискусія про необхідність культурного діалогу між різними народами й країнами, взаємної поваги до їхньої культури. Однак досі проблема гендерної культури не стала повноцінною частиною цього діалогу, при тому, що саме гендерні відносини є первинною клітинкою соціальних відносин в будь-якому суспільстві і саме в них часто кореняться бідність, насильство та дискримінація.

У доповіді Всесвітньої комісії з питань культури та розвитку культура визначається як «способи співіснування», що включає в себе основні економічних та правових систем, мову, соціальні системи тощо. Це дуже об'ємне тлумачення включає й культурно-обумовлені відносини між жінками та чоловіками, що в Україні ґрунтуються на доволі міцних національних традиціях жіночої активності та поваги до жіночої праці.

В Україні протягом останніх п'ятнадцяти років дуже активно розвиваються гендерні студії й досліджуються гендерні аспекти української культури. Чільним об'єктом цих досліджень є гендерні стереотипи, наявні в українському суспільстві в цілому та в українській культурі зокрема, що проявляються у традиційній обрядовості, пісні, казці, мові; а також – у сучасних засобах суспільної комунікації, які формують поле актуальної української культури.

7.1.1. Гендерні стереотипи в мові

Соціальний досвід кожного народу закріплений у мові та культурі. Мовна картина світу кожного народу є, відтак, орієнтаційною схемою, що включає певні відомості про соціальний світ та взаємини у ньому, можливі дії та моделі вчинків, гендерно відмінні ролі та норми поведінки, які й відбиваються у мові. Водночас мова не лише відтворює суспільні зміни, а й здатна вплинути на них. Спосіб, у який мова репрезентує чоловіків і жінок, має велике значення, формуючи суспільне ставлення до обох статей та усталюючи відповідні стереотипи.¹

Так, чутливість до гендерної проблематики, активна діяльність національних жіночих організацій щодо здобуття рівноправ'я в окремих країнах суттєво вплинули й на розповсюдження гендерно чутливої лексики у них. Наприклад, в англійській мові з'явилась нова форма коректного звернення до жінки, яка уникає вказівки на її сімейний статус – «Ms». Традиційне для англійської мови звертання до людини, незалежно від її статі, через слово «man» (чоловік) тепер все більше замінюється нейтральними словами – «human being» (людська істота), «one» (кожен), «person» (особа).

В останні роки і в українському мовознавстві з'являються дослідження, які вивчають прояви мовного сексизму, а також гендерні стереотипи в мові, яка формує, а подекуди – й нав'язує її носіям картину світу, у якій жінці відведено другорядну роль.²

Завдяки ним в українській мові розпочався процес закріплення гендерно-чутливої лексики, яка відповідає загальноприйнятим міжнародним нормам. Вченими запропоновано впровадження несексистських звертань, зокрема вилучення звертання «панна», що адресується

незаміжній жінці, та розповсюдження звертань «пан», «пані», які не акцентують сімейного статусу чоловіка або жінки.

Однак досі в офіційно-діловому мовленні лишається проблемою вживання назв професій та посад здебільшого в чоловічому роді. З 7 тисяч назв професій та посад в Державному класифікаторі професій України лише 38 назв – жіночого роду. При цьому виявляється тенденція: чим вищий соціальний статус професії або посади, тим вища вірогідність, що вона називатиметься в чоловічому роді: *міністр, посол, професор, ректор, адвокат* тощо.

Крім того, назви професій, які існують в обох родах, часто відрізняються за значенням та соціальним статусом: *акушер (лікар з вищою освітою) – акушерка (жінка з середньою медичною освітою), майстер (фахівець високого класу) – майстриня (жінка, що займається народним ремеслом-вишиванням, плетінням тощо)*. Окремі професії мають виключно форму жіночого роду – наприклад, медична сестра, що негативно сприймається чоловіками, які, відповідно до Державного класифікатора, мають такий запис у трудовій книжці. Назви професій та посад, вжиті виключно у чоловічому роді, фігурують у переважній більшості законів України. На відміну від США, Німеччини та інших європейських країн, в Україні не існує офіційно закріплених лінгвістичних норм, які є гендерно недискримінаційними.

Позитивним є те, що після прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» Міністерством юстиції України започатковано проведення гендерної експертизи українського законодавства, що передбачає і виявлення дискримінаційної термінології в проектах законів України. Однак ані Постанова КМУ «Про проведення гендерно-правової експертизи» від 12 квітня 2006 р., ані Наказ Міністра юстиції України від 12 травня 2006 р. «Деякі питання проведення гендерно-правової експертизи», ані Інструкція з проведення гендерно-правової експертизи цього ж Міністерства такого завдання не включають. А жаль, оскільки викорінення сексизму з українського законодавства є одним з напрямів, спроможних посприяти його наближенню до європейських норм та юридичному вдосконаленню.

Одним з найпотужніших чинників формування актуальної гендерної культури є засоби масової інформації, зокрема мова, якою послуговуються ЗМІ. У них ми спостерігаємо появу та використання таких гендерно-чутливих слів, як *прем'єрка, лікарка, редакторка, директорка* та інших.

Однак наявна і стійка тенденція презентувати жінку, використовуючи форми чоловічого роду, що практично робить її невидимою в інформаційному контексті. Застосування значної кількості слів чоловічого роду формує враження, що йдеться про чоловіка, а не жінку.³ Крім того, окремі журналісти зумисне вживають форми жіночого роду для припущення жінок чи висловлення сумніву в їх здібностях.⁴

Натомість переважно в чоловічому роді формуються назви телепередач українського ТБ: «Пестунчик долі», «Контролер» (1+1, TRK «Ера»), «Репортер», «Супер-репортер» (Новий канал), «Переможний голос віруючого» (ТЕТ), «Гість у студії» (5-й канал), «Подорожі натураліста» (1-й канал, Всесвітня мережа), «Економіст» (КТМ), «Ура! Гість», «Рецепти студента» (ІVK), «Споживач» (Київ), «Професія – репортер» (НТБ-світ).

Ведучі цих та інших телепрограм здебільшого оцінюють чоловіка за статусом та професійними здобутками, а жінку – за критеріями молодості, сексуальності й краси, представляючи відомих жінок-політиків, економістів та культурних діячів як «чарівну жінку», «привабливу блондинку», «секс-символ» навіть у разі, коли ті цілковито випадають з канону сучасної краси. Як підсумовують дослідники, в цілому, ЗМІ представляють чоловіків переважно сильними, мужніми й наполегливими, а також – активними, логічними, серйозними, виваженими, а жінок – добрими, ніжними та гарними, але водночас – і пасивними, емоційними, імпульсивними та нерациональними. Ці стереотипізовані уявлення, трансльовані у ЗМІ, викликані, зокрема, й їх поширенням та закріпленням у мові.⁵

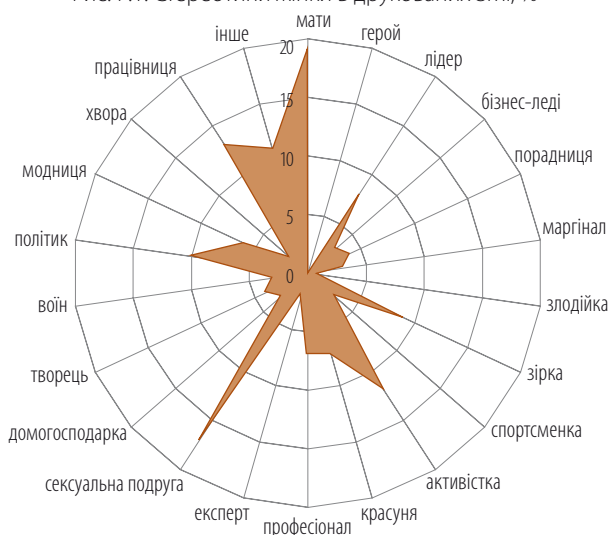
Також поширеним у ЗМІ є переважне зображення чоловіка як суб'єкта, а жінки – як об'єкта дії.⁶ Цю тенденцію підтверджують і дослідження українських Інтернет-видань, у яких також переважно чоловіки стають головними героями серйозних повідомлень, тоді як жінки потрапляють до новин переважно як жертви нещасних випадків чи насильства й при цьому часто зображаються у традиційних ролях – матері, дружини чи сексуального об'єкта. В описі чоловіків – героїв Інтернет-повідомлень переважно використовуються дієслова в активному стані та позитивно чи нейтрально забарвлена лексика, натомість у повідомленнях щодо жінок переважає пасивний стан дієслів та широко використовується лексика з негативною конотацією.⁷

7.1.2. Медіа-образи жінок і чоловіків у гендерному дискурсі сьогодення

Засоби масової інформації не лише інформують суспільство про події, але й створюють, підтримують, а інколи й спростовують стереотипні уявлення про моделі поведінки чоловіків і жінок в різних життєвих сферах – спілкуванні, кар'єрі, родинних та службових стосунках.

З огляду на це, образи жінок і чоловіків, поширювані медіа, неодноразово аналізувались гендерними дослідниками в різних ракурсах та контекстах. Одне з останніх досліджень мас-медіа, які включали й вивчення найпоширеніших образів жінок та чоловіків, було здійснене Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ у 2006 році.⁸ При тому, що дане дослідження зосереджувалось на аналізі статей та публікацій на власне гендерну тематику («гендерна проблематика та

Рис. 7.1. Стереотипи жінки в друкованих ЗМІ, %⁹

гендерні стереотипи») та дотичні до неї теми (включаючи статті з життєвими історіями жінок і чоловіків, їх проблемами й особливостями поведінки), обраний напрямок дослідження надав можливість у концентрованому вигляді простежити розбіжності в презентації статей у власне гендерному медійному дискурсі.

Як показують результати цього дослідження, найпопулярнішими соціальними образами жінок, наявними в гендерному дискурсі друкованих ЗМІ, є жінка-мати – 19%, жінка-сексуальна подруга – 17%, працівниця – 13%, активістка – 12% та жінка-політик – 10% (див. Рис. 7.1).

З огляду на сказане, цікаво, якими є найпопулярніші соціальні образи чоловіків, представлені в цьому сегменті української преси.

За результатами згаданого дослідження, такими образами є чоловік-батько, бізнесмен, маргінал, зірка, спортсмен, красень, професіонал, експерт, сексуальний друг (партнер), творець, політик, хворий та працівник. Натомість проаналізовані публікації як всеукраїнських, так і регіональних видань практично не представляли такі чоловічі образи, як герой, лідер, активіст чи воїн.¹⁰

Образи жінки-лідерки, експерта, політика, домогосподарки, спортсменки, професіонала застосовуються в згаданому сегменті публікацій для ілюстрації або підтримки тверджень про гендерні розбіжності, наявні в українському суспільстві. Часто саме вони наявні у статтях, присвячених гендерній рівності, та в публікаціях, що презентують виняткових жінок – діячок публічної сфери. Натомість образи жінок-експертів, лідерок, політиків, активісток, а також домогосподарок найчастіше з'являються на сторінках друкованих ЗМІ в контексті захисту жіночих прав та інтересів.

Виявлено й тенденції домінування різних образів жінок у гендерному дискурсі української преси, залежно від регіону.

Так у друкованих виданнях Житомирщини переважають традиційні образи жінки-матері та жінки-працівниці. В друкованих ЗМІ більш розвинутих індустріальних регіонів переважають уявлення про жінку-професіонала (Львівська й Донецька області, місто Київ). Порівняно сучасніші образи жінки як сексуальної подруги, красуні, а також активістки й бізнес-леді частіше присутні на сторінках періодичних видань Одеської та Донецької областей, АР Крим.

Таблиця 7.1. Стереотип жінки у всеукраїнських та регіональних друкованих виданнях, %.

Стереотип жінки	Локалізація стереотипних уявлень про жінку в інформаційних матеріалах, %						
	Інша країна (n=64)	Україна (n=116)	Регіон, область (n=37)	Населений пункт (n=29)	Інституція (n=22)	Родина (n=29)	Особа (n=99)
Мати	28	64	25	14	14	28	44
Лідер	56	44	25	19	13	13	59
Бізнес-леді	60	40	-	-	-	20	80
Порадниця	75	50	13		13	25	63
Маргіналка	-	60	60	20	20	20	20
Злодійка	-	100	-	-	-	100	100
Зірка	44	33	11	11	6	11	67
Спортсменка	60	40	-	-	-	20	80
Активістка	30	63	46	42	30	21	55
Красуня	46	54	23	23	8	16	46
Професіонал	53	67	20	27	20	20	53
Експерт	67	33	-	-	-		100
Сексуальна подруга	55	33	12	6	-	3	42
Домогосподарка	60	80	20	20	-	20	60
Творець	14	100	43	29	15	29	86
Воїн	20	20	40	20	40		40
Політик	40	70	5	10	20	20	60
Модниця	28	73	-	-	9		55
Хвора	-	75	-	-	25	25	25
Працівниця	27	65	23	31	12	15	50
Інше	36	73	23	23	5	14	37

Примітка: у підсумку не маємо 100%, оскільки можна було закодувати кілька варіантів відповіді на це запитання.

В цілому, образи жінок у публікаціях гендерної спрямованості всеукраїнських та регіональних друкованих видань різняться, і подекуди – істотно. В регіональних виданнях домінують традиційні образи домогосподарки, працівниці, активістки та матері. Натомість публікації всеукраїнських видань надають перевагу сучаснішим жіночим образам – маргіналки, жінки-експерта, спортсменки та зірки (див. Рис. 7.2).

Дослідження виявило іще одну суттєву тенденцію в друкованих ЗМІ: чим менший рейтинг видання, тим частіше на його сторінках з'являються традиційні й більш узвичаєні образи жінки-працівниці й матері. Більш рейтингові друковані видання частіше вміщують образи жінки-сексуальної подруги, жінки-політика та модниці. Причому слід зазначити, що більшість з цих жіночих образів позитивно оцінюються авторами-журналістами; яскравим винятком є лише жінка-політик. Опис жінки-політика у 65% відсотках проаналізованих публікацій супроводжують дискримінаційні твердження, метафори та порівняння.¹² Так само переважно негативно сприймаються й оцінюються журналістами хіба що образи жінки-зłodійки та маргіналки.

Найпоширенішими образами жінки у всіх оглянутих виданнях, у цілому, будуть наступні: злодійка, 100%, творець – 100%; домогосподарка – 80%; хвора – 75%, модниця, 73%; жінка-політик, 70%, жінка-професіонал своєї справи – 67%, працівниця – 65%; мати – 64%; активістка – 63%; маргіналка – 60%; красуня – 54%; порадиця – 50%; лідер – 44%; бізнес-

леді – 40%; спортсменка – 40%; зірка – 33%; експерт – 33%; сексуальна подруга – 33%; воїн – 20%.

Дослідження містило також спробу уніфікувати характеристики героїв публікацій, побудувавши сукупний образ. Розглянемо їх детальніше.

Оцінка героїв та героїнь публікацій за шістьма ознаками – «раціональність», «емоційність», «моральність», «активність», «компетентність», «традиційність», – дозволила дослідникам відтворити гендерний образ обох статей, що презентує узагальнені уявлення друкованих ЗМІ про сучасних чоловіків та жінок в межах відібраних публікацій та надає можливості їх порівняти (див. Табл.7.2).

Таблиця 7.2. Гендерні образи чоловіків та жінок на шпальтах друкованих видань за ознаками «раціональність», «емоційність», «моральність», «активність», «компетентність», «традиційність»¹³

Ознаки оцінювання гендерних образів	Шкала оцінювання від «-1» до «+1»	Середні значення за шкалою гендерних образів	
		Чоловічої статі (N=230)	Жіночої статі (N=230)
«моральність» («ось Х»)	«аморальність – моральність»	+0,16 («х»)	+0,3 («х»)
«активність» («ось У»)	«пасивність – активність»	+0,52 («у»)	+0,62 («у»)
«емоційність» («ось Х»)	«емоційність – стриманість»	+0,26 («х»)	+0,26 («х»)
«традиційність» («ось У»)	«традиційність – сучасність»	+0,35 («у»)	+0,39 («у»)
«компетентність» («ось Х»)	«некомпетентність – компетентність»	+0,4 («х»)	+0,35 («х»)
«раціональність» («ось У»)	«ірраціональність – раціональність»	+0,29 («у»)	+0,48 («у»)

Як бачимо, образи чоловіків та жінок за низкою відібраних ознак різняться, й подекуди – суттєво. Так, різниця між ступенем моральності чоловіків (+0,16) і жінок (+0,3) формує уявлення про жінок як гендерну групу, що є порівняно моральнішою, аніж чоловіки. Наявна й різниця в ступені компетентності (+0,4 – чоловіки та +0,35 – жінки) та раціональності (+0,29 – чоловіки й +0,48 – жінки), що дозволяє говорити про жінок як порівняно компетентніших та раціональніших за чоловіків. Хоч і невелика, але є й різниця між жінками та чоловіками за ознакою пасивності – активності (+0,52 – чоловіки та +0,62 жінки), тобто жінки порівняно активніші, аніж чоловіки. Натомість не відрізняються обидві гендерні групи за ознакою «емоційність – стриманість» (+0,26 і жінки, і чоловіки) та мало відрізняються за ознакою традиційності – сучасності (за нею чоловіки трохи «традиційніші» за жінок – відповідно, +0,35 та +0,39).

Хоча в даному разі йдеться про те, що автори дослідження назвали перебуванням під впливом контексту вибірки інформаційних матеріалів, проте отримані результати є доволі суттєвими. Вони надають змогу порівняти образи жінок і чоловіків, виявлені у межах власне гендерного дискурсу українських друкованих ЗМІ, з тими образами жінок та чоловіків, що домінують в українських медіа в цілому.

Ще більш цікавим в даному контексті є здійснений у даному дослідженні аналіз виокремлених сукупних образів жінки та чоловіка з точки зору їх характеристик, як особистісних, так і соціальних (див. Табл. 7.3).

В цілому, гендерний образ чоловіків характеризують такі чотири основні характеристики, як активність (51%), енергійність (23%), дбайливість (18%) та професійність (18%). Жінки у відображенні цього сегменту медіа теж є передовсім активними (52%), але також і професійними (31%), енергійними (29%) та, на відміну від чоловіків, ще й гарними (23%).

Із 36 характеристик, виокремлених для конкретизації жіночого та чоловічого сукупних образів і виявлення розбіжностей між ними, лише сім притаманні чоловікам більшою мірою, аніж жінкам. Зокрема, чоловік порівняно самовпевненіший (13% : 4%); він багатший (11% : 6%), йому порівняно більше притаманна споглядальність (6% : 4%), логічність (3% : 1%) змагальність (9% : 7%) та боязкість (7% : 5%). Також він є дещо більш залежним, аніж жінка (11% : 10%).

Натомість в образі жінки, виокремленому на цьому сегменті друко-

Таблиця 7.3. Характеристики чоловіків та жінок в друкованих виданнях, % ¹⁴

Характеристики гендерного образу	Об'єкти публікації, %	
	Чоловіки (n=100)	Жінки (n=198)
Агресивність	6	6
Активність	51	52
Боязкість	7	5
Багатство	11	6
Дбайливість	18	20
Емоційність	12	18
Енергійність	23	29
Залежність	11	10
Заповзятливість	11	13
Змагальність	9	7
Інтелектуальність	9	17
Кмітливість	6	13
Компетентність	12	19
Краса	12	23
Логічність	3	1
М'якість	2	4
Наполегливість	9	15
Ніжність	5	10
Пасивність	4	5
Покірність	4	5
Поступливість	3	6
Порядність	8	12
Привабливість	8	16
Професійність	18	31
Рішучість	12	19
Розум	9	13
Самовпевненість	13	4
Самостійність	6	13
Сміливість	8	19
Споглядальність	6	4
Спритність	5	6
Творчість	6	12
Терпимість	3	10
Упевненість	11	18
Честолюбство	6	10
Чуйність	10	13

Примітка: у підсумку не маємо 100%, оскільки можна було закодувати кілька варіантів відповіді на це запитання.

ваних ЗМІ, переважають, порівняно з образом чоловіка, не лише характеристики, які вважаються традиційно жіночими (емоційність 18% : 12%, привабливість 16% : 8%, ніжність 10% : 5%, терпимість 10% : 3%), а й ті, що визнаються за притаманні переважно чоловікам. Так, жінка рішучіша, ніж чоловік (19% : 12%), енергійніша за нього (29% : 23%), більш інтелектуальна (17% : 9%) та кмітлива (13% : 6%); вона також компетентніша (19% : 12%), більш наполеглива (15% : 9%), самостійна (13% : 6%), смілива (19% : 8%), впевнена (18% : 11%), розумна (13% : 9%) і, нарешті, ще й більш творча (12% : 6%).

Отримані результати, з одного боку, демонструють обмеження та недієвість стереотипних конструкцій зразка «раціональний, стриманий, активний, самостійний чоловік» – «ірраціональна, емоційна, пасивна, залежна тощо жінка». З іншого ж боку, з огляду на загальний та значний дисбаланс представленості статей в українських ЗМІ¹⁵, що набуває критичних величин (зокрема, в рекламі¹⁶), такі над-позитивні характеристики жінок як дискримінованої суспільної групи, що виокремилися в гендерному медійному дискурсі, цілком можуть розглядатися як своєрідний засіб компенсації на загальному гендерно асиметричному, а часто – й сексистському щодо жінок інформаційному тлі українських мас-медіа.

Це підтверджує й розподіл думок експертів щодо проблеми гендерної рівності у ЗМІ, проведеного під час згаданого дослідження.¹⁷

За його даними, тільки кожен десятий з опитаних експертів визнав пропаганду гендерної рівності у програмах телебачення цілком достатньою (див. Табл. 7.4).

Таблиця 7.4. Експертні оцінки наявності пропаганди тематики гендерної рівності у програмах телебачення¹⁸

	Кількість осіб	%
Цілком достатньо	20	11,4
Недостатньо	124	70,9
Важко сказати	28	16

Натомість експерти фіксують наявність гендерно дискримінаційних висловлювань та гендерну розбалансованість в телепрограмах українського ТБ, яка, зокрема, проявляється у висловлюваннях, образливих для представників тієї чи іншої статі (див. Табл. 7.5). Частіше їх наявність відзначають експертки-жінки, що опосередковано свідчить про більшу кількість сексистських висловлювань щодо жінок.

Як бачимо, жінки-експертки частіше, аніж чоловіки, відзначають дис-

Таблиця 7.5. Експертні оцінки наявності гендерно дискримінаційних висловлювань та порушень гендерної збалансованості у передачах телебачення (індекси наявності **) ¹⁹

	Жінки	Чоловіки
Присутність висловлювань, образливих для будь-якої статі	3,0*	2,5*
Порушення гендерного балансу з точки зору домінування матеріалів, які відображають діяльність чи думки представників тільки однієї статі	2,7	2,5
Поширення матеріалів, які пропагують гендерне фізичне та психологічне насилля	2,6	2,6
Підбір експертів переважно однієї статі для участі в програмі (незалежно від теми програми)	2,5	2,2
Примітка. *Зірочкою позначено значущу різницю у оцінках чоловіків-експертів та жінок-експертів		

** Оцінка є середнім значенням за шкалою «1» – «практично ніколи», «2» – «іноді», «3» – «час від часу», «4» – «досить часто», «5» – «постійно».

кримінаційні моменти, наявні на ТБ, за трьома з чотирьох виділених параметрів. Вони частіше відзначають наявність висловлювань, образливих для представників певної статі (3,0 : 2,5), домінування інформаційних матеріалів, які відображають погляди представників однієї статі (2,7 : 2,5), та добір експертів з представників переважно однієї статі для участі в програмах українського ТБ (2,5 : 2,2). Думки експертів обох статей повністю взаємоузгоджені лише щодо поширеності матеріалів, які пропагують гендерне фізичне та психологічне насилля (2,6 : 2,6).

Лише посилює вказані закономірності звертання до такого виду масмедійної продукції, як реклама. На думку опитаних експертів, реклама, наявна в українському телепросторі, висвітлює жінку як менш компетентну, порівняно із чоловіком – так вважають 42,1% експерток-жінок та 20,6% чоловіків (див. Табл. 7.6).

Таблиця 7.6. Розподіл відповідей на питання «Чи звертаєте Ви увагу на рекламу, де жінка показується як менш компетентна у знаннях та справах людини, ніж чоловік?» (N=175) ²⁰

	Жінки (n=107)		Чоловіки (n=68)	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Так, і мені це не подобається	45	42,1	14	20,6
Мені це байдуже	22	20,6	25	36,8
Не звертаю, бо так є насправді	9	8,4	12	17,6
Важко сказати	27	25,2	9	13,2

Як бачимо, жінки переважають серед тих, хто відповів, що відзначає такі факти у рекламних матеріалах і їм це не подобається, а також серед тих, хто вагається із відповіддю (25,2% порівняно з 13,2% чоловіків). Натомість експерти-чоловіки відсотково переважають серед тих, кому байдуже до такого стану справ (36,4% на противагу 20,6% жінок-експерток), а також серед тих, які й самі вважають жінок некомпетентнішими порівняно з чоловіками (серед опитаних експертів таких 17,6% чоловіки та 8,4 – жінки).

Нарешті, слід відзначити ще й загальний рівень поінформованості населення України щодо нагальних гендерних проблем (див. Табл. 7.7).

Таблиця 7.7. Експертні оцінки поінформованості населення України стосовно гендерних відносин (N=175) ²¹

Рівень поінформованості	%
Дуже низький	29,7
Низький	48,6
Важко сказати, низький чи високий	14,3
Високий	6,3
Дуже високий	1,1

За експертними оцінками, рівень такої поінформованості є низьким (48,6% опитаних експертів) та дуже низьким (29,7%). Протилежну думку обстоюють лише 7,4% опитаних.

7.1.3. Становлення гендерного дискурсу в українських ЗМІ

Засоби масової інформації мають сильний вплив на формування й поширення гендерних стереотипів у суспільстві, на формування сус-

пільної думки щодо важливості забезпечення рівних прав для чоловіків та жінок, на виховання розуміння цієї проблематики громадянами.

Як засвідчив аналіз змісту продукції українських засобів масової інформації, проведений у 1999-му та у 2003 рр., висвітлення ролей жінок і чоловіків в українських ЗМІ слід визначити як гендерно розбалансоване.²² Переважно чоловіки репрезентували основні сфери суспільного життя, включно з тими, що були й лишаються високофемінізованими (сфери освіти, охорони здоров'я, побуту та споживання тощо). Крім того, чоловіки переважали більше, ніж у п'ять разів, виступаючи як герої інтерв'ю, експерти, коментатори, тобто як носії суспільно визнаваного авторитету.²³

З огляду на це, особливої уваги заслуговує вивчення гендерно-чутливого сегменту українських медіа. В цьому контексті особливо цікавим є дослідження, здійснене Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України у 2006 р.,²⁴ що мало на меті аналіз становлення власне гендерного дискурсу в українських друкованих ЗМІ. В даному дослідженні були відібрані й аналізувались публікації, в яких йшлося про гендер, а також чоловічу та жіночу стать, життєві історії жінок та чоловіків, особливості їх поведінки.

В дослідженні було проаналізовано статті із 15 всеукраїнських та 35 регіональних видань 5 областей, АР Крим та м. Києва,²⁵ відібрані за критерієм згадування або не згадування у назві чи анотації чоловічої чи жіночої статі чи окремих гендерних проблем, які й увійшли до вибіркової сукупності досліджуваних інформаційних матеріалів. Сформована таким чином вибірка сукупність публікацій української регіональної та загальнонаціональної преси цілком може розглядатися як носій гендерного дискурсу, наявного у цьому сегменті українського інформаційного поля.

Згідно з результатами дослідження, найбільш «гендерно чутливою» є регіональна преса Одеської області та Республіки Крим, а найменш гендерно-зваженими є статті друкованих ЗМІ Київської області.

Доволі показовою є вже локалізація жінок та чоловіків у структурі публікації. Як показав аналіз сукупності відібраних публікацій, жінки частіше, ніж чоловіки, є головною метою повідомлення (76 % : 46 %). Натомість чоловіки відсотково переважають, представляючи певні аргументи (23% чоловіків та 14 % жінок), а також у наданні аналізу й оцінки ситуації, про яку йдеться у статті – відповідно, 14% та 6% (див. Табл. 7.8).

Сукупність публікацій, розглянутих з точки зору їх спрямованості, показує значущі розбіжності у представленні жінок та чоловіків як героїв аналізованих матеріалів (див. Табл. 7.9).

Таблиця 7.8. Локалізація (жінок і чоловіків) в структурі інформаційного матеріалу, %²⁶

Структура інформаційного матеріалу	Об'єкти публікації, %	
	Чоловіки (n=140)	Жінки (n=214)
Головна мета повідомлення	46	76
Тези-аргументи	23	14
Опис, оцінка, аналіз	14	6
Ілюстрація до головної тези	9	2
Загальний фон до мети повідомлення	2	1
Загальний фон до основної тези	4	0,5
Фон до фону	1	1

Наведені дані показують, що до чоловіків як гендерної групи автори частіше застосовують аналіз – 35%, аналіз із позитивними конотаціями – 19%, презентують – 22%, позитивно оцінюють чоловіків – 17%, застосовують аналіз із негативними конотаціями 12%; чоловіків також спонукають до чогось – 12%, виявляють щодо них обережність – 10%, заспокоюють читацьку аудиторію щодо чоловіків як гендерної групи – 10%.

І до чоловіків, і до жінок застосовують негативно забарвлений аналіз, їх рівно критикують та відхиляють критику на їх адресу, виправдовують та виявляють щодо них обережність.

Щодо жінок, то журналісти – автори публікацій на гендерні теми – найчастіше застосовують аналіз із позитивними конотаціями – 37%, майже так само часто їх презентують – 36%, позитивно оцінюють – 31%, застосовують щодо них аналіз – 26 %, спонукають жінок до чогось – 13%, заспокоюють щодо жінок аудиторію – 13%, і, нарешті, застосовують щодо них аналіз із негативними конотаціями – 12%. Таким чином, жінки, порівняно з чоловіками, частіше піддаються позитивно забарвленому

Таблиця 7.9. Характер спрямованості інформаційних матеріалів, %²⁷

Спрямованість інформаційних матеріалів	Характер спрямованості матеріалів					
	інформаційного повідомлення (в цілому), %	гендерної проблематики, %	з боку автора по відношенню до			
			чоловіка/ів взагалі, %	жінки/ок взагалі, %	об'єкта публікації чоловіка/ів, %	об'єкта публікації жінки/ок, %
Аналіз	29	22	35	26	27	18
Аналіз зі знаком «+»	36	32	19	37	20	36
Аналіз зі знаком «-»	11	13	12	12	13	14
Безособове обвинувачення	0,5	1	1	0,5	1	1
Безособове викриття	1	1	4	0,5	2	0,5
Дискредитація	2	3	8	2	8	3
Кооперація	7	6	6	7	5	6
Критика	9	10	7	7	13	7
Самокритика	—	1	—	2	2	2
Обвинувачення	2	3	6	3	4	2
Відхилення критики	—	0,5	1	1	5	2
Відхилення обвинувачень	1	—	1	2	—	1
Виправдання	0,5	3	3	3	6	2
Оцінювання позитивне	28	28	17	31	16	32
Спонування	9	11	12	13	12	10
Попередження	9	11	6	8	7	8
Погроза	1	0,5	—	—	—	0,5
Презентація	33	34	22	36	20	38
Неявна самопрезентація	3	3	3	5	5	2
Протистояння	1	2	2	5	—	3
Розмежування	6	7	8	9	13	9
Викриття	2	3	4	3	5	4
Обережність	4	2	10	10	4	4
Заспокоєння аудиторії	11	7	10	15	4	6

Примітка: у підсумку не маємо 100%, оскільки можна було закодувати кілька варіантів відповіді на це запитання

аналізу (37% : 19%), їх частіше презентують (36% : 22%) та позитивно оцінюють, порівняно з чоловіками (31% : 17%), але й заспокоюють щодо них аудиторію також частіше (15% : 10%) й так самопорівняно частіше попереджають щодо них (8% : 6%). Натомість чоловіків, як ґендерну групу, порівняно частіше, ніж жінок, піддають аналізу (35% : 26%), дискредитують (8% : 2%), обвинувачують (6% : 3%) та викривають (4% : 0,5%). Варто зазначити, що хоча ця різниця й не завжди аж настільки значуща, загальне ставлення авторів публікацій до чоловіків як ґендерної групи (як видно із таблиці й підсумованого нами переліку) забарвлюється радше негативно, тоді як щодо жінок спостерігаємо радше зворотне.

Втім, аналіз та оцінка чоловіків як ґендерної групи характеризується більшою контрастністю, аніж жінок, і це – за видимої переваги, надалої авторами сукупному жіночому образу, виокремленому в дослідженні. Ймовірно, за цією перевагою прихована не лише більша односторонність у висвітленні жінок, а й апеляція до їх гадано спільної жіночої природи, «жіночого щастя», прагнення до якого їх урівнює, навіть і всупереч обраному напрямку до ґендерно-зваженого висвітлення жінок та чоловіків.

Цю думку опосередковано підтверджує і те, що в 31% проаналізованих публікацій наявні оцінні судження, що презентують чоловіка, як людину взагалі, а жінку, як специфічну щодо нього істоту (у пресі Донецького регіону кількість таких оцінних суджень сягає 47%). Зворотні судження превалюють лише на шпальтах газет Львівської області (36%). В цілому ж, регіональні видання дотримуються більш патріархальних поглядів на соціальну роль жінок, порівняно з всеукраїнськими: 85% суджень про чоловіка як людину взагалі, а жінку як про специфічну щодо нього локалізуються у публікаціях саме регіональної преси. Найбільше таких суджень у статтях щодо сімейного й родинного життя (36%), соціально-трудових відносин (28%), культури, освіти, науки, спорту (27%), сексуальної поведінки (27%); найменше – у тих публікаціях, де ґендерні відносини розглянуто в контексті влади (26%).²⁸

Крім того, за результатами дослідження виявлена тенденція порівняно частішого захисту чоловічих поглядів та практик у всеукраїнських виданнях – їх журналісти обстоюють ці погляди набагато частіше, ніж регіональні (71% проти 29%). Щодо жіночих поглядів та практик, то такої залежності не виявлено – журналісти і загальноукраїнських, і регіональних газет обстоюють та презентують їх рівною мірою (50% : 50%).²⁹

7.2. Становлення й розвиток ґендерної освіти в Україні

Ґендерна освіта є важливою складовою паритетної ґендерної культури, через що розробку якісно нового, ґендерного, підходу в освіті можна визначити як одне з першочергових завдань формування ґендерної політики в українській державі. На часі – системна й цілеспрямована освітня політика, що включатиме ґендерний компонент та забезпечуватиме ґендерну освіту для жінок і чоловіків, починаючи з раннього віку, розглядаючи її як найголовніший складник гуманітарної освіти в цілому.

Огляд та аналіз стану розвитку ґендерної освіти в Україні показує, що в країні на сьогодні вже напрацьовані дієві форми розвитку та поши-

рення ґендерних знань в освітньому та науковому середовищі, а також визначаються певні тенденції до їх інституалізації.

Так, з початку 1990-х у багатьох регіонах України – передовсім, у таких значних освітніх центрах, як Київ, Одеса, Харків та Львів, – виникли наукові центри жіночих та ґендерних досліджень. Це, зокрема, центри, які виникли та функціонують у Києві – Всеукраїнський жіночий центр інформації й соціально-економічної адаптації (1995), Інформаційно-консультативний жіночий центр (1995 р.), Центр ґендерних студій при Інституті літератури НАН України, Дослідницький центр історії української преси (1996 р.), Київський дослідницький і консультативний ґендерний центр (1999 р.), Київський Інститут ґендерних досліджень (1999 р.), Київський науково-освітній ґендерний центр (1999 р.), Центр ґендерних досліджень при Державному Інституті проблем сім'ї та молоді. Подібні дослідницькі організації працюють і в інших областях України – це передовсім засновані 1994 року у м. Харків Харківський центр ґендерних досліджень та Харківський центр жіночих досліджень (1994 р.), в Одесі – Одеський науковий центр жіночих досліджень (1994 р.), Центр молодіжних жіночих ініціатив та Південноукраїнський центр ґендерних проблем, створені у 1996 році; у Львові – Науково-дослідний центр «Жінка й суспільство» та Центр ґендерних студій при суспільно-гуманітарному консорціумі «Гене́за» (1999 р.).

Створення дослідницьких центрів, що спеціалізувалися на вивченні ґендерних питань, відзначається і в інших регіонах України, зокрема в мм. Суми (Сумський Ґендерний Центр, 1997 р.), Сімферополі (Таврійський центр ґендерних досліджень, 1998 р.), Донецьку (Центр жіночих досліджень, 1998 р.), Вінниці (Центр ґендерних досліджень при Вінницькому політехнічному університеті, 2000 р.), Миколаєві (Науковий центр ґендерних досліджень при Миколаївському педагогічному університеті ім. В. Гнатюка, 2001 р.), Тернополі (Центр ґендерних студій при Тернопільському державному педагогічному університеті, 2002 р.), Луганську (Луганський обласний центр ґендерної освіти, 2003 р.), Херсоні (Херсонський освітній ґендерний центр, 2003 р.), Ужгороді (Закарпатський обласний центр ґендерної освіти при Ужгородському національному університеті, 2005 р.), Житомирі (Центр ґендерної освіти Житомирського державного університету ім. Івана Франка, 2007 р.). Такі дослідні центри доволі тісно співробітничать, надаючи взаємну підтримку та обмінюючись інформацією.

В цілому, в Україні протягом аналізованого періоду діяло понад двадцять дослідницьких центрів, що спеціалізуються на жіночих та ґендерних дослідженнях, що є вочевидь недостатнім з огляду на загальну кількість вищих освітніх закладів – 105 університетів, 59 академій, 150 інститутів і більше 660 коледжів, технікумів та училищ.

Майже всі ці дослідні центри створювалися освітянами, здебільшого викладачами ВНЗ, а їх зусилля спрямовувались переважно на підготовку освітніх курсів з ґендеру у рамках різних суспільних та гуманітарних дисциплін. З 1993 року, коли Міністерство освіти України затвердило першу авторську програму з жіночої проблематики, курс за якою читався в Одеській академії харчових технологій, і до 2003-го, коли зусиллями фахівців практично всіх цих ґендерних дослідницьких центрів був розроблений базовий курс «Основи теорії ґендеру», ґендерна методологія

буда засвоєна, адаптована та переведена в практичну, власне освітню царину. Гендерний підхід набув комплексного та міждисциплінарного характеру, що дозволяло гнучко трансформувати його залежно від рівня акредитації, спеціалізації та профілю навчального закладу.

Варто відзначити й значний доробок з методичного забезпечення гендерного підходу у викладанні українських ВНЗ. Написані монографії, статті та методичні розробки з різних аспектів гендеру стали тим ґрунтом, який уможливив подальше впровадження гендерного підходу в систему вищої освіти в Україні.³⁰ Ще одним подібним досвідом стало здійснення гендерних експертиз навчальних програм та нормативних курсів соціо-гуманітарного профілю, проведених зусиллями Академії педагогічних наук і Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Розроблені на підставі цих експертиз рекомендації лягли в основу методичних розробок Науково-методичного центру Міністерства освіти і науки України.

В цілому, як теоретичні, так і практично спрямовані гендерні дослідження здійснювались у межах політичних наук, права, соціології, психології, педагогіки, історії, філософії, релігієзнавства, літературознавства, мистецтвознавства, етики, наук про державне управління, економіки та статистики. За визнанням експертів, ці дослідження стали міждисциплінарними, поступово виявляючи свій власний предмет, що цілком можна розглядати як достатній ґрунт для їх інституалізації в системі освіти України.

Однак майже всі наукові дослідницькі гендерні центри мали статус неурядових організацій, що стало основною перешкодою в інституалізації гендерних досліджень та сталого впровадження відповідних навчальних курсів і програм.

Загальним висновком є те, що інституалізація гендерної освіти в системі вищої освіти досі є вкрай недостатньою. Історично накопичений досвід введення гендерних досліджень у викладання лишається розрізненим і локальним, а відсутність централізованої підготовки й перепідготовки фахівців, що спеціалізувалися б на гендерних питаннях, набуває дедалі більшої гостроти. Проблема дефіциту таких кадрів була очевидною вже з 2000 року.

При тому, що кількість аспірантів та пошукувачів, що обирають гендер темою своїх досліджень, щороку зростає, так само як зростає і зацікавленість гендерною проблематикою серед студентів українських ВНЗ (про що свідчить, зокрема, вже тричі проведений національний конкурс студентських робіт), системна гендерна освіта в Україні, за визнанням експертів, досі лишається недоступною.³¹ Як відзначають окремі вчені, хоча гендерна освіта й розвивалась порівняно швидкими темпами (переважно у вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси, Львова, – було розроблено авторські програми та викладались навчальні курси, де відповідні дисципліни так і не стали інтегральною складовою системи гуманітарної освіти в Україні.³²

Нині проблема підготовки фахівців з гендерною спеціалізацією ще загострилась внаслідок активної діяльності держави з розробки та впровадження гендерної політики в Україні.³³ Розпочате впровадження гендерних підходів у діяльність державних установ іще посилює створений раніше соціальний запит на гендерний аналіз та відповідну екс-

пертизу, що особливо гостро поставило питання про фаховий рівень спеціалістів, які мали б його здійснювати.³⁴

Переважає більшість наявних нині в Україні фахівців з гендерних питань отримали свої знання самотужки, через самоосвіту.³⁵ Ще гірша ситуація – серед експертів, які не є фаховими дослідниками чи освітянами, але за родом своєї діяльності залучені до розробки або здійснення гендерної політики.

За даними одного з останніх досліджень, здійсненого Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ, яке мало на меті, зокрема, й виявити експертний рівень тих, хто покликаний втілювати гендерну політику та джерела обізнаності експертів щодо гендерної проблематики, отримані опитаними експертами знання є вочевидь недостатніми.

Як свідчить аналіз результатів експертного опитування, лише близько 15% відсотків опитаних отримали знання через систему вищої освіти, прослухавши спецкурс у вищому навчальному закладі. Слід зазначити, що в даному разі не йдеться про рівень отриманих знань (тоді як фахівці з гендерної педагогіки спеціально наголошували – один курс гендерної спрямованості не спроможний вплинути на розвиток гендерної освіти загалом, а усвідомлення та практичне засвоєння гендерних знань є доволі складним).³⁶ Крім того, така ж кількість експертів, 15%, обрали в якості відповіді на питання щодо джерел їх обізнаності з гендеру «Інше», що передбачало отримання знань з гендеру через практичний досвід, участь у масових заходах з гендерної тематики, закордонні стажування та інформацію від колег і знайомих. (див. Табл. 7.10).

Таблиця 7.10. Джерела знань експертів з гендерної проблематики, %³⁷

	В середньо- му за масивом	Чоловіки	Жінки
Прослухав(прослухала) декілька лекцій у системі навчання або перепідготовки службовців	30,3	27,9	31,8
Отримала(отримав) цю інформацію з газет, журналів та телебачення	48,0	41,2	52,3
Набула(набув) знання самостійно, читаючи книжки з гендерної проблематики	33,7	35,3	32,7
Прослухала(прослухав) спецкурс у вищому навчальному закладі	15,4	11,8	17,8
Інше	15,4	14,7	15,9
Важко відповісти	4,0	4,4	3,7

Натомість пріоритетним джерелом обізнаності щодо гендеру для майже половини експертів є засоби масової інформації (48% опитаних), причому серед експертів-жінок цим джерелом як пріоритетним послуговувались більш ніж половина – 52%. Враховуючи, що мас-медіа як соціальний інститут не мають за мету надавати знання, зокрема і знання з гендеру, і, більше того, визнані як один з основних чинників поширення гендерної дискримінації в суспільстві, таку ситуацію щонайменше можна розцінити як прикру.

Трохи оптимістичніше виглядає подальший розподіл: приблизно однакова кількість експертів в якості способу набуття знань щодо гендеру використовувала самостійне навчання (34%) та прослуховувала декілька ознайомчих лекцій в системі навчання чи перепідготовки службовців (30%). Таким чином, пріоритетною для гендерних експертів у набутті

ними фахової підготовки у цій галузі лишається їх власна зацікавленість та особистий інтерес до теми, тобто самоосвіта, а не системна підготовка таких фахівців, здійснювана державними освітніми закладами.

Наслідки відсутності системи підготовки експертів є особливо наочними в розподілі їх відповідей на ключове для гендерного розвитку України питання – чи актуальна для українського суспільства проблема гендерної нерівності? Менше половини гендерних експертів – 43% – визнали, що ця проблема є актуальною. 36% з них повідомили, що є й актуальніші питання, а для 20% було важко відповісти. У відповідях на це питання помітні й суттєві гендерні розбіжності серед опитаних – гендерну нерівність за актуальну для України проблему визнали 58% експертів-жінок і лише 21%, тобто менше чверті, гендерних експертів-чоловіків.³⁸

Не менш показовою, хоча й менш разуючою, є поінформованість гендерних експертів щодо нормативно-правових документів із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. В середньому тільки трохи більше третини таких експертів читали майже всі нормативно-правові акти, які регулюють дану сферу суспільних відносин – 35%. Ознайомилися з «деякими з них» – 40%; натомість решта – близько третини – не бачили таких документів і не знають, де їх узяти (7%), не читали їх принципово, оскільки вони не були їм потрібні (9%), ще для 5% було просто важко відповісти. Як і у попередньому питанні, у відповідях на це спостерігаються значущі гендерні розбіжності між опитаними експертами. Так, майже всі нормативно-правові документи із забезпечення гендерної рівності читали 41% експертів-жінок і 27% експертів-чоловіків.³⁹

Оскільки дане дослідження – одне з перших, спроможних унаочнити рівень компетенції гендерних експертів, та, опосередковано, – визна-

Таблиця 7.11. Експертні оцінки рівня розвитку засад гендерної політики в сучасній Україні⁴⁰

	Рівень розвитку			
	Високий	Посередній	Низький	Важко відповісти
Законодавство з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків	12,0	44,0	36,0	8,0
Гендерно-правова експертиза нормативно-правових актів	6,3	27,4	44,6	21,7
Бюджетне фінансування заходів, спрямованих на формування гендерної культури населення	8,0	19,4	60,0	12,6
Комунікаційні стосунки між різними соціальними інституціями з гендерних питань	7,4	36,6	45,1	10,9
Інформаційно-пропагандистська робота з населенням з гендерної проблематики	7,4	33,1	53,7	5,7
Створення мережі спеціалізованих інституцій (окремих підрозділів) з питань гендерної рівності	9,1	28,1	48,6	14,3
Підготовка та перепідготовка кадрів у сфері гендерної політики	5,1	25,7	49,1	20,0
Фактичне врахування гендерної компоненти при прийнятті управлінських рішень різного рівня	6,9	34,5	39,1	19,5
Запровадження гендерних курсів і тренінгів у закладах освіти та виховання молоді всіх рівнів	8,6	25,7	49,7	16,0
Наукове забезпечення (соціологічні, економічні та психологічні дослідження; гендерно збалансована статистика тощо)	9,1	32,6	40,6	17,7
Включення знань з гендерної проблематики до кваліфікаційних вимог відносно осіб, які займають посади у державному управлінні	9,2	25,3	45,4	20,1
Поширеність практики захисту від гендерної дискримінації через судові справи та подачу скарг уповноваженим особам	6,9	24,7	50,0	18,4

чити рівень реальної гендерної експертизи у важливих секторах суспільства, здійснюваної ними, розглянемо ще один розподіл відповідей гендерних експертів на питання, що опосередковано показує і рівень їх навчання знанням з гендеру (див. Табл. 7.11).

Оцінюючи рівень розвитку засад гендерної політики, експерти відзначали і рівень розвитку таких важливих та справді засадничих напрямків забезпечення державної гендерної політики, як підготовка та перепідготовка кадрів, що мають реалізовувати гендерну політику; запровадження гендерних курсів в освітніх закладах, наукове забезпечення гендерної політики (передовсім – проведення відповідних досліджень) та ведення гендерно збалансованої статистики.

Як бачимо, рівень підготовки та перепідготовки кадрів у сфері гендерної політики розцінюють як дуже низький 49,1% експертів, а як посередній – ще 25,7%. Запровадження гендерних курсів в освітніх закладах, на думку 49,7% опитаних експертів, також є дуже низьким, і на думку ще 25,7% – посереднім. Лише трохи краща ситуація з оцінкою експертами рівня наукового забезпечення гендерної політики – за дуже низький цей рівень вважають 40,6% опитаних, а за посередній – 32,6%.

З огляду на це, не видаються дивними подібні ж оцінки експертами й інших засадничих напрямків гендерної політики, що прямо залежать від рівня гендерних знань фахівців, які мають їх реалізовувати – таких, як рівень розробки відповідного законодавства, здійснення гендерно-правової експертизи, фактичне врахування гендерної складової при прийнятті управлінських рішень тощо.

Розробка та впровадження гендерних підходів до навчальних програм вищих навчальних закладів, розробка спеціальних курсів з гендерної проблематики має бути відповіддю на потребу у фахівцях з гендерних питань. Однак, як це видно з результатів проаналізованого вище експертного опитування, ця відповідь є вочевидь недостатньою.

Державна політика у сфері гендерних відносин, як і потреби регулювання таких відносин з боку держави, вкрай потребують систематичної підготовки фахівців – і держуправлінців зі спеціалізацією у цій сфері, і аналітиків, спроможних фахово здійснювати гендерний аналіз у різних сферах суспільного життя, що забезпечуватиме адекватність, дієвість та результативність розроблюваних державних програм у сфері гендеру.

На сьогодні ж слід констатувати загострення старих проблем гендерної освіти:⁴¹ актуальною залишається і розробка науково-методичних засад, стратегій та соціальних технологій для виявлення та вирішення гендерних проблем, актуальних для українського суспільства, і фахова підготовка та достатній рівень знань щодо гендеру держуправлінців, до посадових обов'язків яких належить здійснення гендерної політики, і, як підсумкова проблема – відсутність цілеспрямованих державних наукових і освітніх програм з гендеру та наукових колективів, спроможних систематично і на постійній основі вивчати гендерні відносини та здійснювати аналіз їх окремих актуальних для України аспектів.

При тому, що гендерна освіта в Україні доволі вдало пройшла перший етап своєї інституалізації – що виражається в розробці та розпочатому викладанні гендерних спецкурсів у багатьох вищих навчальних

закладах, підготовці та написанні курсових та дипломних, підготовці та захисті дисертаційних робіт, присвячених окремим ґендерним питанням, – подальший її розвиток доволі проблематичний.

Перед усім, її інституалізація є дуже локальною та ситуативною. Зокрема, курси з ґендеру (а) ініціюються насамперед викладачами, зацікавленими в їх наявності і розроблені та читаються переважно за підтримки іноземних допомогових організацій; (б) вони часто є спорадичними, належать до навчальних курсів за вибором і не включені в навчальні програми як обов'язкові; (в) їм часто бракує методичного забезпечення внаслідок відсутності або недоступності фахової літератури з ґендеру, посібників та методичних розробок з окремих напрямів.⁴² Ці завдання і досі повністю залежні від діяльності громадських об'єднань – як від жіночих організацій, що мають на меті ґендерну просвіту, так і наукових центрів, що також продовжують існувати у статусі недержавних організацій.

Підсумковим є висновок про те, що введення та розвиток ґендерної освіти – одного з найактуальніших відгалужень суспільних наук, – на сьогодні лишається розрізненим та сегментарним.

Воно не спрямоване на об'єднання накопичених науково-освітніх ресурсів у сфері ґендерних досліджень. Досі ґендерна освіта не є складовою державної освітньої політики, а тому забезпечення належного освітнього рівня фахівців, що мають здійснювати ґендерну політику, залежне від їх бажання самоосвіти та від результатів діяльності недержавних ґендерно-орієнтованих та жіночих організацій. Варто відзначити, що і за даними згадуваного вище експертного опитування, саме жіночі організації («жіночі муніципальні центри») та організації науково-дослідного профілю віднесені до найактивніших у сфері забезпечення рівних прав чоловіків і жінок – у рейтингу установ вони посідають перше та друге місця з коефіцієнтами участі, відповідно, 3.8 та 3.7.⁴³

В умовах формування підвищеного попиту на аналітику у сфері ґендерних відносин, зумовлену зокрема європейським вибором України, а отже, необхідністю адаптовувати зміст національного законодавства, способи управління та зміст управлінської діяльності, що настійливо вимагає включення ґендерного компоненту у всі перераховані напрями, його невпровадження в систему вищої й середньої освіти України сприятиме стагнації, а не розвитку.

Спробуємо коротко підсумувати деякі проблеми, пов'язані з невпровадженням ґендерного компоненту в державну систему освіти.

По-перше, внаслідок відсутності державного підходу цю нішу намагаються самотужки заповнити всі ті, хто потребує інформації з ґендеру. Тому заходи з ґендерної освіти здійснюються всіма зацікавленими суб'єктами – практично спрямованими жіночими організаціями, недержавними науковими центрами, міжнародними фондами та організаціями. До цієї діяльності долучаються й державні установи, що потребують як інформації щодо ґендерних відносин у власній сфері діяльності, так і підготовки своїх фахівців зі спеціалізацією в сфері ґендеру – Державний комітет статистики, Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство юстиції України, Міністерство сім'ї, молоді та спорту.

Підсумковою проблемою стає відсутність системної підготовки фахівців з ґендеру та здійснення відповідних досліджень не лише громад-

ськими зусиллями, а й державними освітніми та науково-дослідними інституціями. Її загостренню сприяють ті позитивні зміни, внаслідок яких гендерна політика стала складовою державної політики в цілому, а також і наростання гендерних проблем та їх негативна динаміка, переосмислення «традиційних» соціальних проблем як гендерних, неуспішна практика їх розв'язання державою (зокрема, виходячи з концепції «поліпшення становища жінок»), що гостро потребує вивчення гендерної ситуації в українському суспільстві та моніторингу окремих зон її зміни. Практика такого вивчення досі є недостатньою.

Таким чином, стає очевидною потреба у розширенні та трансформації гендерної освіти, її переходу з рівня індивідуальних зусиль окремих освітян, науковців та недержавних організацій на рівень державного здійснення, спроможного забезпечити як теоретичну, так і практично спрямовану складову такої діяльності. Інформаційно-просвітницька діяльність з гендерних питань, в тому числі й державна, яка активізувалась нині, неспроможна повноцінно вирішити ці завдання.

* * *

Огляд та аналіз стану розвитку гендерної освіти в Україні показує, що в цілому в Україні на сьогодні вже напрацьовані дієві форми розвитку та поширення гендерних знань в освітньому та науковому середовищі.

Розпочате впровадження гендерних підходів у діяльність державних установ на сьогодні посилило створений раніше соціальний запит на гендерний аналіз та експертизу, що додатково загострило проблему підготовки відповідних фахівців.

Здійснений аналіз свідчить, що пріоритетним напрямком набуття гендерних знань експертами з гендерних питань є їх особиста зацікавленість та самоосвіта, а не системна підготовка таких фахівців, здійснювана державними освітніми установами.

Огляд ступеня розробки та інституалізації гендерної науки в українській системі освіти, зокрема вищої, показує, що державна система освіти вкрай недостатньо включає гендерну проблематику у зміст навчальних програм та науково-дослідних напрямків. Організації, що здійснюють в Україні гендерні дослідження та розробляють освітні та інші програми з гендеру, переважно належать до недержавних (громадських) організацій. Організації, що здійснюють освітньо-просвітницьку діяльність з питань рівності прав жінок і чоловіків, переважно знаходяться поза юрисдикцією Міністерства освіти і науки України.

Уведення та розвиток гендерної освіти на сьогодні лишається розрізненим та сегментарним. Воно не спрямоване на об'єднання накопичених науково-освітніх ресурсів в сфері гендерних досліджень. Гендерна освіта не є складовою державної освітньої політики, що не дозволяє забезпечити належний освітній рівень в цій галузі фахівців, що мають здійснювати гендерну політику, в тому числі і державних службовців.

Необхідне впровадження гендерної освіти на державному рівні, що вимагає цілеспрямованого запровадження спеціальних предметів і спецкурсів з гендерної проблематики, створення спеціалізованих наукових кафедр, розробки навчальних програм з гендеру та підготовки освітніх матеріалів для різних типів навчальних закладів.

- ¹ Фоменко О. І. Гендер і мова // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: КІС, 2004. – 536 с.
- ² Законотворчість: забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків // Семиколоєнова О., Шиліна А. Гендерний аспект мовної політики. – К. – 2006. – С. 158.
- ³ Лінгвістичне зображення жінок в українських ЗМІ / www.linguistics.kiev.ua/3.html
- ⁴ Лінгвістичне зображення жінок в українських ЗМІ / www.linguistics.kiev.ua/3.html
- ⁵ Луценко О. І. Гендерна освіта та педагогіка // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: КІС, 2004. – С. 464.
- ⁶ Моніторинг засобів масової інформації // Гендерний розвиток в Україні: реалії та перспективи. – К.: ПРООН, 2003. – С. 87-94.
- ⁷ Fomenko, Elena, „Linguistic Portrayal of Women in Ukrainian Online Newspapers”, in: Identity, Culture, and Language Teaching. Iowa City, Iowa: Center for Russian, East European and Eurasian Studies of the University of Iowa, 2002. – Pp. 101-111.
- ⁸ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 91-106.
- ⁹ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 100.
- ¹⁰ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 104.
- ¹¹ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 101.
- ¹² Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 102.
- ¹³ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 98.
- ¹⁴ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 105.
- ¹⁵ Гендерні проблеми і мас-медіа // Гендерний аналіз українського суспільства. – К.: ПРООН, 1999. – С. 91-103; Моніторинг засобів масової інформації // Гендерний розвиток в Україні: реалії та перспективи. – К.: ПРООН, 2003. – С. 87-94.
- ¹⁶ Шпанер, Людмила. Образ жінки у телерекламі: погляд психолога // Медіа-критика. – № 5 / www.mediakrytyka.info/?view=77 - 66к
- ¹⁷ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 15.
- ¹⁸ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 25.
- ¹⁹ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 25.
- ²⁰ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 26.
- ²¹ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 26.
- ²² Моніторинг засобів масової інформації // Гендерний розвиток в Україні: реалії та перспективи. – К.: ПРООН, 2003. – С. 87-94.
- ²³ Моніторинг засобів масової інформації // Гендерний розвиток в Україні: реалії та перспективи. – К.: ПРООН, 2003. – С. 87-94.
- ²⁴ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 91 - 106.
- ²⁵ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 91 - 106.
- ²⁶ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 94.
- ²⁷ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 94.
- ²⁸ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 95.
- ²⁹ Контент-аналіз матеріалів у друкованих засобах масової інформації під кутом гендерних відносин // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2006. – С. 97-99.
- ³⁰ Смоляр Л.О. Прогрес та перспективи жіночих і гендерних досліджень в Україні // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник. – К. – 2004. – Вип. 36. – С. 9-42.
- ³¹ Скорик М.М. Проблеми інституалізації гендерних досліджень // Мат-ли наук-пр. конф. «Жінка в науці та освіті. Минуле. Сучасність. Майбутнє». – К. – 2005. – С. 161 - 170.
- ³² Кісь О. Дефініції фемінізму // Культурологічний часопис „І”. – 2000. – № 17.
- ³³ Скорик М.М. Проблеми інституалізації гендерних досліджень // Мат-ли наук-пр. конф. «Жінка в науці та освіті. Минуле. Сучасність. Майбутнє». – К. – 2005. – С. 161 - 170.
- ³⁴ Скорик М.М. Проблеми інституалізації гендерних досліджень // Мат-ли наук-пр. конф. «Жінка в науці та освіті. Минуле. Сучасність. Майбутнє». – К. – 2005. – С. 161 - 170.
- ³⁵ Скорик М.М. Проблеми інституалізації гендерних досліджень // Мат-ли наук-пр. конф. «Жінка в науці та освіті. Минуле. Сучасність. Майбутнє». – К. – 2005. – С. 161 - 170.
- ³⁶ Луценко О.А. Гендерна освіта та педагогіка / Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. / Під ред. В.П. Агєєвої, Л.С.Скобелянської, М.М. Скорик. – К.: „КІС”, 2004. – 536 с.
- ³⁷ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 13.
- ³⁸ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 14.
- ³⁹ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 15.
- ⁴⁰ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 16.
- ⁴¹ Чухим Н.Д. Гендерна освіта в Україні // www.vidnokol.kiev.ua
- ⁴² Скорик М.М. Проблеми інституалізації гендерних досліджень // Мат-ли наук-пр. конф. «Жінка в науці та освіті. Минуле. Сучасність. Майбутнє». – К. – 2005. – С. 161 - 170.
- ⁴³ Експертне оцінювання розвитку засад гендерної політики в українському суспільстві // Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Вид-во ТОВ „БАІТЕ”, 2007. – С. 16.

Програма розвитку ООН є глобальною мережею Організації Об'єднаних Націй в галузі розвитку, яка виступає за позитивні зміни та надає країнам доступ до джерел знань, досвіду та ресурсів задля допомоги людям в усьому світі будувати краще життя. Ми співпрацюємо з 166 країнами світу, допомагаючи їм знаходити власні шляхи розв'язання глобальних та національних проблем у галузі розвитку. Покращуючи свої власні можливості, вони мають змогу використовувати досвід та знання співробітників ПРООН та широкого кола наших партнерів.

Світові лідери зобов'язалися виконати Цілі Тисячоліття в галузі розвитку, включно із такою всеохоплюючою ціллю як скорочення бідності вдвічі до 2015 року. Мережа ПРООН координує та допомагає країнам об'єднувати глобальні та національні зусилля, які спрямовуються задля досягнення означених Цілей. Ми зосереджуємося на допомозі країнам спільно виробити та поділитися рішеннями щодо проблем в таких сферах діяльності:

- Демократичне врядування
- Подолання бідності
- Запобігання кризи та її подолання
- Енергія та навколишнє середовище
- ВІЛ/СНІД

ПРООН допомагає країнам, що розвиваються, отримувати та використовувати технічну допомогу ефективно. У всіх видах діяльності ПРООН виступає на захист прав людини та створення рівних соціальних можливостей для жінок та чоловіків.

Україна

Програма розвитку ООН в Україні
Кловський узвіз, 1, Київ, 010221
Тел.: +38 (044) 253 9363
Факс: +38 (044) 253 2607
www.undp.org.ua